

T.C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
MEDENİYETLER İTTİFAKI ENSTİTÜSÜ
MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MANA OLUŞUMUNDA İÇ VE DIŞ BAĞLAM
İLİŞKİSİ: ABDÜLKAHİR EL-CÜRCANİ İLE
SAUSSURE KARŞILAŞTIRMASI

ESMA SAĞ ŞENCAL

120401001

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. RECEP ŞENTÜRK

İSTANBUL 2014

T.C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
MEDENİYETLER İTTİFAKI ENSTİTÜSÜ
MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MANA OLUŞUMUNDA İÇ VE DIŞ BAĞLAM
İLİŞKİSİ: ABDÜLKAHİR EL-CÜRCANİ İLE
SAUSSURE KARŞILAŞTIRMASI

ESMA SAĞ ŞENCAL

120401001

Enstitü Anabilim Dalı : Medeniyet Araştırmaları

Enstitü Bilim Dalı : Medeniyet Araştırmaları

Bu tez .12../.06../2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği
/Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

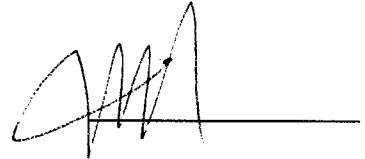
Jüri Başkanı

Prof. Dr. Recep Şentürk

Jüri Üyesi

Prof. Dr. Ali Bulut

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Berat Açıl

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlâk kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Esmâ Sağ Şencal

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10044796
Yazar Adı / Soyadı	ESMA SAĞ ŞENCAL
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 29528072702
Telefon	5394765266
E-Posta	esmasag@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	MANA OLUŞUMUNDA İÇ VE DIŞ BAĞLAM İLİŞKİSİ: ABDÜLKAHİR EL-CÜRCANİ İLE SAUSSURE KARŞILAŞTIRMASI
Tezin Tercümesi	THE RELATIONSHIP BETWEEN LINGUISTIC AND NON-LINGUISTIC CONTEXT IN THE FORMATION OF MEANING: A COMPARISON BETWEEN ABD-U'L-QAHIR AL-JURJANI AND SAUSSURE
Konu	Dilbilim = Linguistics
Üniversite	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Medeniyetler İttifakı Enstitüsü
Bölüm	
Anabilim Dalı	Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı
Bilim Dalı	
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2014
Sayfa	114
Tez Danışmanları	PROF. DR. RECEP ŞENTÜRK 48880257596
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	
Kısıtlama	36 ay süre ile kısıtlı

Tezimin, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine izin veriyorum. Ancak internet üzerinden tam metin açık erişime sunulmasının 27.08.2017 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.

NOT: Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.

27.08.2014

İmza:.....

**MANA OLUŞUMUNDA İÇ VE DİŐ BAĞLAM İLİŐKİŐİ:
ABDÜLKAHİR EL-CÜRİCANİ İLE SAUSSURE
KARŞILAŞTIRMASI**

ÖZ

“Mana oluşumunda iç ve dış bağlam ilişkisi: Abdülkahir el-Cürcani ile Saussure karşılaştırması” isimli bu çalışmada, Cürcani’nin Nazım teorisi ile Saussure’un yapısalcı dilbilim yaklaşımı üzerinden dil içi ögeler ile dil dışı ögeler bakımından bağlamın mana oluşumdaki rolü ve bu ögelerin birbirleriyle olan ilişkisinin analizi amaçlanmaktadır.

Bağlamın, anlama ile tamamlayıcı bir ilişkisi vardır. Sözün manasının oluşumunda ve bu mananın aktarılmasında bağlam çok önemli bir rol oynamaktadır. Dilbilimcilerin, sözü oluşturan ögelerin belirli bir dizgi ile dizilip bir araya geldiği bir sistem olarak tanımladıkları bağlam, iç bağlam (dil içi özellikleri kapsar) ve dış bağlam (dil dışı özellikleri kapsar) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sözdizimi ve sözdizimini oluşturan ögeler arasındaki ilişkiler üzerine kurulu olan Nazım Teorisi’ni öne süren Cürcani ile dili bir sistem olarak gören Saussure’un dil ile ilgili yaklaşımları bağlamı incelemeye imkan tanımaktadır. Bu yüzden bu çalışmada bu iki dilciye göre mana oluşumunda iç ve dış bağlam arasında nasıl bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin nasıl bir rol oynadığı analiz edilmiştir.

**THE RELATIONSHIP BETWEEN LINGUISTIC AND NON-
LINGUISTIC CONTEXT IN THE FORMATION OF MEANING:
A COMPARISON BETWEEN ABD-U’L-QAHIR AL-JURJANI
AND SAUSSURE**

ABSTRACT

This study which is titled as “The relationship between linguistic and non-linguistic context in the formation of meaning: A comparison between Abd-u’l-Qahir al-Jurjani and Saussure” aims to analyze the ideas and theories of both Abd-u’l-Qahir al-Jurjani and Saussure through the contextual approach. In addition, it aims to understand how they interpreted the relationship between linguistic context and non-linguistic context and the role of this relationship in the formation of meaning.

There is a complementary relationship between context and understanding. Linguists define context as a system where the elements of speech align in a specific way. It is splitted into linguistic and non-linguistic context. It seems that al-Jurjani’s and Saussure’s approaches are comparable through the concept of context. As a result, this study compares these two linguists to analyze their perspectives to the relationship between linguistic context and non-linguistic context and the role of this relationship in the formation of meaning.

ÖNSÖZ

Hiç şüphesiz, dil en önemli beşerî özelliklerdendir. İnsanların birtakım manaları karşı tarafa aktarmak için dili nasıl kullandıkları, hangi öğeleri seçtikleri, bu öğeleri nasıl dizdikleri ve hangi faktörlerin etkisinde kaldıkları her zaman araştırma ve merak konusu olmuştur. Bu sebeple dilin, kökleri eskilere dayanan ve en çok çalışılan bilimsel konulardan biri olduğunu söylemek abartılı olmaz.

Medeniyetin dil ile olan ilişkisinin çok önemli olduğu bilinmektedir. Medeniyetler, miraslarını bir sonraki nesillere gerek sözlü olsun gerek yazılı olsun dil aracılığıyla aktarmaktadır. Hatta medeniyetler varlıklarını büyük bir oranla dile borçludur denilebilir. Belki de bu sebepten ötürü, bazı medeniyetlerin dil çalışmalarına çok önem verdikleri gözlemlenmektedir. Hiç şüphesiz, bu medeniyetler arasında İslam Medeniyeti ile Batı Medeniyeti dil çalışmaları bakımından çok özel bir yere sahiptir. Bu iki medeniyetin dil çalışmalarına yaptıkları katkılar çok değerli ve önemlidir. Her iki medeniyetin dil âlimleri ile dilbilimcilerine ve katkılarına yönelik araştırma ve incelemeler halen devam etmektedir.

Sîbeveyh, Câhız, İbn Cinnî, el-Ferâhidî, el-Kazvînî, Abdülkahir Cürçânî ve daha nice İslam Medeniyetine mensup dil âlimlerinin mana ve dilin ince ayrıntıları hakkındaki yorum ve incelemeleri sadece kendi dönemlerinin dil çalışmalarına değil, aynı zamanda günümüz dilbilimine de ışık tutmaktadır.

Modern Batı dilbiliminin ise, her ne kadar bu alandaki çalışmalar daha eskilere gitse de, 20.yy'da Ferdinand de Saussure tarafından kurulduğu kabul edilmektedir ve halen ciddi çalışmalar ışığında gelişimini sürdürmektedir. Şüphesiz İslam Medeniyeti ve Batı Medeniyetine dil alanındaki çalışmalarla katkı sağlayan birçok dil âlimi ve dilbilimci vardır ve her biri çok değerlidir. Ancak bu çalışmada İslam Medeniyetinden sadece bir dil âlimi ile Batı Medeniyetinden sadece bir dilbilimcinin teorilerine yer verilmiş ve birbiriyle mukayese edilmiştir.

Bu tezde, Arap Belâgati'nin temellerini attığı kabul edilen ve teori ile uygulamayı harmanladığı düşünülen Abdülkahir Cürçânî'nin dil alanındaki yaklaşımları ve Batı dilbiliminin oluşmasında önemli adımlar attığı kabul edilen Saussure'ün dilbilimsel teorileri incelenmiştir.

Tamamladığım bu çalışmanın, dilbilim çalışmalarında atılan küçük adımlardan biri olmasını ve arkası gelecek adımlarımın ilki olmasını temenni ederim. Eksik ve kusurlarım için şimdiden özür diliyorum ve bu çalışmanın faydalı olmasını ümit ediyorum.

Son olarak, bu tezin hazırlanması aşamasında ilmiyle ve hoşgörüsüyle beni destekleyen ve yol gösteren değerli danışman hocam Prof. Dr. Recep ŞENTÜRK'e, bu çalışmanın ilk filizlerinin ortaya çıkmasında etkili rolü olan değerli hocam Ercüment ASİL'e, tezimi detaylı bir şekilde inceleyip son hâline gelmesinde büyük emeği geçen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Berat AÇIL'a, tezdeki eksik ve hatalarımı düzeltmemde yardımcı olan değerli hocam Prof. Dr. Ali BULUT'a, değerli hocam Vahdettin IŞIK'a, değerli arkadaşım Demet KOÇYİĞİT'e ve kardeşlerim Şeyma SAĞ ile Zehra SAĞ'a, bu yolculukta destediğini ve yardımlarını eksik etmeyip her zaman yanımda olan eşim Harun ŞENCAL'a ve duaları esirgemeyen aileme en içten teşekkürlerimi bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
1. Bağlam ve Mana	9
1.1. Bağlam Nedir?	9
1.2. Bağlamın Kısımları: İç Bağlam ve Dış Bağlam	12
1.3. Nazım Teorisi ve Bağlam	20
1.4. Yapısalcılık ve Bağlam	23
1.5. Abdülkahir el-Cürçânî'ye Göre Mana (Bağlama Göre Mana Mertebeleri)	26
1.6. Saussure'e Göre Mana (Bağlama Göre Mana Mertebeleri)	36
2. Abdülkahir el-Cürçânî'ye Göre İç ve Dış Bağlam Arasındaki İlişki ve Mana Oluşumundaki Rolü	45
2.1. Takdîm ile Tehîr ve Bağlam İlişkisi:	45
2.1.1. Takdîm ve Tehîrin Hemzeli Sorular Üzerinden Analizi	47
2.1.1.1. Mazi Fiilli Cümleler	47
2.1.1.2. Muzari Fiilli Cümleler	50
2.1.2. Takdîm ve Tehîrin Olumsuz Cümlelerdeki Analizi	54
2.1.2.1. Öznenin Fiilin Önüne Takdîm Edilmesi	54
2.1.2.2. Nesnenin (Mefûlun) Fiilin Önüne Takdîm Edilmesi	55
2.1.3. Takdîm ve Tehîrin Olumlu Cümlelerdeki Analizi	56
2.1.4. Cürçânî'ye Göre Öznenin Fiilinin Öne Alındığı Diğer Durumlardan (Bağlamlar) Bazıları	59
2.2. Hazf ve Bağlam İlişkisi	60
2.2.1. Mübtedânın Hazfı	60
2.2.2. Fiilin Hazfı	64
2.2.3. Mefûlun Bihin Hazfı	64
2.3. Haber ve Bağlam İlişkisi	68

2.3.1.	Haberin İsim veya Fiil Olmasının Manaya Etkisi.....	68
2.3.2.	Haberin Marife veya Nekre Olmasının Manaya Etkisi.....	69
2.3.3.	Mübtedâ-Haber Yer Değişikliğinin Manaya Etkisi	71
2.4.	Hâl ve Bağlam İlişkisi	71
2.4.1.	Muzari Fiilli Hâl Cümlelerin Vâvlı veya Vâvsız Olmasının Manaya Etkisi.....	72
2.4.2.	Mazi Fiilli Hâl Cümlelerin Vâvlı veya Vâvsız Olmasının Manaya Etkisi.....	73
2.4.3.	İsim Cümlesi Şeklinde Olan Hâl Cümlelerinin Vâvlı veya Vâvsız Olmasının Manaya Etkisi.....	74
2.5.	Vasl-Fasl ile Atf ve Bağlam İlişkisi	75
2.5.1.	Vâv İle Atfın Manaya Etkisi	75
2.5.2.	Cümlelerin Birbirine Atfedilmesi (Vaslın Manaya Etkisi)	76
2.5.3.	Birbirine Atfedilmeyen Cümleler (Faslın Manaya Etkisi).....	78
2.6.	Beyân (Mana'l-Mana) ve Bağlam İlişkisi	80
2.6.1.	Teşbîh ve İstiâre	80
2.6.2.	Mecâz	81
2.6.3.	Kinâye	82
3.	Saussure'e Göre İç ve Dış Bağlam Arasındaki İlişki ve Mana Oluşumundaki Rolü.....	85
3.1.	Dil (Langue/language) ve Söz (Parole/speaking); Biçim (Form) ve İçerik (Substance)	85
3.2.	Eşsüremlilik (Synchronic) ve Artsüremlilik (Diachronic)	87
3.3.	Saussure'ün Yaklaşımına Göre İç ve Dış Bağlam Arasındaki İlişki.....	92
	Sonuç (Karşılaştırma).....	98
	Kaynakça.....	105

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.m.	: Adı geçen makale.
b.	: Bin
bsk.	: Baskı.
bkz.	: Bakınız.
c.	: Cilt sayısı.
ed.	: Edited.
haz.	: Hazırlayan.
Hz.	: Hazreti
s.	: Sayfa sayısı.
t.y.	: Yayın tarihi yok.
Tahkik	: Tahkik edenin adı.
Tercüme	: Tercüme edenin adı.
vb.	: Ve benzeri.
vd.	: Ve diğerleri.
y.y.	: Yayın yeri yok.

GİRİŞ

Bu çalışmanın cevabını aradığı soru iç bağlam ile dış bağlam arasında nasıl bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin mana oluşumunda nasıl bir rol oynadığıdır. Dilbilimciler, sözün¹ manasının anlaşılmasında bağlamın önemli rol oynadığını belirtmişlerdir². Çünkü bağlam, sözün manasının oluşumu sırasında rol alan dilbilimsel (kelime yapısı, dilbilgisi kuralları, cümle yapısı, vb.) ve dilbilimsel olmayan (kültürel düzey, sosyolojik konum, tarihi süreç, vb.) bu etkenlerin çoğunu kendi bünyesinde toplayan son derece kapsamlı bir bütün, bir sistemdir.³ Bu sebeple, mana oluşumu sırasında dilbilimsel (iç bağlam) ve dilbilimsel olmayan (dış bağlam) arasında önemli bir ilişki olduğu görülmekte ve bu ilişkinin boyutlarının ortaya konulması hedeflenmektedir.

Bağlam üzerine çalışma yapan dilbilimcilerin bağlam tanımı genel hatlarıyla şu şekilde özetlenebilir: Sözü oluşturan öğelerin dilbilimsel ve dilbilimsel olmayan etkenlerin ışığında karşılıklı ilişkide olduğu ve bu öğelerin belirli bir dizgi ile dizilip bir araya geldiği bir bütündür.⁴ Bu tezin hazırlanması sürecinde, bağlam hakkında yapılan araştırmalar bazı dilbilimcilerin bağlamı farklı bölümlere ayırdığını gözlemlemiştir. Örneğin Nash, *Context and Contextual Meaning* isimli çalışmasında; bağlamı dörde ayırmıştır: Dar kapsamlı (local; bir kelimenin bir öncesiyle ve bir sonrası ile olan ilişkisi), cümlesel (sentential), konusal (topical) ve geniş kapsamlı

¹ Metin, konuşma gibi mana bildiren ifadeleri kapsamı için “söz” kelimesinin kullanılması tercih edilmiştir. Bu çalışma boyunca kullanılan “söz” kelimesi ile metin, konuşma gibi mana bildiren anlatımları kastedilmektedir.

² Nurullah Agitoğlu, “Hadîste Bağlam: Bağlamın Anlam Alanı, Çeşitleri ve Önemi”, **F.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 18, No. 1, 2013 s.110.

³ Ali Necib İbrahim, **Cemâliyyât el-Lafza beyne es-Siyâk ve Nazariyyati'n-Nazm: Bahsen 'an Tarîkatin li Kiraâti'n-Nassi'l-Edebiyyi'l-Kadîm**, Haz. Lübnâ Hamd, Şam, Dâr Kenân, 1. Bsk., 2002, s. 20.

⁴ Bkz. Agitoğlu, “Hadîste Bağlam: Bağlamın Anlam Alanı, Çeşitleri ve Önemi”, s.110; İdris Nebi Uysal, “Ağız Araştırmalarında Bağlamsal Sözlük ve Dizin Kullanımı”, **Diyalektolog Dergisi**, Sayı: 5, Kış 2012, s. 57; Niladhi Sekhar Dash, “Context and Contextual Word Meaning” **SKASE Journal of Theoretical Linguistics**, (Çevrimiçi), http://www.skase.sk/Volumes/JTL12/pdf_doc/2.pdf Vol. 5 No. 2, 2008, s. 21; Salâhuddîn Zevâl, **az-Zâhira ed-Dilâliyya inde Ulema el-Arabiyya el-Kudama hatta Nihayet-i'l-Karn-ı'r-Rabi' el-Hicri**, Beyrut, Arab Scientific Publishers, Inc., 1. Bsk., 2008, s. 367, 380; Abdünna'im Halîl, **Nazariyyet-u's-Siyâk beyne'l-Kudâmâ ve'l-Muhdesûn; Dirâsa Luğaviyya Nahviyya Dilâliyya**, İskenderiye, Dâru'l-Vefâ, 1. Bsk., 2008, 31-66; Berke Vardar vd., **Açıklamalı Dilbilim Terimler Sözlüğü**, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2002, s. 31.

(global; kelimenin dış dünya ile olan ilişkisi).⁵ Fakat genel olarak dilbilimciler bağlamı iç ve dış olmak üzere ikiye ayırmışlardır.⁶ Kaldı ki, bizim kanaatimize göre, farklı bölümlere ayıranlar sadece farklı isimler kullanmıştır; genel hatlarıyla, dilbilimsel ve dilbilimsel olmayan unsurlara göre bu bölümleri belirlemişlerdir. Nash'in yaptığı dördü taksim ele alındığı takdirde, dar kapsamlı, cümlesel ve konusal bağlamlar; iç bağlam kapsamına girerken, geniş kapsamlı bağlam dış bağlama tekabül etmektedir.⁷ Buradan yola çıkarak iç bağlam ile dış bağlam ayrımının en kapsamlı ayrım olduğu kanaatine varılabilir. Bundan dolayı bu çalışmada bağlamın, iç bağlam ve dış bağlam şeklinde ikiye ayrılması esas alınmıştır. Dilbilimciler, iç bağlamın kelime, kelime yapısı, dilbilgisi, kelime ve cümle dizgisi ile ilgili olduğunu, dış bağlamın ise kültür düzeyi, sosyolojik konum, tarihi süreç, yer, zaman, durum, vb. hususlar ile ilgili olduğunu belirtmişlerdir.⁸ Bağlam konusu bölümleriyle beraber ileride daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Bağlamın, bu iki düzlemle beraber mana oluşumunda görev alan etkenleri kapsayan bir bütün olduğu ortaya çıkmaktadır. Bağlamın bütüncül ve kendi içinde tutarlı olacak şekilde oluşabilmesi için kendisini oluşturan öğelerin birbirleriyle bağlantı kurması ve bağlam içindeki yerlerini almaları gerekmektedir. Sözü ve manasının oluşumunda etkili görevi üstlendiğine inandığımız bağlamın öğeleri iç ve dış düzlemde gelerek kendi aralarında kaçınılmaz olarak ilişki kurmuşlardır. Bu çalışmanın hedefi, bu ilişkinin boyutlarını ve mana oluşumunu nasıl etkilediğini ortaya çıkarmaktır.

Bu ilişki ve mana oluşumundaki rolü, iki farklı medeniyetten iki dilci⁹ üzerinden karşılaştırma yapılarak incelenecektir. Böylece iki medeniyetin dil alanındaki çalışmalarını kısmen de olsa karşılaştırma imkanı elde edilmiş olacaktır. Bu dilciler;

⁵ Nash, "Context and Contextual Word Meaning", s.22.

⁶ Bkz. Engin Yılmaz, **Uygulamalı Metin Bilgisi**, Pegem Akademi Yayınları, 2010, s.6; Agitoğlu, "Hadîste Bağlam: Bağlamın Anlam Alanı, Çeşitleri ve Önemi", s.109; Uysal, "Ağız Araştırmalarında Bağlamsal Sözlük ve Dizin Kullanımı", s.57

⁷ Uysal, "Ağız Araştırmalarında Bağlamsal Sözlük ve Dizin Kullanımı", s.57,

⁸ Bkz. Zevâl, **az-Zâhira ed-Dilâliyya**, s.381; Yılmaz, **Uygulamalı Metin Bilgisi**, s.6; Agitoğlu, "Hadîste Bağlam: Bağlamın Anlam Alanı, Çeşitleri ve Önemi", s.109;

⁹ Bu çalışmada Abdülkahir el-Cürçânî'yi "dil ve belâgat âlimi", Saussure'ü ise "dilbilimci" olarak zikredilmesinin daha uygun olduğu kararına varılmıştır. Ancak ikisi bir arada zikredildiğinde "dil ve belâgat âlimi" ile "dilbilimci" terimlerini kapsaması için "dilci" kelimesi kullanılmıştır.

İslam medeniyetinden Abdülkahir el-Cürçânî(?-1079)¹⁰ ile Batı medeniyetinden Ferdinand De Saussure'dür (1857-1913)¹¹. Bu iki dilci, mensup oldukları medeniyetlerin önemli dilcilerindendir. Aynı zamanda, her ikisi de dil çalışmalarında bazı meselelerin ilk adımlarını atan veya temellerini oluşturan dil bilginleri olarak kabul edilmişlerdir. Aralarındaki diğer bir ortak özellik ise, her ikisinin de dili bir bütün olarak ele alan kapsamlı bir bakış açısına sahip olmalarıdır. Bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde açıklanacak olan Abdülkahir el-Cürçânî'nin "Nazım Teorisi" ile Saussure'ün yapısalcı yaklaşımı bu kapsamlı bakışın en güzel temsilidir.

Hem Cürçânî'nin, hem de Saussure'ün genel olarak dil hakkındaki teori ve düşünceleri üzerine farklı perspektiflerden birçok çalışmalar yapılmıştır. Bazı araştırmacılar mukayese yapmadan, Cürçânî ve Saussure'ün yanı sıra diğer dil âlimleriyle dilbilimcilere de yer vererek onların teorilerini anlatmıştır. Örneğin Salâhuddîn Zevâl, kitabı *ez-Zâhira ed-Dilâliyya*'de Saussure'ün "değer" (value) ve "gösterge" (sign) teorilerinden ve Cürçânî'nin "Nazım Teorisi"nden bahsetmiştir. Fakat kitabını bu iki dilciyle sınırlamayıp, Câhiz ve Chomsky gibi diğer dilcilere de yer vermiştir. Bu konuda literatürde benzer birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmanın esas konusunu oluşturan bağlam araştırmalarına gelince, hem Cürçânî'nin hem de Saussure'ün bu konudaki yaklaşımlarına yer veren çalışmalara rastlamak mümkündür. Abdünna'îm Hâlîl'in kitabı *Nazariyyatu's-Siyâk Beyne'l-Kudâmâ ve'l-*

¹⁰Abdülkahir el-Cürçânî hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız; el-Bedrâvî Zehrân, **Âlimu'l-Lugat; Abdu'l-Kahir el-Curcânî el-sMuftannu fi el-Arabiyya ve Nahvihâ**, Kahire, Dâr al-Maarif, 1987; Ahmet Bedevî, **Abdu'l-Kahir el-Curcânî ve Cuhûduhû fi'l-Belâgati'l-Arabiyye**, Mektebetu Mısır, Kahire, t.y.; Muhammed İbn Şâkir el-Ketbî, **el-Fevât el-Vefeyât** tahkik İhsân Abbâs, Beyrut, Dâr Sadır, 1. Bsk., 1973, c.3, s. 369-370, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebu Bekir Suyûtî, **Buğyetü'l-Vu'ât**, tahkik Muhammed Ebu Fadl İbrahim, Lübnan, el-Mektebe el-Asriyye, t.y., c.2, s.106; Ebu Muhammed Abdullah b. Esad Yâfi'î, **Mirâtu'l-Cenân ve Abrâtu'l-Yekazân**, tahkik Halîl el-Mansur, Lübnan, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, 1. Bsk., 1997, c.3, s.78; Kemâleddîn el-Anbârî, **Nuzhetü'l-Albâ' fi Tabakâtu'l-Udebâ'**, tahkik İbrahim Semerrâî, Ürdün, Mektebetu'l-Menâr, 1985, c.1, s.264-265.

¹¹Saussure hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız; Berke Vardar, **20. Yüzyıl Dilbilimi (Kuramcılardan seçmeler)**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, Olgaç Basımevi, 1983, s. 11-43; Berke Vardar, **Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri**, İstanbul, Multilingual, 2002; Jonathan Culler, **Saussure**, Glasgow, Fontana, Great Britain, William Collins Sons & Co Ltd. 1976; Roy Harris, **Reading Saussure**, La Salle, Illinois, Open Court, 1991; Holdcroft D. Duckworth, **Saussure: Signs, System, and Arbitrariness**, Cambridge, Cambridge University Press, 1991; Carol Sanders, **The Cambridge Companion to Saussure**, Cambridge University Press, 2004; Paul J. Thiboult, **Re-reading Saussure: The Dynamics of Signs in Social Life**, USA and Canada, Routledge, 1997; W. Terrence Gordon, **Saussure For Beginners**, USA, Writers and Readers Publishing, Inc. 1996; Zeynel Kiran ve Ayşe Eziler Kiran, **Dilbilime Giriş**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 4. Bsk, t.y.

Muhdesîn, Sâlih Bel'îd'in kitabı *Nazariyyatu'n-Nazm* ve Mahmud Mendur'un kitabı *en-Nakdu'l-Menheci inde'l-Arab*, Cürcânî'nin düşünceleri ile bağlam arasında bağ kuran çalışmalara örnek olarak verilebilir. Ali Necib İbrahim, kitabı *Cemâliyyâtu'l-Lafza beyne's-Siyâk ve Nazariyyati'n-Nazm* lafzın seçilip güzel kullanılması bakımından "Nazım Teorisi" ile bağlam karşılaştırması yapmıştır. Fakat Kamal Abu Deeb'in *al-Jurjani's Theory of Poetic Imagery* isimli çalışması Cürcânî'nin "Nazım Teorisi"ni iç bağlam (linguistic context/es-siyâk ed-dâhilî) ve dış bağlam (non-linguistic context/es-siyâk el-hâricî) ile ilişkilendirmesi bakımından özel bir yere sahiptir. Cürcânî'nin Nazım Teorisi'nde hem sözü oluşturanın hem de muhâtabın içinde bulunduğu hâlin psikolojik boyutunu ve rolünü incelemiş, aynı zamanda söz oluşturmak isteyen aklındaki (nefsindeki) manayı aktarmak için dilbilgisi ve sözdizimi (nahiv/syntax) kurallarını kullanabilmesini analiz etmiştir. Böylece hem dış bağlam, hem de iç bağlamın rolünü anlatmıştır. Yalnız Abu Deeb "Nazım Teorisi"ni daha çok şiirsel anlatım (daha beliğ ve fasih) ve duyguların bu anlatımlara etkisi üzerinden incelemiş ve *Delâilü'l-İcâz*'dan neredeyse sadece beyan konuları olan teşbîh, istiâre, mecâz ve kinâye konularını ele almıştır. Her ne kadar Saussure'ün dil teorisine dair bazı yaklaşımlarını bağlam konusunu inceleyen çalışmalarda görmek mümkün olsa da, sadece Saussure'ün yapısal dilbilimi ile bağlam arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Örneğin, Salâhuddîn Zevâl, kitabı *ez-Zâhira ed-Dilâliyya*'da bağlam konusunu anlatırken Saussure'ün "değer" (value) olgusundan bahsetmiş ve bu kavramın bağlam ile olan ilgisine değinmiştir. Ayrıca, Ali Necib İbrahim, kitabı *Cemâliyyâtu'l-Lafza*'da bağlam konusunda Saussure'ün "gösterge" (sign) ve "rastlantısallık" (arbitrariness) düşüncelerine yer vermiştir.

Bu çalışma ile hedeflenen, iç bağlam ve dış bağlam arasındaki ilişkinin varlığını vurgulamaktan öte, bu ilişkinin boyutlarını ve mana oluşumundaki rolünü Cürcânî ve Saussure'e göre incelemektir. Yukarıda belirtildiği gibi, bağlam çalışan dilbilimciler arasında Abdülkahir el-Cürcânî'nin "Nazım Teorisi" ile bağlam arasında ilişki kuranlar olsa da Saussure'ün yapısalcılığı ile bağlam arasında doğrudan ilişki kuran özel bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Abdülkahir el-Cürcânî, lafızların tek başlarına bir şey ifade etmediğini, ancak belli bir sıraya göre dizilmesiyle asıl mananın ortaya çıkabileceği düşüncesine¹² göre “Nazım Teorisi”ni öne sürmüştür. Bu teoriyi temel alarak telif ettiği *Delâilü'l-İ'câz* isimli kitabında bu teorinin nasıl uygulandığı ve detayları görülebilir. Bu kitabında incelediği konular ve verdiği örnekler göz önünde bulundurulduğunda, Cürcânî'nin her ne kadar dil-içi etkenleri ön plana çıkarsa da, dil-dışı etkenleri de kapsayan bir yaklaşımı olduğu gözlemlenebilir. Aynı zamanda Cürcânî'nin “Nazım Teorisi” onun dili bir bütün olarak ele aldığını da göstermektedir.

Saussure'ün öğrencileri Charles Bally and Albert Sechehaye tarafından ders notlarından derlenerek hazırlanan¹³ *Course in General Linguistics* incelendiğinde, Saussure'ün dili bir bütün olarak ele aldığını ve bu bütünü oluşturan öğelerin, diğer bir ifadeyle göstergeler (signs), birbirleri ile olan ilişkileri neticesinde değer (value) kazandıkları anlaşılmaktadır. Ona göre dil sistemi içerisinde yer alan göstergelerin tek başlarına bir değeri yoktur. Onlara değer veren bu göstergelerin bir araya geldiği dizge, bir başka deyişle sistemdir.¹⁴

Her ne kadar Abdülkahir el-Cürcânî ile Saussure “bağlam” kelimesini bir terim olarak kullanmamış olsa da, bu çalışma sayesinde aralarında kültür, din, dil farklılığın yanı sıra asır farklılığı olan bu iki dilbilimcinin mana oluşumunda iç bağlam ile dış bağlam arasındaki ilişki hakkındaki katkılarını ve aynı zamanda dilbilimsel yaklaşımlarının ortak ve ayrı düşen noktalarını da ayrıntılı bir şekilde gözlemek mümkün olacaktır. Özetle bu çalışmanın önemi ve katkısının Cürcânî ile Saussure'ün iç bağlam ile dış bağlam arasındaki ilişkiyi ve mana oluşumundaki rolünü nasıl yorumladıklarını ortaya çıkaracak ve bu iki dilbilimcinin “nazım” veya “sistem” olarak ifade ettiği bütünü oluşturan öğeler arasında nasıl bir bağ kurduklarını ve mananın ortaya çıkmasında ne derece etkili olduklarını tespit edecek olmasıdır.

¹²Hâtem Sâlih Dâmin, *Nazariyyatu'n-Nazm: Târîh ve Tetavvur*, Menşûrât Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 1979, s.27.

¹³Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics*, çev. Wade Baskin, New York, USA, Philosophical Library, 1959, Önsöz.

¹⁴A.g.e., s.113.

Bu çalışmanın birinci dereceden faydalandığı kitaplar; Abdülkahir el-Cürçânî'nin “Nazım Teorisi”ni anlattığı *Delâilü'l-İ'câz*¹⁵ isimli kitap ile Saussure'ün öğrencileri tarafından hazırlanan ve Saussure'e atfedilen *Course in General Linguistics* isimli kitabıdır. Yalnız Saussure'ün kullandığı teknik terimlerin Türkçeye tercümesi hususunda Berke Vardar'ın tercümesinden istifade edilmiştir. Cürçânî'nin kitabı *Delâilü'l-İ'câz* Arap belâgatının temel kitaplarından kabul edilir. Çoğu Arap dil âlimi tarafından belâgat ilminin ilk bu kitapta bir sistem hâline geldiği kabul edilmiştir.¹⁶ Cürçânî'nin başka kitapları da vardır, fakat “Nazım Teorisi”ni bu kitapta doğrudan işlediği ve belâgatın mana ile özellikle dil-içi özellikler başta olmak üzere, dil-dışı özellikleri ve birbirileri ile olan ilişkilerini ele alan bir yanı olması sebebiyle bu kitabın birincil kaynak olarak kabul edilmesi uygun görülmüştür. Aynı şekilde modern dilbilimin kurucusu olarak kabul edilen Saussure'ün öğrencileri tarafından hazırlanan kitabı *Course in General Linguistics*, birçok dilbilimci için kaynak eser olduğu bilinmektedir. Bu kitabında dilbilimi yapısalcılık temelleri üzerine oturtup sistem hâline getirmiştir.

Bu iki dilcinin düşünce ve yorumlarını kitapları üzerinden analiz ederken bu çalışmaya bir katkı sağlamadığı kanaatiyle bazı konulara değinilmemiştir. Saussure'ün bağlam ile doğrudan ilişkisi olan “gösterge” ve “değer” konularına bu çalışmada ağırlıklı olarak yer verilmiştir. Saussure'ün ayrıntılı bir şekilde ele aldığı fonoloji esasları (principles of phonology), dilbilgisi ve kısımları (grammar and its subdivisions), fonetik değişim ve dilbilgisel sonuçları (phonetic changes and grammatical consequences of phonetic evolution), örneksime (analogy), halk kökenbilimi (folk etymology), bitişimlilik (agglutination) gibi bazı konular, doğrudan bağlam ile ilgili olmadığı için burada zikredilmemiştir. Saussure'ün kullandığı örnekler arasından “satraç” örneği, diğer örneklere nazaran bağlam ile olan ilişkisi en belirgin ve anlaşılır olduğu kanaatiyle birkaç kere tekrar edilmiştir. Abdülkahir el-Cürçânî'de ise kelime türleri, şiir ile ilgili bahisler, belâgat ve fesâhat

¹⁵Bu çalışmada eserin orijinali kullanılmıştır. Eserin Türkçeye çevirisi için şu çalışmaya bakılabilir: Abdülkâhîr el-Cürçânî, *Delâilü'l-İ'câz (Sözdizimi ve Anlambilim)*, çev. Osman Güman, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2008.

¹⁶Kamal Abu Deeb, *Al-Jurjani's Theory of Poetic Imagery*, England, Aris & Phillips LTD, 1979, s.25.

ile ilgili bahisler gibi bazı konulara aynı gerekçe ile değinilmemiştir. Fakat Cürçânî'nin özellikle takdîm ile tehîr, hazf gibi uygulama bölümünde ele aldığı konuların çoğuna yer verilmiştir. Kullandığı örnekler arasından ise bağlam konusu ile ilgili olduğu düşünülenler seçilip incelenmiştir.

Cürçânî ile Saussure karşılaştırılırken şu durumu kesinlikle göz önünde bulundurulmalıdır: Saussure'ün dilbilimsel yaklaşımı daha evrenseldir. Genel olarak dil kurallarını tespit etmeye çalışmaktadır ve belirli bir dile göre olan kuralları değil de her dilde olan özellikleri keşfetmeyi hedeflemektedir. Saussure “dil bir sistemdir” derken bütün dilleri kastetmektedir. Ayrıca Saussure “dil” ile “söz”ü ayırarak daha teorik bir şekilde dil meselelerini ele almakta ve söz üzerindeki uygulamalarına yer vermemektedir. Fakat Abdülkahir el-Cürçânî, daha çok Arapçanın dilbilimsel özelliklerini anlatmaktadır. Zaten *Delâilü'l-İ'câz*'ı hem döneminin Kur'an'ının i'câzının lafızda veya manada olduğu tartışmalarına hem de Mutezile'nin “Kur'an mahlûktur” iddiasına cevap vermek ve hem de Kur'an'ın beyânî yönden mucize olduğunu ispatlamak için kaleme almıştır.¹⁷ Bu yüzden *Delâilü'l-İ'câz*'da Cürçânî'nin Arapça'ya has özelliklere yoğunlaştığı görülmektedir. Cürçânî'nin üslubu; daha çok teori ile uygulamayı bir arada kullanmaktır. Hem Kur'an-ı Kerîm'den hem de Arap şiiirlerinden çok sık örnekler kullanarak teorisini temellendirmeye ve ispat etmeye çalışmaktadır.

Saussure, derslerinde çoğunlukla “Hint-Avrupa dilleri” (Fransızca, Almanca, İngilizce ve Latin) üzerinden örnekler vermiştir. Bu sebeple Roy Harris, Saussure'ün genel hatlarını çizdiği dilbilimin “genel” olduğunun iddia edilemeyeceğini öne sürmektedir. Ona göre, Saussure'ün dilbilimsel yaklaşımının “evrensel”, “genel”, “genel dilbilim” şeklinde kabul görmesi öğrencilerinin bu şekilde algılanmasına borçludur.¹⁸

Bu çalışma, üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölüm bağlam ile manayı konu edinmektedir: Genel olarak dilbilimcilerin bağlamı nasıl tanımladıklarını ve kısımları iç bağlam ile dış bağlam tanımları ele alınmıştır. Bunların yanı sıra Abdülkahir el-

¹⁷Ebu Bekir Abdülkahir b. Abdurrahman el-Cürçânî, *Delâilü'l-İ'câz*, tahkik Mahmut Muhammed Şâkir, Cidde, Dâru'l-Medenî, 3. Bsk., 1992, s. 9-10. Ayrıca bkz. Fadl Hassan Abbâs, *İ'câzu'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Ürdün, Dâru'l-Nefâis, 2008, s. 61 ve Zevâl, *az-Zâhira ed-Dilâliyya*, s.78

¹⁸Roy Harris, *Saussure and His Interpreters*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2001, s.18-19.

Cürcânî ile Saussure'ün bağlam konusunda yaklaşımlarının olup olmadığı “Nazım Teorisi” ile yapısalcılık perspektifinden incelenmiş ve daha sonra Abdülkahir el-Cürcânî ile Saussure'e göre mananın ne olduğu ve manayı oluşturan etkenlerin neler olduğu ele alınmıştır. İkinci bölümde iç bağlam ile dış bağlam arasındaki ilişkiyi Abdülkahir el-Cürcânî'nin nasıl kurduğunu, üçüncü bölümde ise Saussure'ün nasıl kurduğunu ve mana oluşumunda bu ilişkinin nasıl bir rolü olduğu analiz edilmiştir. Sonuç kısmında ise iki dilbilimcinin yaklaşımlarını karşılaştırılmıştır.

1. Bağlam ve Mana

1.1. Bağlam Nedir?

Bu bölümün amacı dilbilimcilere göre bağlamın tanımı ile özelliklerini açıklamaktır. Bağlam, dilbilimin tanımı zor ve problemlili olan konularından biridir.¹⁹ Fakat dilbilimcilerin bağlam konusundaki çeşitli tanım girişimlerinden yola çıkarak genel hatlarıyla bir bağlam tanımı elde etmek mümkündür. Bağlam, herhangi bir düzlemde durum ve bağlantılar örüntüsüdür; dilbilimsel tanımı ise bir dilbilimsel ögenin öncesi ve sonrası ile bir ilişki içinde olacak ve onlardan anlam ve değerini kazanacak bir şekilde yer aldığı ögeler bütünüdür.²⁰

Dijk, bağlamı “olayların akışı” olarak tanımlamıştır.²¹ Dijk’e göre mevcut bağlam, konuşmacı ile muhâtabının ortak eylemlerinin gerçekleştiği belirli bir zaman dilimi ve belirli bir yer ile tanımlanmaktadır.²²

Ogden ile Richards’ın bağlam tanımı ise şu şekildedir: “Bağlam, birbirine belirli bir şekilde bağlanmış birtakım birimler veya durumlardır”.²³ Mesela “kibrit yakmak” ile “tutuşmak” olmak üzere iki ayrı durumu ele alalım: Amerika’daki kibrit yakma durumu ile Çin’deki tutuşma bir bağlam olarak kabul edilemez, çünkü aralarında bir bağ yoktur.²⁴ Böylece Ogden ve Richards, durum veya birimler arasında nasıl bir bağ olursa bağlam ortaya çıkar sorusuna cevap vermişlerdir.

Doğan Aksan ise bağlamı Saussure’ün dilbilimsel yaklaşımıyla ele almış ve bağlamı göstergelerin içinde bulunduğu bir bütün olarak yorumlamıştır. Bir göstergenin ancak diğer göstergelerin yardımı ile bir kavramı yansıtabildiğini ve

¹⁹Ann Hewings & Martin Hewings, **Grammar and Context: An Advanced Resource Book**, Oxon, Routledge, 2005, s.18.

²⁰Agitoğlu, “Hadîste Bağlam: Bağlamın Anlam Alanı, Çeşitleri ve Önemi” s.109, ayrıca bkz. Zevâl, **ez-Zâhira ed-Dilâliyya**, s.367 ve Mary Hufford, “Context”, **The Journal of American Folklore**, Vol. 108, No. 430, Common Ground: Keywords for the Study of Expressive Culture, Autumn, 1995, s. 528.

²¹Teun A van Dijk, **Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse**, Singapore, Longman Singapore Publisher, 1992, s.190.

²²A.g.e.

²³C. K. Ogden & A. I. Richards, **The Meaning of Meaning**, New York, Harcourt, Brace & World, Inc., 1989, s.58.

²⁴A.g.e.

buradan yola çıkarak “göstergelerin bağlı olduğu bu ögelerin oluşturduğu bu bütüne bağlam” denildiğini belirtmiştir.²⁵

Berke Vardar’a göre bağlam tanımı ise “Bir dil birimini çevreleyen, ondan önce ya da sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim ya da birimler bütünüdür” şeklindedir. Aynı zamanda buna iç bağlam, bir başka ifade ile dil içi bağlam denildiğini de belirtmiştir.²⁶

Bu tanımlardan yola çıkarak bağlamın, bir dilsel birimler ve bu birimler arasındaki ilişkiler bütünü olduğu, dolayısıyla aslında dilin somut alanı²⁷ olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Dilbilimciler, bağlamın anlama sürecine ciddi katkıları olduğunu belirtmişlerdir.²⁸ Çünkü bağlam, gerek her bir ögenin bağlam içerisindeki manasının anlaşılmasında, gerekse bu ögelerin oluşturduğu bütünün manasının anlaşılmasında belirleyici bir rol oynamaktadır.²⁹ Örneğin “akşam yemeği” sözü ele alınabilir: “Akşam yemeğine mi gelmek istersin, yoksa ikinci çayına mı?” sorusunu soran kişiye “akşam yemeği” cevabını veren bir kişi, bu söz ile bağlamdan anlaşılacağı üzere akşam yemeğini tercih ettiği manasını kastetmektedir. Fakat aynı söz (akşam yemeği), sofrayı hazırlayan bir anne tarafından telaffuz edilirse, “yemek hazır” manası kastedilmiştir.³⁰ O takdirde buradan yola çıkarak açık bir şekilde bağlam ile mana arasında çok önemli bir bağ olduğu söylenebilir.

İngiliz dilbilimci Firth, bağlam ile mananın dilbilim çalışmalarının omurgası olduğunu düşünmektedir.³¹ Öyle ki, Firth’in “durum bağlamı” (context of situation) teorisini dilbilim sahasına uygulamasıyla bağlam, mana teorilerinin temel yapı taşı olarak görülmeye başlamıştır.³² Firth’in “contextual theory of meaning” (mananın

²⁵Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, s. 200, ayrıca bkz. Uysal, “Ağız Araştırmalarında Bağlamsal Sözlük ve Dizin Kullanımı”, s. 57.

²⁶Vardar, vd., **Açıklamalı Dilbilim Terimler Sözlüğü**, s. 31.

²⁷Agitoğlu, “Hadîste Bağlam: Bağlamın Anlam Alanı, Çeşitleri ve Önemi”, s. 111.

²⁸A.g.m., s. 110

²⁹Uysal, “Ağız Araştırmalarında Bağlamsal Sözlük ve Dizin Kullanımı”, s. 57

³⁰Paul B. Diederich, “The Meaning of ‘The Meaning of Meaning’”, **The English Journal**, Vol. 30, No. 1, Jan., 1941, (çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/805411>, s. 34.

³¹S. Chapman & P. Routledge, **Key Thinkers in Linguistics and the Philosophy of Language**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2005, s. 80.

³²Edwin Ardener, **Social Anthropology and Language**, Oxon, Routledge, 2004, s. 33.

anlaşılmasında bağlam teorisi) veya “theory of context of situation” (durum bağlamı teorisi) olarak bilinen yaklaşımına göre lafızların manaları, içinde buldukları durumlardan elde edilmektedir.³³ Aynı zamanda Firth, manayı bir birimin belirli bir bağlam içerisindeki fonksiyonu veya etkisi olarak tanımlamıştır.³⁴ O hâlde Firth’e göre telaffuz edilen birimlerin, telaffuz edildikleri çevre içerisinde diğer birimlerle bir ilişki kurdukları için manaları olduğu sonucu çıkarılabilir.

İstaytiyah ise “bağlamsal mana” ya da “bağlamdan doğan” mana şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bir kelimenin manası içinde bulunduğu bağlama göre değişmektedir. Ona göre bağlamın iki göstergesel görevi vardır; ilki kelimenin belirlenmiş manasını tespit etmek, ikincisi ise kelimenin muhtemel diğer manalarını bertaraf etmektir.³⁵

Yukarıdaki anlatımlardan anlaşıldığı üzere, bağlam söz oluşturan kimsenin kastettiği mananın anlaşılmasında son derece önemli bir rol oynamaktadır. Hatta bağlamı inceleyen bazı araştırmalara göre bir kelimenin manası ancak mensup olduğu bütünün manasının anlaşılması ile net bir şekilde anlaşılmaktadır.³⁶ Palmer, bir cümlenin manasının bağlamdan bağımsız olduğu ve bağlam dışında da manasının anlaşılabilmesini savununanları eleştirmiş ve bir cümlenin manasının bilinmesinde bağlama ihtiyaç duyulmadığına dair bir kanıt olmadığını belirtmiştir.³⁷ Bağlamın mananın anlaşılmasında nasıl bir rol oynadığını aşağıdaki örnek göstermektedir:

a. A bisikletinden düşüp yere kapaklanmıştı. B ise onun yaralanıp yaralanmadığını kontrol etmek için şu soruyu sordu:

“Ayaklarını hareket ettirebilir misin?”

b. X küçük bir odada, bir koltukta ayaklarını uzatmış bir şekilde oturmaktadır. Y ise elinde bardak dolu bir tepsi ile önünden geçerken şu soruyu sordu:

“Ayaklarını hareket ettirebilir misin?”

³³Chapman & Routledge, **Key Thinkers in Linguistics and the Philosophy of Language**, s.81

³⁴A.g.e., s.81.

³⁵Samir Sharif İstaytiyah, **el-Lisâniyyât; el-Mecâl, ve'l-Vazîfe, ve'l-Menhec**, Irbid, Jordan, ‘Âlemu'l-Kutubi'l-Hadîs, 2008, s.288.

³⁶Maria Dolores Porto Requejo, “The Role of Context in Word Meaning Construction”, **International Journal of English Studies**, Vol. 7, No. 1, 2007, s. 173.

³⁷F. R. Palmer, **Semantics**, Cambridge, Cambridge University Press, 1976, s. 43-44.

Her iki durumda da verilen cevap aynı kelimelerden ve aynı sözdiziminden (nahiv/syntax) oluşmaktadır. Fakat her iki durumunda da birbirinden farklı manalar kastedilmiştir. İlkinde B, A'ya ciddi bir yaralanma olup olmadığını anlamak için ayağını hareket ettirmesi hususunda fiziksel yeterliliğini test etme manasında “Ayaklarını hareket ettirebilir misin” diye sormuştur. Fakat ikincisinde Y, X'den ayağını hareket ettirmesini istemekte; talep manasında bu soruyu sormaktadır.³⁸

Sonuç olarak, bu anlatımlardan bağlamın, birimler ve birimler arası bağıntılardan oluşan bir bütün olduğu anlaşılmaktadır. Bağlam, sözün manasının oluşmasında ve anlaşılmasında çok önemli bir role sahiptir. Sözün ait olduğu yer, durum veya metin bilindiği müddetçe o sözün manasının kilidini açan anahtara sahip bulunduğu söylenebilir. Kaldı ki dış dünyada oluşan herhangi bir söz zaten gerçek bir bağlam içerisinde olduğu için genellikle manası kendiliğinden anlaşılır.³⁹ Bu yüzden sözü oluşturan kimse ile muhâtap, Firth'in terimleriyle “addressor” (konuşan veya yazan) ile “addressee” (dinleyen veya okuyan)⁴⁰, sözün olduğu bağlamı üzerinde ayrıca düşünmeye ihtiyaç duymadan anladığı ve manayı ona göre yorumladığı söylenebilir.⁴¹

1.2. Bağlamın Kısımları: İç Bağlam ve Dış Bağlam

Daha önce de belirtildiği üzere bağlam dilbilimin tanımını zor konularından biridir. Muhtemelen bu sebepten dolayı dilbilimciler arasında değişik bağlam kısımlarına rastlamak mümkündür.⁴² Fakat tarafımızca bu değişikliklerin genel hatlarıyla isim farklılığından öte olmadığı ve farklı sınıflandırmaların dil-içi ve dil-dışı şeklinde iki çatı altında toplanmaya müsait olduğu tespit edilmiştir. Kaldı ki, bağlam çalışan dilbilimciler arasında dil-içi veya dilbilimsel (linguistic/luğavî) ile dil-dışı veya

³⁸Ann Hewings & Martin Hewings, **Grammar and Context**, s. 17.

³⁹Maria Dolores Porto Requejo, “The Role of Context in Word Meaning Construction”, s. 173.

⁴⁰Gillian Brown & George Yule, **Discourse Analysis**, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, s. 38.

⁴¹Maria Dolores Porto Requejo, “The Role of Context in Word Meaning Construction”, s. 173.

⁴²Bağlamı farklı kısımlara ayıranlardan birkaç örnek: Nash, bağlamı dörde ayırmıştır: dar kapsamlı (local; bir kelimenin bir öncesiyle bir sonrası ile olan ilişkisi), cümlesel (sentential), konusal (topical) ve geniş kapsamlı (global; kelimenin dış dünya ile olan ilişkisi) bkz. “Context and Contextual Word Meaning” s.22, Grundy de micro bağlam (konuşma dışında olan bağlam) ile macro bağlam (konuşmanın içindeki kendi bağlamı) ayrımı yapmıştır, bkz. Peter Grundy, **Doing Pragmatics**, London, Arnold Publisher, 2. Bsk., 2000, s. 194.

dilbilimsel olmayan (non-linguistic/ğayru luğavî) bağlam oldukça yaygın bir kullanımdır.⁴³ Bu sebeple, bu çalışma için bu ayırım uygun görülmüş ve bu ayırım üzerine Cürcânî ile Saussure karşılaştırması yapılmıştır.

Çalışma boyunca “iç bağlam” şeklinde isimlendirilmesi tercih edilen dil-içi veya dilbilimsel bağlam, dilbilgisi, kelime bilgisi vb. dilbilimsel özelliklerden oluşan ve cümleye bakıldığında bu özellikler sayesinde bir mana anlaşılan bağlamdır.⁴⁴ İç bağlam, cümlede görülen⁴⁵ ve cümle sınırları içinde kalan bağlamdır.⁴⁶ Söz oluşturmak isteyen bir kimse dilbilgisi sınırları içerisinde cümleler oluşturmaktadır. O hâlde dilbilgisi cümle yapısını belirlemektedir.⁴⁷ Her ne kadar cümle, insan iradesi tarafından oluşturulan dilsel bir ifade⁴⁸ olsa da dilsel kullanımlar, uygulanabilirliklerini dil toplumunun yaygın kullanımlarından elde etmektedirler.⁴⁹ Dolayısıyla söz oluşturan kimse, dilbilgisi kuralları ile dil toplumunun kabul ettiği kullanıma göre cümle kurmaktadır. Az önce de belirtildiği üzere iç bağlamın sahası cümledir ve dilbilgisi ise cümlenin öğeleri arasındaki ilişkileri kuran bir sistemdir. Fakat bu ilişkiler, dil toplumunun kabul ettiği doğrultuda oluşmaktadır.

Cümleyi oluşturan anlamlı birimlerin iç bağlam içerisindeki dağılım ve görevlerinden yola çıkarak cümlenin manası anlaşılmaktadır.⁵⁰ “Dağılım” (distribution) yapısalcı dilbilim ekolüne ait bir terimdir⁵¹ ve dağılım cümle içindeki öğeler arasında dizimsel (syntagmatic) ile dizisel (paradigmatic) ilişkiler oluşturmaktadır. Mananın kelimeler arası ilişkiler bakımından incelenmesi

⁴³Dil-içi veya dilbilimsel (linguistic) ile dil-dışı veya dilbilimsel olmayan (non-linguistic) bağlam ayırımını yapanlar için bkz. Z. S. Harris, **Papers on Syntax**, Ed. Henry Hiz, Holland, D. Reidel Publishing Company, 1981, s. 108; Palmer, **Semantics**, s. 43; Brown & Yule, **Discourse Analysis**, s. 46-50; Ann Hewings & Martin Hewings, **Grammar and Context**, s. 18; Halîl, **Nazariyyet-u’s-Siyâk beyne’l-Kudâmâ ve’l-Muhdesûn**, s. 31, 79, 112 ve 133; M. B. Emeneau, “Language and Non-Linguistic Pattern”, **Language**, Vol. 26, No. 2 Apr. - Jun., 1950, s. 205; Maria Dolores Porto Requejo, “The Role of Context in Word Meaning Construction”, s. 174; Elena Manca, **Context and Language**, y.y., Universita del Salento, 2012, s. 12.

⁴⁴Maria Dolores Porto Requejo, “The Role of Context in Word Meaning Construction”, s. 174.

⁴⁵Lenn E. Goodman, “Context”, **Philosophy East and West**, Vol. 38, No. 3, Fiftieth Anniversary, Department of Philosophy, University of Hawaii, Jul., 1988, s. 315.

⁴⁶Z. S. Harris, **Papers on Syntax**, s. 108.

⁴⁷A.g.e., s. 108.

⁴⁸Goodman, “Context”, s. 315.

⁴⁹A.g.m., s. 308.

⁵⁰Z. S. Harris, **Papers in Syntax**, s. 96, ayrıca bkz. Palmer, **Semantics**, s. 92.

⁵¹Palmer, **Semantics**, s. 92.

dizimseldir. Bir dilsel ifade içerisindeki bir dilbilimsel birimin diğer birimler ile olan ilişkisini dizimsel ilişki temsil etmekten dizisel ilişki ise o birimin yerine gelebilecek birimler ile olan ilişkisini temsil etmektedir. Örneğin, “Kedi kilimin üzerindedir” denildiği zaman “kedi” ile “kilim” arasında dizimsel bir ilişkiden bahsedilmektedir. Fakat “Köpek kilimin üzerindedir” denildiği takdirde, “kedi” ile “köpek” arasında dizisel bir ilişki olduğunu söylenmektedir.⁵² O hâlde, dağılım (distribution) tamamen cümlenin dilbilimsel ilişkileriyle ilgilidir, dolayısıyla iç bağlamın en önemli unsurlarından biri olduğu söylenebilir.

Bir sözün manasının anlaşılması için bazen dil-dışı unsurlara da ihtiyaç duyulmaktadır.⁵³ Dil-dışı veya dilbilimsel olmayan (non-linguistic/ğayru luğavî) bağlam, bu çalışmada tercih edilen ifade ile dış bağlam, dilbilimsel özelliklerin oluşturduğu mananın ötesinde bir mananın anlaşıldığı bağlamdır.⁵⁴ Dış bağlamın mana oluşumunda ve anlaşılmasındaki rolü kelime ve cümle olmak üzere iki düzlemde incelenebilmektedir.

Kelime düzleminde dış bağlamın rolü için “siyah” kelimesi örnek verilebilir. Bu kelime çeşitli bağlamlarda kullanıldığında farklı manalar ifade edebilir. İlk önce akla renk manası gelmektedir. Mesela bir moda dergisinde bu kelime geçtiğinde kıyafetlerin renginin kastedildiği söylenebilir; hatta dış bağlam moda olduğu için “şıklık” veya “kolay kombine olan renk” manasına da gelebilir. “Siyah”, en koyu rengi veya hiçbir rengin olmadığını ifade etmek için kullanılan bir kelimedir. Bu sebeple karanlık veya körlük ile bağlantı kurularak bu manalarda kullanılabilir. Örneğin “Körlerin dünyası siyahtır” denildiği zaman bu cümleki “siyah” kelimesinin manası renk değil, hiçbir şeyin görülemediği zifiri karanlıktır. Yine mecâzî bir üslupla kullanılarak bilinç-dışı veya ölüm manasında da kullanılabilir. Kültürler göz önünde bulundurulduğunda ise o kültüre göre kelime farklı manalara delâlet edebilmektedir. Mesela “siyah” birçok kültürde “matem” manasına gelmektedir. “Herkes siyahlar giyinmişti” cümlesindeki “siyah” kelimesi “matem” manasına delâlet etmektedir. Yine bazı kültürlerde “siyah” “olumsuzluk” veya “bahtsızlık”

⁵²A.g.e., s. 93.

⁵³A.g.e., s. 45.

⁵⁴Maria Dolores Porto Requejo, “The Role of Context in Word Meaning Construction”, s. 174.

manasına gelmektedir. Mesela “kara gelecek” denildiği zaman gelecek için “olumlu beklentilerin olmadığı” manası kastedilmektedir. Bazı bağlamlarda ise “siyah”, “kemâl” anlamına gelebilir, mesela dövüş sanatlarında “siyah kuşak” en üst seviyede olmak demektir.⁵⁵ Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, bazen ifadelerde, dış bağlamın etkisiyle iç bağlamın oluşturduğu mananın ötesinde bir mana anlaşılmaktadır. Dolayısıyla oluşturulan bir sözün manasının doğru anlaşılabilmesi için dış bağlamın göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Dış bağlamın cümle düzlemindeki rolü için ise “Bence Adam hızlı” cümlesi örnek verilebilir. Bu cümle için iki farklı bağlam düşünülebilir:

1- Sözü oluşturan kimsenin genç bir anne, muhâtabın ise kayınvalide olduğu ve ikisinin de öğleden sonra bir ördek göletinin çevresindeki bir parkta oturup ördekleri kovalayan küçük oğulları Adam’ı izledikleri bir bağlam düşünülürse, böyle bir bağlam içerisinde kayınvalide genç anneye, kendi oğlunun, yani küçük oğlanın babasının, daha geç öğrendiğini söyler, genç anne de şöyle bir cevap verebilir:

“Bence Adam hızlı.”

2- Akşam vakti bir kafede oturan bir grup öğrenci arasında bir espri geçtiği, Adam dışında bütün öğrenciler güldüğü, fakat bir süre sonra Adam’ın da güldüğü bir bağlam içerisinde öğrencilerden birisi aynı ifadeyi kullanabilir:

“Bence Adam hızlı.”

Her iki bağlamda da aynı cümle kullanılmasına rağmen taşıdığı mana farklıdır. Birinci bağlamda Adam’ın öğrenme ve gelişme hususunda hızlı olduğu kastedilirken ikinci bağlamda “Bence Adam hızlı” cümlesiyle görülen olumlu mananın tam tersi, alaylı bir üslupla Adam’ın espriyi geç algıladığı yani anlamada hızlı olmadığı manası kastedilmiştir.⁵⁶

Bu örnekten yola çıkarak dış bağlam unsurları şu şekilde sıralanabilir: 1- Söz oluşturan kişi (konuşan veya yazan, Firth’ın ifadesi ile addressor), 2- Muhâtap (dinleyen veya okuyan, Firth’ın ifadesi ile addressee) , 3- Yer, 4- Zaman, 5- Durum (situation). Sözün manasını tespit ederken bu unsurları göz önünde bulundurmamak son

⁵⁵A.g.m., s. 175-176.

⁵⁶Örnek için bkz. Brown & Yule, **Discourse Analysis**, s. 36.

derece önemlidir. Çünkü her biri mananın doğru bir şekilde anlaşılmasında etkili bir rol oynamaktadır.

Sözü oluşturanın kim olduğu, yaşı, cinsiyeti, hangi sosyolojik statüye sahip olduğunu bilmek cümlenin manasının doğru bir şekilde anlaşılması bakımından son derece önemlidir. Bir jeoloğun “güneş” kelimesini kullanması ile bir şairin bu kelimeyi kullanması farklıdır. Jeolog, “güneş” ile uzay boşluğunda bulunan ısı ve ışık veren büyük gök cismini kastederken, şair “herkese yol gösteren” manasını kastedebilir. Aynı şekilde muhâtabın kim olduğu, yaşı, cinsiyeti, hangi sosyolojik statüye sahip olduğunun bilinmesi de aynı öneme sahiptir. Örneğin Arapça’da emir kiplerinin delâlet ettiği mana, söz oluşturan ile muhâtabın mensup oldukları sosyal statüye göre değişmektedir. Eğer söz oluşturan sosyal statü bakımından kendisinden daha aşağıda olan birine (muhâtaba) emir kipi ile hitap ederse bu emrin manası buyruk veya talimât şeklinde olur. Fakat söz oluşturan sosyal statü bakımından daha üstün olan birine (muhâtaba) emir kipi ile hitap ettiğinde, emir bir yalvarış veya niyaz manasını taşır. Son olarak söz oluşturan sosyal statü bakımından eşit olan birine (muhâtaba) emir kipi ile hitap ettiğinde ise bir rica veya talep manasına gelir.⁵⁷ Yine “yer” unsuru göz önünde bulundurulduğunda manası daha doğru bir şekilde anlaşılmaktadır. Örneğin kuzey kutbuna yakın ülkelerden birinde yaşayan birinin “hava sıcak” sözü ile kastettiği sıcaklık derecesi ile Ekvator bölgesine yakın ülkelerden birinde yaşayan birinin “hava sıcak” sözü ile kastettiği sıcaklık derecesi farklı olabilir. Her ikisi de aynı cümleyi kullanmalarına rağmen farklı derecelerde sıcaklık, bir başka deyişle farklı manalar, kastetmiş olabilirler, çünkü yaşadıkları yerin iklim şartlarına göre adapte olmalarından dolayı sıcaklık algıları farklı olabilir. Son olarak “zaman” unsurunu göz önünde bulundurarak mananın anlaşılması hususuna en güzel örnek Kur’an ayetlerinin Mekke ve Medine dönemlerinde inen ayetler şeklinde ikiye ayrılmasıdır denilebilir. Yine bilindiği üzere, gerek

⁵⁷Fadl Hassan Abbâs, *el-Belâgatü Funûnuhâ ve Efnânuhâ: ‘İlm-u’l-Meânî*, Dâru’n-Nefâis, 12. bsk., 2009, s. 154.

müfessirlerin, gerekse fıkıh âlimlerinin ayetleri yorumlarken, Mekke veya Medine dönemlerinden hangisinde nazil olduklarını göz önünde bulundurmuşlardır.⁵⁸

Dış bağlam unsurları arasında ayrı bir yeri olan ve dilbilimciler tarafından da çokça ele alınan durum (situation) unsurundan bahsederken Malinowski'ye değinmek gerekmektedir. Çeşitli kitaplarda “durum bağlamı”nın (context of situation) Malinowski tarafından bir terim olarak geliştirildiği öne sürülmektedir.⁵⁹ Bir antropolog olan Malinowski, Tobriand Adası'nda yaptığı etnik çalışma sırasında yaşadığı kültür farklılığı ve bu farklılığının tercüme çalışmalarını zorlaştırması üzerine bir topluma ait ifadelerin veya terimlerin içinde buldukları duruma ve ait oldukları kültüre göre değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmüş ve “durum bağlamı” (context of situation) teorisini geliştirmiştir.⁶⁰ Malinoswki, “sembollerin, kendi sosyal bağlamları dışında yapılan her değerlendirmenin beyhûde” olduğunu belirtmiştir.⁶¹ Malinowski'nin bu teorisinden hangi dil ile konuşuluyorsa, o dilin ve kültürünün bağlamına göre lafızların manasının değerlendirilip anlaşılması gerektiği anlaşılmaktadır.⁶² Daha sonra İngiliz dilbilimci Firth, Malinowski'nin “durum bağlamı” teorisini dilbilim sahasına uygulamıştır.⁶³ Firth, “durum bağlamı”nı dilbilgisinin yanı sıra mana analizinde kullanılması gereken bir dilbilimsel metot olarak görmüştür.⁶⁴ O hâlde Firth'e göre sesbilim, gramer gibi her dilbilim alanı ile durum bağlamı mana ifadelerinden, bir başka deyişle mana aktarma veya oluşturma yöntemlerinden biridir.⁶⁵ Malinowski ile Firth'in düşüncelerini analiz eden Halliday ise “durum bağlamı”nı sözün olduğu gerçek çevresi olarak tanımlamıştır.⁶⁶ O hâlde, bir sözün manasının doğru bir şekilde anlaşılması için sözü oluşturan kimse,

⁵⁸Mustafa Ünver, “Kur'ânî Siyakın Metinsel Boyutları Üzerine Yeni Bir Öneri”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sayı: 8, 1996, s. 252.

⁵⁹Palmer, **Semantics**, s. 47, Manca, **Context and Language**, s. 7, Abu Deeb, **Al-Jurjani's Theory of Poetic Imagery**, s. 42.

⁶⁰Bkz. Bronislaw Malinowski, **A Scientific Theory of Culture and Other Essays**, New York, Oxford University Press, 1960; M.A.K. Halliday & Ruqaiya Hasan, **Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social-semiotic Perspective**, Oxford, Oxford University Press, 1989, s. 35, Palmer, **Semantics**, s. 47, Manca, **Context and Language**, s. 7.

⁶¹Malinowski, **A Scientific Theory of Culture and Other Essays**, s. 136.

⁶²Palmer, **Semantics**, s. 47.

⁶³A.g.e., s. 49 ve Manca, **Context and Language**, s. 9

⁶⁴Palmer, **Semantics**, s. 49.

⁶⁵A.g.e., s. 50.

⁶⁶Halliday & Hasan, **Language, Context and Text**, s. 34.

muhâtap, yer ve zamanın fonksiyonlarını değerlendirmenin yanı sıra sözün olduğu durumu, bir başka deyişle sosyal çevresini, kültürünü, siyasî durumu, vb. durumları da göz önünde bulundurmaya gerektirir. Örneğin, Türkçede iki ayrı kelime olarak kullanılan “abla” ve “kız kardeş”, İngilizcede “sister” ve Arapçada “أخت” (uhtun) şeklinde tek bir kelime ile ifade edilmektedir. Türk kültürüne göre “abla” kelimesini kullanan birinin bu kelimeye ya kendisinden yaşça büyük öz kız kardeş manasını ya da öz kız kardeşi olmayıp, kendisinden yaşça büyük olduğu için saygı duyma manasını yüklediği düşünülebilir. Fakat İngilizce ve Arapçada “abla” kelimesine tekabül eden ayrı bir kelime olmadığı gibi kendisinden yaşça büyük olan bir bayana öz kardeşi olsun veya olmasın ismi ile hitap etmek İngiliz ve Arap kültüründe de normal karşılanan bir durumdur. Buradan yola çıkarak bir ifadeye “abla”, “sister” veya “أخت” (uhtun) kelimelerinden biri geçerse manasının anlaşılmasında mensup oldukları dili, o dil toplumunun kültürünü de değerlendirmek gerektiği söylenebilir. Sonuç olarak mananın oluşumunda ve anlaşılmasında dış bağlamın önemli bir konuma sahip olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Görüldüğü üzere iç ve dış bağlam hem mananın oluşmasında hem de anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Nasıl söz oluşturan bir kimse, konuştuğu dile, mensup olduğu kültüre, muhâtabının durumuna ve daha nice durumlara göre dilsel tercihlerini yapıp aklındaki manayı aktaran ifadeyi oluşturuyorsa muhâtap da bu ifadenin taşıdığı manayı anlarken benzer durumların etkisi altında kalmaktadır.

Bazen iç bağlam, dış bağlamdan elde edilen yer, zaman, durum vb. bilgileri kendi başına temin edebilir.⁶⁷ Fakat iç bağlamın kendi başına manayı aktarabilmesi dilin dilbilgisi özelliklerine bağlı bir durumdur. Mesela Vietnamca’da birinci, ikinci ve üçüncü şahıs ekleri belirsizdir, bu yüzden bir dilbilimci dahi hangi şahsın kastedildiğinin anlaşılması için bağlama, daha çok da dış bağlama başvurmalıdır.⁶⁸

Yine bazen işaret ve şahıs zamirleri (burası, şu, ben, onlar) gibi bazı dilbilimsel öğelerin manalarının tam olarak anlaşılması için dil-dışı unsurlara; yer, zaman, sözü

⁶⁷Emeneau, “Language and Non-Linguistic Pattern”, s. 205 ve Brown & Yule **Discourse Analysis**, s. 49-50.

⁶⁸Emeneau, “Language and Non-Linguistic Pattern”, s. 209.

oluşturan ile muhâtabın kimlikleri ve içinde bulunan durumun bilgilerine ihtiyaç duyulabilmektedir.⁶⁹ Fakat bu öğelerin manası cümleler arası ilişkilerden, bir başka ifade ile iç bağlamdan da elde edilebilir. O hâlde sözün manasının anlaşılması hususunda ne zaman dış bağlama ne zaman iç bağlama ihtiyaç duyulduğunun belirli bir kuralının olmadığı, bu hususun iç bağlamın yeterli imkânı sağlayıp sağlamamasına bağlı olduğu söylenebilir. Örneğin elinde bir fatura tutan kişi muhâtabına “fatura çok gelmiş” dediğinde, hangi faturayı kastettiğini anlamak için dış bağlama ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Fakat aslında iç bağlamda zikredilebilecek bir öge zikredilmediği için dış bağlama ihtiyaç duyulmuştur. Eğer “elektrik faturası” veya “su faturası” deseydi iç bağlam mananın anlaşılması hususunda yeterli olabilecekti. Yalnız bazen iç bağlam öğeleri tam olarak zikredilmesine rağmen manası doğru bir şekilde dış bağlam aracılığı ile anlaşılabilen durumlar da söz konusudur. Bunun için daha önce zikredilen “Bence Adam hızlı” örneği burada tekrar verilebilir. Daha önce de belirtildiği üzere aynı cümle ile iki farklı mana kastedilmiş ve bu manalar dış bağlam aracılığı ile anlaşılmıştır.

İç ve dış bağlam arasında nasıl bir ilişki olduğu sorusuna gelince çoğu dilbilimci dış bağlamın iç bağlamı belirlediği, bir başka deyişle yer, zaman, durum vb. etkenlerin, dilbilgisi özellikleriyle kelime tercihlerini yönlendirdiğini söylemektedir.⁷⁰ Örneğin odanın sıcağından bunalan ve camın açılmasını isteyen bir kimse eğer camın yanındaki kişi arkadaşı ise “Burası çok sıcak, camı açar mısın, lütfen?” ifadesiyle bu isteğini yerine getirebilirken, eğer camın yanındaki yabancı ise “Affedersiniz, camı açmanız mümkün müdür acaba? Odanın temiz havaya ihtiyacı var” ifadesiyle talebini bildirebilir.

Sonuç olarak, bağlamın mananın anlaşılmasında çok önemli bir role sahip olduğu belirtilmiştir. Mananın hem oluşum aşamasında hem de anlaşılması sırasında hangi faktörlerin nasıl bir etkisi olduğunu anlamak kastedilen mananın doğru ve tam bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bunun için bağlamın dil-içi özellikleriyle dil-dışı unsurlarını belirlemek son derece önemlidir.

⁶⁹Brown & Yule **Discourse Analysis**, s. 27.

⁷⁰Ann Hewings & Martin Hewings, **Grammar and Context**, s. 41; Manca, **Context and Language**, s. 12.

1.3.Nazım Teorisi ve Bağlam

Cürcânî, mana bölümünde de ayrıntılı bir şekilde zikredileceği üzere “nazım” tanımını şu şekilde yapmıştır: “Nazım, kelimelerin manalarında sözdizimsel manaların (mana’n-nahiv) kastedilmesi”dir.⁷¹ Cürcânî’nin, sözdiziminin (nahiv/syntax) söz oluşumunda çok önemli bir rol oynadığına ve aktarılmak istenilen mananın oluşumunda etkili bir görevi olduğuna inandığı önceki bölümde belirtilmiştir. Fakat Cürcânî’nin sözdizim (nahiv/syntax) esasına dayalı bu teorisi, Cürcânî’nin söz oluşumu sırasında bağlamı değerlendirip değerlendirmedeği sorusunu akla getirmektedir. Bu bölümde “Nazım Teorisi” ile bağlam arasında bir ilişki olup olmadığı ele alınacaktır.

Cürcânî’ye göre söz oluşturmak isteyen kimse, aklındaki manayı aktarabilecek en uygun lafızları seçerek sözdizimsel (nahvî/syntactic) özelliklerle donatmakta ve bu lafızları belirli bir sıraya koymaktadır. Cürcânî’nin “sözdizimsel (nahvî/syntactic) özelliklerle donatma”dan kastının, “lafzın cümle içindeki dilbilgisel görevinin belirlenmesi” olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin söz oluştururken lafzın fiil veya isim olacağına karar vermek, daha sonra eğer fiil olmasına karar verildi ise öznesini düşünüp özneyi fiile isnât etmek veya isim olmasına karar verildi ise haberini düşünüp ismi habere isnât etmek sözdizimsel (nahvî/syntactic) özelliklerle donatmak demektir.⁷² Cürcânî’nin dilbilimsel yaklaşımını bu esas üzerine bina etmesine dayanarak, bağlama, özellikle de iç bağlama, önem verdiği öne sürülebilir.⁷³

Cürcânî, söz oluşumu sırasında lafızların dizimininde hangi faktörlerin rol oynadığını tartışırken lafızların kendilerinden kaynaklanan herhangi bir özelliklerinin olduğu fikrini reddetmektedir. Ona göre bir lafzı belli bir sıraya koyarken lafzın manasının sıralamayı etkilediği, lafzın cümledeki yerini belirlediği veya o lafızdan önce gelen ifadenin manasının lafzın söz konusu manasını gerektirdiği söylenemez⁷⁴ Ona göre söz oluşturmak isteyen kimse önce kendi aklında manaları düşünmekte ve

⁷¹Cürcânî, *Delâilü'l-İcâz*. s. 55, 361, 362, 392-393, 405, 410, 415, 452 454, 488, 525-526 ve 546.

⁷²A.g.e., s. 55.

⁷³Abu Deeb, *Al-Jurjani's Theory of Poetic Imagery* s. 44.

⁷⁴Cürcânî, *Delâilü'l-İcâz*, s. 52.

aktarmak istediği manaya, Cürcânî'nin ifadesi ile “nefsindeki”⁷⁵ manaya göre dizim yapmaktadır. Lafızlar ise manaların kalıpları oldukları ve onlara tabi oldukları için⁷⁶ manalar akılda dizildikten sonra sesli olarak ifade edileceği zaman devreye girerler. Bir başka ifade ile lafız, kendisine ait herhangi bir özelliği olduğu için cümledeki yerini almaz. Yine Cürcânî'ye göre akılda manalar dizilirken lafızlar da kendiliğinden dizilmiş olur ve bunun için düşünceye dayalı ayrı bir çaba harcanmaz.⁷⁷ Böylece Cürcânî dolaylı olarak dilbilgisi ile sözdiziminin (nahiv/syntax) lafızlarla olan ilişkisinin rastlantısal olduğunu belirtmiştir.⁷⁸ Ona göre “nazım”, dilbilgisiyle lafzın bir araya gelmesi değildir, “nazım” akılda kastedilen mananın aktarılacak ve birbirleriyle uyumlu olacak şekilde dizilmesidir.⁷⁹

Lafızlar, nazım içerisinde manaya tabidirler ve cümle içindeki yerini kalıpları oldukları manalara göre almaktadırlar. Bir başka deyişle, manaların dizimi nasıl olursa lafızların dizimi de öyle olmak zorundadır. Kaldı ki lafızlar, manalardan ayrı bir şekilde ele alındıklarında ses öbeklerinden başka bir şey olmadıkları görülmektedir; dolayısıyla aralarında herhangi bir sıralama veya dizim yapmanın ve her birine söz içerisinde özel bir yer verilmesinin bir anlamı olmayacaktır.⁸⁰ O takdirde Cürcânî, sözün oluşumunda lafızların kendilerinden kaynaklanan herhangi bir rollerinin olmadığını özellikle belirterek ve insanın nefsindeki manayı aktarmak için önce aklında manaları sözdizimsel (nahvî/syntactic) kurallara göre sıraladığını vurgulayarak aslında insanın içinde bulunduğu duruma göre nefsinde bir mana oluşturduğunu ve durumu en iyi aktarabilecek lafızları seçtiğini kastetmiştir. Dolayısıyla bağlamın, hatta durum bağlamının rolünü göz önünde bulundurduğu söylenebilir.⁸¹

Cürcânî, terim olarak “bağlam” kelimesini kullanmamıştır. Fakat bazen kendi oluşturduğu bazen de Kur'an-ı Kerîm ile Arap şairlerinden alıntıladığı örnekler üzerinden yaptığı yorumları, mana analizinde hem bağlamı hem de bağlamın

⁷⁵Bkz. a.g.e., s. 53.

⁷⁶A.g.e., s. 52.

⁷⁷A.g.e., s. 54.

⁷⁸Abu Deeb, *Al-Jurjani's Theory of Poetic Imagery*, s. 39.

⁷⁹A.g.e., s. 40.

⁸⁰Cürcânî, *Delâilü'l-İcâz*, s. 56.

⁸¹Abu Deeb, *Al-Jurjani's Theory of Poetic Imagery*, s. 42.

kısımlarını göz önünde bulundurduğunu göstermektedir. Örneğin Cürçânî “قتل الخارجي زيد” (Katele el-Hâriciyye Zeydun: Hâricî’yi Zeyd öldürdü) örneğiyle, bu cümlenin sözdizimde (nahiv/syntax) sözü oluşturan ile muhâtap arasındaki ilişkinin rol oynadığına dikkat çekmiştir.⁸² Çünkü Cürçânî, nesne (mefûl) konumunda olan “Hâricî” lafzının, özne (fâil) konumunda olan “Zeyd”den önce getirilmesinin muhâtap ile sözü oluşturan arasındaki ilişkiden kaynaklandığını düşünmektedir. Cürçânî, sözdiziminin (nahiv/syntax) bu şekilde olmasını şöyle yorumlamaktadır: Eğer biri bir sıkıntı, bir karışıklık ortaya çıkartmış ve toplum fertleri de ona dersini bildirmek istiyorlarsa burada önemli olan bu karışıklık çıkartan kimseye dersinin bildirilmesidir, kimin bu dersi bildirdiği değildir.⁸³ Bu yorumdan yola çıkarak “قتل الخارجي زيد” cümlesinin muhâtabının toplum fertleri olduğu anlaşılmaktadır ve Cürçânî toplum fertlerinin nasıl bir hâl içerisinde olduklarını tasvir etmiştir. Sözü oluşturan kimse de onların bu hâllerini göz önünde bulundurarak nesneyi (Hâricî) öznenen (Zeyd) önce söylemiştir. Böylece Cürçânî’nin kastedilen mananın aktarılması için iç bağlamın oluşumunda dış bağlamın rol oynadığını düşündüğü söylenebilir. Yine Cürçânî’nin Arap şiirlerinden sık sık örnekler verip incelemesi, psikolojik durum ile durum bağlamının rolünü göz önünde bulundurduğunu gösteren temalardan biridir, çünkü şairlerin nefislerindeki mananın oluşmasında ve mananın aktarılması sırasında uygun lafızların seçilmesi ile sözdiziminin (nahiv/syntax) oluşmasında duygusal tecrübelerinin rolü olduğu bilinmektedir.⁸⁴

Son olarak, sözdizimini (nahiv/syntax) esas alan “Nazım Teorisi” ile bağlam arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Cürçânî, hem yaptığı açıklamalarla hem de verdiği örneklerle nefisteki mananın aktarılmasında sözdiziminin (nahiv/syntax) oluşumunun önemini vurgulamıştır. Böylece nefisteki mana ile sözdiziminin (nahiv/syntax) oluşmasında hangi faktörlerin devreye girdiğini dolayısıyla hem iç hem de dış olmak üzere bağlamın rolüne yer verdiği ifade edilmiştir.

⁸²A.g.e., s. 29-30.

⁸³Cürçânî, *Delâilü'l-İcâz*, s. 107-108.

⁸⁴Abu Deeb, *Al-Jurjani's Theory of Poetic Imagery*, s. 33.

1.4.Yapısalcılık ve Bağlam

Saussure, “yapı” kelimesini bir terim olarak kullanmamıştır. Saussure’ün kullandığı “sistem” teriminin “yapı” olarak tercüme edilmesi daha sonraki dönemlere aittir.⁸⁵ Bu sebeple, Roy Harris, Saussure’ün kendisinden sonraki dönemlerde yapısalcılığın kurucusu olarak kabul edildiğini ve bu “yapısalcı” lakabının hem kendisine hem de çağdaşlarına göre yabancı bir ifade olduğunu belirtmiştir.⁸⁶ 20. yüzyılda, özellikle II. Dünya Savaşından sonra, yapısalcılık kavramının kullanımı yayılmış ve daha çok antropoloji ile dilbilim olmak üzere psikoloji, edebiyat, felsefe, matematik gibi çeşitli alanlarında kullanılan bir terim haline gelmiştir.⁸⁷ “Yapısalcılık” akımın kaynağının kim olduğu tartışmalarına ise 1942’de düzenlenen bir konferansta son verilmiş ve Saussure’ün dil üzerine yaptığı çalışmalarda kullandığı yöntemden yola çıkarak kendisi kesin olarak “yapısalcılık”ın ve “yapısalcı dilbilim”in öncüsü olarak kabul edilmiştir.⁸⁸ Bu bölümde Saussure’ün “yapısalcı dilbilim”i ile bağlam arasında bir ilişki olup olmadığı ve var ise nasıl bir ilişki olduğu ele alınacaktır.

Daha önce belirtildiği gibi, Saussure “değer” olgusuna önem vermiştir. Saussure, aynı zamanda “değer”in anlama eylemi için çok önemli olduğunu belirtmektedir.⁸⁹ Saussure’e göre bir göstergeyi en doğru şekilde anlamak için göstergeyi mensup olduğu sisteme göre değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü herhangi bir göstegenin değeri, onun çevresi tarafından belirlenmektedir.⁹⁰ Saussure’ün bu yaklaşımı bağlam ile paralel gözükmektedir. Bir birimi bütün içinde yorumlamak, onun çevresini göz önünde bulundurmak aynı zamanda bağlamın da vazifesidir. Saussure’ün şu örneği yapısalcılık ve bağlam ilişkisine işaret etmektedir: Fransızca “mouton” kelimesi İngilizce “sheep” kelimesi ile aynı manaya sahip gibi durabilir, fakat aynı değere sahip değildir. Çünkü pişmiş ve servis edilmeye hazır olan et için İngilizler “sheep”

⁸⁵Tahsin Yücel, **Yapısalcılık**, İstanbul, Ada Yayınları, t.y., s. 21.

⁸⁶Roy Harris, **Saussure and His Interpreters**, s. 4

⁸⁷Mehmet Şükrü Nar, “Yapısalcılık Kavramına Antropolojik Bir Yaklaşım: Levi-Strauss ve Yapısalcılık”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi**, Sayı:27, 2014, (çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/71/1906/20010.pdf>, s.30.

⁸⁸A.g.e., s. 109.

⁸⁹Saussure, **Course in General Linguistics** s. 114.

⁹⁰A.g.e., s. 116.

kelimesini değil de “mutton” kelimesini kullanırlar.⁹¹ İngilizce’de iki farklı kelime varken Fransızca’da sadece bir kelime vardır ve geldiği bağlama göre “sheep” veya “mutton” değerlerinden birini yüklenmektedir. Bu da şu anlama gelmektedir: Bir göstergenin sistemin ona hangi değeri yüklediğini anlamak için diğer göstergeleri göz önünde bulundurup eleme yapmak, karşıtlıklarını tespit etmek gerekmekte ve ancak bu yöntemle o göstergenin değeri anlaşılacaktır.

Saussure’ün yaklaşımına göre, bir göstergeler öbeğindeki belirli bir göstergenin hangi manada kullanıldığını tespit etmek için bağlamın rolünün önemli olduğu söylenebilir. Bağlamı inceleyen çoğu çalışmada bu yaklaşımı gözlemlemek kaçınılmazdır. Örneğin, *Context and Contextual Meaning* (Bağlam ve Bağlamsal Mana) başlıklı bir çalışma yapan Dash, metin içerisindeki bir kelimenin belirli bir manayı yansıttığını ve bütün manaları içerisinde hangi manayı yansıttığını bağlamın belirlediğini ifade etmiştir.⁹² Aynı şekilde İstaytiyah, bağlamın iki göstergesel görevi olduğunu; bu görevlerden ilkinin kelimenin belirlenmiş manasını tespit etmek, ikincisinin ise kelimenin muhtemel diğer manalarını bertaraf etmek olduğunu belirterek⁹³ Saussure’e paralel bir yaklaşım sergilemiştir.

Saussure, değerlerin sistemden elde edildiğini birçok kere belirtmiştir, fakat değer olgusunun yanı sıra Saussure’ün yapısalci dilbilimsel yaklaşımının bağlam ile paralel gittiğini gösteren başka bir husus daha vardır. O da kavramların ayrımsal (differential) olmasıdır. Saussure kavramların doğrudan kendi içerikleriyle değil, eleme yöntemi ile sistemin diğer parçalarıyla olan ilişkilerinden anlaşıldığını belirtmiştir.⁹⁴ Saussure’ün ayrımsaldan kastı bir göstergenin diğer göstergelerle karşılaştırılması değildir, çünkü gösterge bir bütün olarak düşünüldüğünde bir farklılık söz konusu değildir.⁹⁵ Örneğin “hava” ile “tava”, “tuz” ile “buz” veya “banka” ile “başka” göstergeleri karşılaştırıldığında “farklı değil, sadece ayrımsal nitelikli olup aralarında sadece karşıtlık vardır.”⁹⁶ Saussure karşıtlık (opposition) ile

⁹¹A.g.e., s. 116.

⁹²Dash, “Context and Contextual Word Meaning”, s. 21.

⁹³İstaytiyah, *el-Lisâniyyât*, s. 288.

⁹⁴A.g.e., s. 117.

⁹⁵A.g.e., s. 120-121.

⁹⁶Zeynel Kıran ve Ayşe Eziler Kıran, *Dilbilime Giriş*, s. 160.

ayrımsal (differential) olma durumlarını kavram ve ses düzeyinde ele almaktadır; göstergenin bileşenleri, gösterilen ile gösteren ayrı ayrı ele alındığında farklılıkların kavramlar ile işitim imgeleri arasında olduğunu belirtmektedir.⁹⁷ Göstergelerin rastlantısal olduğunu belirten Saussure, gösteren (işitim imgesi) ile gösterilen (kavram) arasındaki bağı sadece diğer kavramlar için kullanılan sesli ifadelerin çakışmaması esasına göre kurulduğunu belirtmektedir.⁹⁸ Eğer belli bir ses öbeği belli bir kavram ile birleşip bir gösterge ortaya çıkarmış ise bu, göstergenin o kavram ile o ses öbeğini elediği anlamına gelmektedir. Başka bir kavram için seçilecek olan ses öbeği, bu ses öbeğinden farklı olmalıdır.⁹⁹ Az önceki örneklere geri dönersek “hava” ile “tava”, “tuz” ile “buz” veya “banka” ile “başka” göstergelerini gösteren ve gösterilen düzleminde ele aldığımızda; bu ögeler arasındaki ayrımsallık kavramsaldır ve karşıtlık sesbirimler (/h/ ile /t/, /t/ ile /b/ ve /n/ ile /ş/) arasındadır.¹⁰⁰ Son olarak Saussure’e göre dilbilimsel sistem içerisindeki birimler arasındaki ilişki olumsuz (negative), karşıtlı (opposite) ve ayrımsal (differential) şeklinde özetlenebilir. Saussure’ün bu yaklaşımından yola çıkarak bir sözün muhtemel manalarının bağlam tarafından elenmesi ve bir sözün kastettiği mananın tespitinde o sözün ögelerinin hem birbirleriyle hem de diğer ögelerle olan ilişkilerinin göz önünde bulundurulması yapılsalci dilbilim yaklaşımıyla paralel gitmektedir.

Saussure’e göre bir göstergenin taşıdığı fikir veya sesli içerik etrafındaki göstergelerden daha az öneme sahiptir; bunun kanıtı da bir ögenin manası veya sesli ifadesi değişmeden değerinin değişebilmesidir, değerinin değişmesi ise tamamen o ögenin etrafındakiler sayesinde.¹⁰¹ Dolayısıyla Saussure’e göre bir ögenin değerinin anlaşılmasının o ögenin içinden geldiği bağlama bağlı olduğu söylenebilir.

Değerlerin tayin edilmesinde dile ait özellikler de rol oynamaktadır; dilden dile ögeye yüklenen değer değişir; mesela Fransızca “louer (une maison)” yani (ev) kiralamak iki manaya gelebilir; ödemek veya ödeme almak. Fakat Almanca’da her

⁹⁷Saussure, **Course in General Linguistics**, s. 120-121.

⁹⁸Hugh Bredin, “Sign and Value in Saussure”, **Philosophy**, Cambridge University Press, Vol. 59, No. 227 (Jan., 1984), s. 69.

⁹⁹Saussure, **Course in General Linguistics**, s. 119.

¹⁰⁰Zeynel Kıran ve Ayşe Eziler Kıran, **Dilbilime Giriş**, s. 160.

¹⁰¹Saussure, **Course in General Language**, s. 120.

ikisi için ayrı ayrı kullanılan kelime vardır: İlki “mieten” (kiralamak) ikincisi “vermieten” (kiraya vermek). Bu örnek, diller arasında değer bakımından bir uyum olmadığını göstermektedir. Açık bir şekilde görülmektedir ki Fransızca’daki kelime değerini dışarıdan veya çevresinden almaktadır.¹⁰² Bu da açıkça Saussure’ün kelimelerin değerlerinin tespitinde, mensup olduğu dilin özelliklerini ve bunun yanı sıra dil-dışı unsurları, bir başka deyişle iç ve dış bağlamı değerlendirdiğini göstermektedir.

Son olarak, Saussure’e göre göstergeler ve göstergelerin bileşenleri (gösteren ile gösterilen) arasındaki ilişki rastlantısaldır. Bu yüzden göstergelerin kendilerinden kaynaklanan bir özellikleri yoktur. Bu sebeple göstergeler değerlerini mensup oldukları sistemden almaktadır. Göstergeler, değerlerini sistemin dil-içi ve dil-dışı unsurlarına göre kazanmaktadırlar. Dolayısıyla Saussure’ün yapısalcı dilbilim yaklaşımının iç ve dış olmak üzere bağlamın her iki düzlemini de göz önünde bulundurduğunu söylemek mümkündür.

1.5. Abdülkahir el-Cürcânî’ye Göre Mana (Bağlama Göre Mana Mertebeleri)

Cürcânî, her ne kadar *Delâilü’l-İ’câz*’da açık bir şekilde mana tanımı yapmasa da, kitabını telif ederken kullandığı ifadelerden ve verdiği örneklerden yola çıkarak mana hakkında nasıl bir tasavvurunun olduğunu tespit etmek mümkündür. Cürcânî’de mana oluşumunu anlamak için öncelikle *Delâilü’l-İ’câz* kitabının temelini oluşturan daha önce de kısaca bahsi geçen “Nazım Teorisi”ni incelemek gerekmektedir.¹⁰³

Cürcânî, *Delâilü’l-İ’câz*’ı 11. yüzyılda Kur’an-ı Kerîm’in i’câzının kaynağı ile ilgili tartışmalarının yoğun olduğu bir dönemde, özellikle de Mutezile’ye cevap vermek için telif etmiştir.¹⁰⁴ Cürcânî’yi “Nazım Teorisi”ni geliştirmeye yönelten en

¹⁰²A.g.e., s. 116

¹⁰³Bkz. Cürcânî, *Delâilü’l-İ’câz*, s. 80.

¹⁰⁴Abdülkahir el-Cürcani, “Nazım Teorisi”ni geliştirmesinin sebeplerinden biri de Nazzam’ın öne sürdüğü “Sarfe Teorisi”ne cevap vermektir. “Sarfe Teorisi” özetle Kur’an’ın ne lafzında ne de manasında bir i’câz olmadığını, Arap olsun veya Arapça’ya iyi bilen bir yabancı olsun herhangi bir canlının Kur’an’ın bir benzerini getirmeye aslında muktedir olduğunu, ancak Allah’ın

önemli etkenlerin başında Mutezile'nin Kur'an'ın i'câzı hususundaki iddiaları ile Arap dil âlimlerinin i'câzın lafızda mı yoksa manada mı olduğu tartışmaları gelmektedir.¹⁰⁵ Bu nedenle, kitabının birçok bölümünde hem Mutezile'yi hem de i'câzın tek başına lafızda veya manada olduğunu iddia edenleri muhâtap almıştır.¹⁰⁶ Bu çalışmanın konusu olmadığı için Mutezile'nin bu iddiaları ile lafız ve mana tartışmalarına burada yer verilmeyecektir. Bu ayrıntının burada zikredilmesinin sebebi ise Cürcânî'nin "Nazım Teorisi"ni geliştirmesinde bu tartışmanın önemli bir rolünün olmasıdır.¹⁰⁷ Cürcânî'ye göre Kur'an'ın i'câzı ne tek başına lafızlardadır ne de manalardadır; "nazım"dadır.¹⁰⁸

Cürcânî, "nazım" tanımını şu şekilde yapmıştır: "Nazım, kelimelerin manalarında sözdizimsel manaların (mana'n-nahiv/syntactic meaning) kastedilmesi"dir.¹⁰⁹ Diğer bir ifadeyle, Cürcânî'nin Nazım Teorisi; kelimelerin

yarattıklarından bu gücü aldığı, bu güçten "sarf ettiği" (çevirdiği) için Kur'an'ın i'câz olduğunu savunan Mutezili bir akımdır. Dolayısıyla Mutezile, Kur'an-ı Kerim'in lafız veya manasının beşeri gücü aciz bırakacak ayırt edici bir özelliğinin olmadığını iddia etmiş ve bu esasa dayanarak "Kur'an mahluktur" iddiasını öne sürmüştür. Bu da Mutezili olmayanları Kur'an'ın i'câz olduğu ispatlama ve i'câzının nerede olduğunu ortaya çıkarma çalışmalarına yönlendirmiştir. Kur'an'ın i'câzı hususunda iki akım ortaya çıkmıştır: Biri Kur'an i'câzının lafızlarında olduğunu savunurken diğeri ise Kur'an i'câzının manalarında olduğunu savunmuştur. Cürcânî, bu tartışmaların olduğu bir dönemde kitabını telif etmiş ve hem Mutezile'ye cevap vererek Kur'an'ın i'câz olduğunu, hem de i'câzın lafızda veya manada olduğunu savunanlara cevap vererek i'câzın "nazım"da olduğunu ifade etmiştir. Lafız ve mana tartışmaları ile Mutezile'nin iddiaları ve Nazım teorisinin bu tartışmalardaki yeri hakkında daha fazla bilgi için bkz: Zehrân, **Âlimu'l-Lugat; Abdu'l-Kahir el-Curcânî el-Muftannu fi el-Arabiyya ve Nahvihâ**; Bedevî, **Abdu'l-Kahir el-Curcânî ve Cuhûduhü fi'l-Belâgati'l-Arabiyye**; Şevkî Dayf, **Asru'l-Abbâsî el-Evvel**, Dâr el-Ma'ârif, Yy, Kahire; Şevkî Dayf, **Asru'l-Abbâsî es-Sânî**, Dâr el-Ma'ârif, Yy, Kahire; Abu Deeb, **Al-Jurjani's Theory of Poetic Imagery**; İsmail Güler, "Arap Belâgatinde Biçim ve Anlam Tartışmaları" **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, Cilt: 10, Sayı: 2, 2001; Mahmud Muhammed Şâkir, **Medhalu'l-İ'câzu'l-Kur'ân**, Dâr el-Medenî, 2002, Cidde, Suudi Arabistan; Abdülkahir Bağdâdî, **el-Fark beyne'l-Firâk**, Beyrut, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 2. Bsk.,1977; Dâmin, **Nazariyyatu'n-Nazm**, s. 32-39; Abbâs, **İ'câzu'l-Kur'ânî'l-Kerîm**, s. 36-74, Muhammet Günaydın, "The Idea of 'Multiple Meanings' in al-Jurjani's Theory Of Composition", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 7, Yıl: 2008, s. 138-141.

¹⁰⁵ Abbâs, **İ'câzu'l-Kur'ânî'l-Kerîm**, s. 61 ve Zevâl, **ez-Zâhira ed-Dilâliyya**, s. 78, Günaydın, "The Idea of 'Multiple Meanings'", s. 131 .

¹⁰⁶ Bkz. Cürcânî, **Delâilü'l-İcâz**, 9-10, 38-41, 43-51.

¹⁰⁷ Zevâl, **ez-Zâhira ed-Dilâliyya** s. 78, ayrıca bkz. s. 86-89, Günaydın, "The Idea of 'Multiple Meanings'", s. 131 ve 138.

¹⁰⁸ Cürcânî, **Delâilü'l-İcâz**, s. 391.

¹⁰⁹ A.g.e., s. 55, Cürcânî'nin "nazım" tanımının orjinal şekli şu şekildedir: "توخي معاني النحو في معاني الكلم" (tevahî fi me'âni'n-nahiv fi me'âni'l-kelim), ayrıca bkz. a.g.e., s.361, 362, 392-393, 405, 410, 415, 452 454, 488, 525-526 ve 546.

sözdizimi (nahiv/syntax) kuralları esasına göre birbirine bağlanması ve sözdizimsel manaların (mana'n-nahiv/syntactic meaning) kastedilmesidir.¹¹⁰

Cürcânî'nin bu yaklaşımı, verdiği örneklerden birinin zikredilmesi ile daha çok açıklığa kavuşacaktır: “Zeyd” (زيد: Zeydun), “Amr” (عمرو: Amrun) “dövme” (الضرب: el-darb), “Cuma günü” (يوم الجمعة: yevmu'l-Cumua'h) ve “terbiye etme” (التأديب: el-te'dîb) lafızlarının bir arada bulunması mana bildiren bir söz olduğu anlamına gelmez. Ancak “Zeyd” bir özne olarak düşünülüp ve “dövme” de bir fiil olarak çekimlenip özne fiile isnât edildiğinde ve akabinde “Amr”, öznenin fiilin üzerinde gerçekleştiği bir nesne, “Cuma günü” ise bu fiilin gerçekleştiği zamanı bildiren bir zarf ve son olarak “terbiye verme” de fiilin vuku bulma sebebini bildirecek (mefûlun leh) şekilde düzenlenip birbirlerine bağlandığında ortaya şöyle bir cümle çıkmaktadır: “ضرب زيد عمرا يوم الجمعة تأديبا له” (Darabe Zeydun Amran yevme'l-Cumu'ati te'dîben lehû: Zeyd, Amr'ı Cuma günü terbiye vermek için dövdü).¹¹¹ Böylece her bir öge sözdizimsel mana (mana'n-nahiv/syntactic meaning) kazanmaktadır. Örneğin Zeyd artık sadece bir kişi ismi değil, Cuma günü Amr'ı terbiye vermek için döven kişidir. Nazım, bu kelimelerdeki sözdizimsel manaların (mana'n-nahiv/syntactic meaning) kastedilmesidir.

Bu örnekten de anlaşılacağı üzere Cürcânî'ye göre nazım iki temelden oluşur: 1) Sözdizim (nahiv/syntax) kurallarına uygun olması, 2) Söz oluşturan kimsenin önce zihninde manaları sıralaması, sonra da bu manaları aktaracak lafızları seçmesi.¹¹² Bu unsurlar Cürcânî'nin “Nazım Teorisi”nde şöyle açıklanmaktadır:

1) Sözdizim (nahiv/syntax) kurallarına uygun olması. Cürcânî'ye göre nazım sözdizim (nahiv/syntax) kurallarını bilmeyi gerektirmektedir.¹¹³ Çünkü Cürcânî, sözdizimin (nahiv/syntax) söz oluşumunda çok önemli bir rol oynadığını ve aktarılmak istenilen mananın oluşumunda etkili bir görevi olduğuna inanmakta ve dilbilimsel yaklaşımını bu düşünce üzerine bina etmektedir. Ona göre, söz oluşturmak isteyen bir kimse kastettiği manayı aktarabilmek için lafızları sözdizimsel

¹¹⁰Sâlih Bel'îd, *Nazariyyatu'n-Nazm*, Cezayir, Dâr Humeh, 2002, s. 127 ve Hüsâm Lahhâm, *Eseru Nazariyyatu'n-Nazm fi'd-Dirâsati'l-Uslûbiyye*, Ürdün, Dâr Fadaât, 1. Bsk. 2006, s. 115.

¹¹¹Cürcânî, *Delâilü'l-İcâz*, s. 405.

¹¹²Abbâs, *İ'câzu'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, s. 64-65.

¹¹³Cürcânî, *Delâilü'l-İ'câz*, s. 81.

(nahvî/syntactic) kurallara göre sıralamaktadır. Bu yüzden Cürcânî sözdizimsel (nahvî/syntactic) kurallar ile çeşitli üslup ve ifade şekillerinin nasıl kullanılacağına bilinmesini gerekli görmektedir. Çünkü her üslup farklı bir ifade oluşturmakta ve farklı manalar aktarmaktadır. Mesela Zeyd hakkında onun ayrıldığını haber vermek isteyen bir kimse, sözünü oluştururken nasıl haber vereceğini ve haber çeşitlerinin kullanımını bilmesi gerekmektedir. Bu kişi şu şekilde cümleler kurabilir:¹¹⁴

- “زيد منطلق” (Zeydun muntaliku: Zeyd ayrılmaktadır).
- “زيد ينطلق” (Zeydun yentaliku: Zeyd ayrılıyor, başka biri değil).
- “ينطلق زيد” (Yentaliku Zeydun: Zeyd ayrılıyor, ayrılma eylemi hakikaten gerçekleşiyor).
- “منطلق زيد” (Muntaliku Zeydun: Ayrılmaktadır, Zeyd).
- “زيد المنطلق” (Zeydun el-muntaliku: Zeyd ayrılmakta olanıdır).
- “المنطلق زيد” (el-Muntaliku Zeydun: Ayrılmakta olanıdır, Zeyd).
- “زيد هو المنطلق” (Zeydun huve'l-muntaliku: Zeyd, işte o ayrılmakta olanın ta kendisidir).
- “زيد هو منطلق” (Zeydun huve muntaliku: Zeyd var ya, işte o ayrılmakta olanıdır).

Örneklerde görüldüğü üzere, Zeyd'in ayrıldığı farklı şekillerde ifade edilebilmektedir. Fakat her bir ifade farklı bir mana taşımaktadır. Sözü oluşturan kişi ayrılma eyleminin gerçekleştiğini vurgulamak veya bu eylemin sadece Zeyd tarafından gerçekleştiğini bildirmek veyahut da başka bir manayı kastetmek istiyorsa ona göre sözdizim (nahiv/syntax) kurallarını uygular ve lafızları dizmektedir.

2) Söz oluşturan kimsenin önce zihninde manaları sıralaması, sonra da bu manaları aktaracak lafızları seçmesi: Cürcânî'ye göre, söz oluşturmak isteyen kimse aktarmak istediği manaları önce zihninde tasavvur etmektedir, sonra sıraya dizmektedir. Daha sonra zihnindeki bu manaları aktarabilecek lafızları seçmektedir.¹¹⁵ Her iki aşamada da, o dili kullanan toplum tarafından nasıl kabul görmüş, nasıl kullanılmış ise o şekilde hareket etmek zorundadır. Lafız seçimi hususunda Cürcânî “vurma” örneğini vermiştir. Arapça konuşan biri bu içerik için

¹¹⁴A.g.e.

¹¹⁵A.g.e., s. 52.

Arap toplumunun kullandığı ve kabul ettiği şekli kullanmaktadır. Eğer Arap toplumu tarafından bu içerik için “ضرب” (darabe) değil de “ربض” (rbeda) şeklinde bir lafız vazedilmiş olsa idi, bu içeriği telaffuz etmek isteyen kişi onu kullanırdı.¹¹⁶

Cürcânî’ye göre lafızlar, manaların kalıplarıdır ve manalara tabidirler.¹¹⁷ Sözü oluştururken önce hangi lafız seçilmeli diye düşünülemediğinin ısrarla altını çizen Cürcânî, önce akılda manaların belirlendiği ve sıralandığı, daha sonra bu manaların kalıpları olan lafızların kaçınılmaz olarak manaların sırasına göre dizildiğini belirtmiştir.¹¹⁸ Akılda manalar bir sıraya konulduktan sonra lafızların sırası için tekrar bir düşünme eylemi gerçekleştirilmez.¹¹⁹ Cürcânî’nin bu yaklaşımından lafız ile mana arasında zorunlu bir ilişki olduğu ve lafızın manadan bağımsız olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Cürcânî’ye göre, bir sözün nazmı için önce zihinde manalar belirlemek ve kastedilmek istenilen sözdizimsel manalara (mana’n-nahiv/syntactic meaning) göre sıralanmaktadır, sonra da bu manalar için vazedilen lafızlar telaffuz edilirken zorunlu olarak bu lafızlar manalara tabi olarak aynı sıraya göre dizilmekte ve böylece söz oluşmaktadır.

Cürcânî’nin bu sözlerine bakılarak sözdizimsel manaya (mana’n-nahiv/syntactic meaning) ne kadar önem verdiği rahatça gözlemlenmektedir. Ona göre sözdizimsel mana (mana’n-nahiv/syntactic meaning), sözü oluşturanın kastına göre şekillenmektedir. Söz oluşturmak isteyen bir kimse kastettiği manayı karşı tarafa aktarmak için lafızlar ile sözdizimi (nahiv/syntax) kurallarını birer araç olarak kullanmakta ve aralarından aktarmak istediği manayı en iyi şekilde taşıyacak olanlarını seçerek bir dokuma işlemi gerçekleştirmektedir.

Manayı sadece lafızların kendisinde aramanın yanlış olduğunu önemle belirten Cürcânî, kastedilmek istenen asıl mananın, lafızların aralarında bağlar kurarak bir araya gelmesi sonucunda bir ifade oluşturdukları zaman keşfedilebileceğini pek çok kere ifade etmiştir.¹²⁰ Fakat, Cürcânî’nin bu yaklaşımından lafızların tek başlarına bir

¹¹⁶ A.g.e., s. 49.

¹¹⁷ A.g.e., s. 52.

¹¹⁸ A.g.e.

¹¹⁹ A.g.e., s. 52-54.

¹²⁰ Bkz. Bel’îd, *Nazariyyatu’n-Nazm*, s. 127, Lahhâm, *Eseru Nazariyyatu’n-Nazm fi’d-Dirâsati’l-Uslûbiyye*, s. 118 ve Günaydın, “The Idea of 'Multiple Meanings'”, s. 129.

mana taşımadıkları, ancak lafızlar bir araya geldikleri takdirde ortaya bir mana çıktığı anlaşılabilir. Cürcânî de böyle anlaşılabilirliğini tahmin etmiş olmalı ki açık bir şekilde, tek tek kelimelerin manalarının düşünülmemeyeceğini kastetmediğini, fakat kelimelerin manalarının sözdizimsel manalarından (mana'n-nahiv/syntactic meaning) soyut bir şekilde düşünülmemeyeceğini kastettiğini vurgulamıştır.¹²¹ Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Cürcânî, lafızların kendi manalarının olmadığını savunmamaktadır. Cürcânî'nin verdiği şu örnek, ona göre lafızların yalın hâlleri için ancak sözlük manasından bahsedilebileceğini, fakat söz oluşturan kimsenin kastettiği mananın sözlük manası değil de ifade içerisinde kazandığı sözdizimsel mana (mana'n-nahiv/syntactic meaning) olduğunu açıkça göstermektedir: Biri “خرج زيد” (Harace Zeydun: Zeyd çıktı) dediği zaman, muhâtabına “çıkma” fiili ile “Zeyd” özel isminin sözlük manalarını bildirmeyi kastetmemiştir, Zeyd'in çıkma fiilini gerçekleştirdiğini bildirmek istemiştir.¹²² Cürcânî, bu durum için bir başka örnek daha vermiştir: İmruülkays'ın *Muallakat*'ının ilk beyti: “قفًا نبك من ذكرى حبيب و منزل” (Kıfâ nebki min zikrâ habîbin ve mezilin: Bir durun da şu sevgilinin ve diyarın anısına ağlayalım). Şairin bu sözünü lafızların yerlerini “ذكرى منزل من نبك قفا حبيب” (zikrâ menzilin min nebki kıfâ habîbin: anı diyar -den ağlayalım durun sevgili) şeklinde değiştirip dizdiğimizde lafızların kastedilen manasının anlaşılacağını belirtmektedir¹²³, çünkü burada sözlük manalarından başka bir şey anlaşılmamaktadır. O hâlde, Cürcânî'nin, lafızların da mana taşıdığını, ancak bu mana sözlük manası olup sözü oluşturan kişinin asıl aktarmak istediği mananın sözdizimsel manası (mana'n-nahiv/syntactic meaning) olduğunu düşündüğü sonucu çıkarabilir.

Buraya kadar Cürcânî'nin sözdizimsel manalar (mana'n-nahiv/syntactic meaning) hakkındaki yorumlarına yer verilmiştir. Cürcânî'nin, lafızların yalın hâlleri, bir başka deyişle sözdizimsel (nahvî/syntactic) özelliklerle donanmadan önceki

¹²¹Cürcânî, **Delâilü'l-İcâz**, s. 410. Bel'îd de bu noktayı şu şekilde belirtmiştir: Cürcânî'ye göre harflerin yan yana dizilmiş hâliyle bir lafız için ancak sözlüksel manasından söz edilebilmektedir, fakat başka lafızlarla bir araya gelerek birbirlerine bağlanıp dizildiklerinde ise sözdizimsel mana kazandılmaktadır.

¹²²Cürcânî, **Delâilü'l-İcâz**, s. 412.

¹²³A.g.e., s. 410.

hâlleri, hakkında da yorumları vardır. Fakat Cürçânî'nin lafzın yalın hâlinden “Nazım Teorisi”nin doğruluğunu pekiştirmek için bahsettiği söylenebilir. Öyle ki Cürçânî, lafızları cümle içinde diğer lafızlarla birbirine bağlanmadan ele alındığında herhangi bir lafzın diğer lafızdan daha üstün, daha iyi bir lafız olduğunun öne sürülemeyeceğini belirtmiştir.¹²⁴ Cürçânî, bu durumda ancak telaffuzun sadece az veya yaygın kullanılmasına göre veyahut telaffuzun kolay veya zor olması bakımından karşılaştırılabileceğini ifade etmiştir.¹²⁵ Aksi takdirde lafız düzeyinde aralarında bir fark yoktur. Örneğin “الليث” (el-leysu) ve “الأسد” (el-esedu) lafızlarını karşılaştırıldığı zaman bu lafızların “aslan” manasına delâleti bakımından birisinin diğerinden daha iyi olduğu söylenemez.¹²⁶ Cürçânî, bu lafızların diğer lafızlarla etkileşime girdiği zaman birbirleriyle olan uyum bakımından bir üstünlükten söz edilebileceğini belirtmiştir.¹²⁷ O takdirde Cürçânî'ye göre lafızların birbirlerine bağlanmadan önceki yalın hâlleri bakımından herhangi bir üstünlükten söz edilemez. Üstünlük, lafızların cümle içerisindeki sözdizimsel (nahvî/syntactic) özelliklerden ileri gelmektedir.

Delâilü'l-İ'câz'da mana hususunda dikkate değer bir diğer husus ise doğrudan anlaşılabilen mana ile dolaylı olarak anlaşılabilen mana meselesidir. İstaytiyah, Arapça dilinin dilbilimsel özelliklerini anlattığı *el-Lisâniyyât* isimli kitabında doğrudan anlaşılabilen mana ile dolaylı olarak anlaşılabilen mana şeklinde iki mana türünden bahsetmektedir.¹²⁸ İstaytiyah'a göre mananın dolaylı olarak anlaşılmasını hedefleyen bir kimse manayı gizlemeyi tercih etmekte ve doğrudan ifade etmek yerine muhâtabının zekasına bırakmaktadır. Fakat her iki mana türünde de söz oluşturmak isteyen kimsenin hedefi, muhâtablarına istedikleri manaları aktarmaktır, sadece bunu yerine getirme üslupları farklıdır. İstaytiyah, bu iki mana türüyle özellikle Arap belâğatinin temel özelliklerine vurgu yapmaktadır. Öyle ki, Arap belâğatinin temel kitaplarından kabul edilen *Delâilü'l-İ'câz*'da bu iki özellik oldukça

¹²⁴A.g.e., s. 44.

¹²⁵A.g.e.

¹²⁶A.g.e., s. 44.

¹²⁷A.g.e., s. 46.

¹²⁸İstaytiyah, *el-Lisâniyyât*, s. 282-283, ayrıca bkz. Abu Deeb, *Al-Jurjani's Theory of Poetic Imagery*, s. 25.

belirgin bir şekilde dile getirilmektedir. Cürcânî doğrudan anlaşılan mana için “mana”, dolaylı anlaşılan mana için “mana’l-mana” adını vermektedir.¹²⁹ Cürcânî, mana’l-mana için “lafızdan bir mana anlaşıldıktan sonra bu manadan başka bir mananın anlaşılması”¹³⁰ şeklinde bir açıklama getirmektedir. Bu manalar ise teşbîh, istiâre, temsîl, mecâz ve kinâye yoluyla elde edilebilmektedir.¹³¹ Örneğin, “ben bir aslan gördüm” diyen bir kimsenin “aslan” lafzı ile doğrudan anlaşılan manası olan yırtıcı hayvanı kastettiği düşünülebileceği gibi, teşbîh (benzetme) yoluyla dolaylı yoldan anlaşılan manası olan cesur bir adamı kastettiği de düşünülebilmektedir.¹³² İkinci durumda sözü oluşturan kimse bir “adam” gördüğünü ifade etmektedir. Fakat bu manayı, “adam” manasına delâlet eden “adam” lafzı ile doğrudan değil de cesaretinden dolayı aslana benzeterek dolaylı olarak dile getirmektedir. Burada dış bağlam bu manayı, bir başka ifade ile teşbîh yolu ile anlaşılan mana’l-manayı zorunlu kıldığı söylenebilir. Bu konu, “Abdülkahir el-Cürcânî’de İç ve Dış Bağlam İlişkisi” başlıklı bölümde daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Cürcânî dolaylı anlaşılan mananın daha belîğ (daha güzel bir anlatım şekli) olduğunu birçok yerde Arap şiiirlerinden örnekler vererek zikretmiş ve bunu teorisini destekleyen bir unsur olarak görmüştür.

Muhammet Günaydın, *The Idea of “Multiple Meanings” in Al-Jurjani’s Theory of Composition* (Cürcânî’nin Nazım Teorisinde “Çoklu Mana” Düşüncesi) başlıklı makalesinde Cürcânî’nin mana tasavvurunu üç mertebede analiz etmiştir:

1- Mana’l-Lafz (Meaning of word): Lafzın sözlük manası.¹³³

2- Mana’n-nahiv (Grammatical meaning): Lafzın sözdizimsel (nahvî/syntactic) özelliklerle kazandığı mana ve bu aynı zamanda doğrudan anlaşılan manadır.¹³⁴

3- Mana’l-mana (Meaning of meaning): Lafzın mananın anlaşılması için bir aracıya ihtiyaç duyulan, doğrudan anlaşılmayan manası; bu mana Cürcânî’ye göre

¹²⁹Cürcânî, *Delâilü’l-İcâz*, s. 263.

¹³⁰A.g.e.

¹³¹Bkz. A.g.e., s. 66-70, 262-263, 293-300, 306-314, 391-395, 421-442 ve 450.

¹³²A.g.e., s. 262.

¹³³Bkz. Günaydın, “The Idea of ‘Multiple Meanings’”, s. 130-132.

¹³⁴A.g.m., s. 132-136.

beyân ilminin alt şubeleri; teşbîh, istiâre, mecâz ve kinâye aracılığı ile anlaşılmalıdır.¹³⁵

Her ne kadar Cürcânî'nin mana tasavvurunun mertebelerden oluştuğu fikri tarafımızca kabul edilmekte ise de son mertebe biraz daha farklıdır. Günaydın'ın üçüncü mertebe olarak gördüğü mana'l-mana Cürcânî'nin *Delâilü'l-İ'câz*'daki anlatımlarına göre bu mertebenin bir alt başlığı olarak görünmektedir. Çünkü yukarıdaki makalede üçüncü mertebeye denk gelen mana'l-mana, bir başka deyişle Cürcânî'ye göre beyân ilmi aracılığıyla anlaşılmanaların yanı sıra beyânî ifadelerin dışında, hakiki manaların anlatıldığı fakat sözdiziminin (nahiv/syntax) olası birden fazla mana oluşturduğu durumlar da vardır. Öyle ki Cürcânî'nin bazı örneklerinde sözdiziminden (nahiv/syntax) olası birkaç mana kastedildiği, bunun belirlenmesi için dil-dışı unsurlara ihtiyaç duyulduğu anlaşılmalıdır. Örneğin; gelecek ifade eden muzari fiilli hemzeli soru cümlelerinde fiilin fâilden önce zikredilmesi durumunda bu cümle iki farklı manaya delâlet edebilmektedir:

- 1) Fiilin gerçekleşmesi mümkün değil (gerçekleşmeyecektir)
- 2) Fiilin gerçekleşmesi uygun değil.

Cürcânî, bu üslûba göre (muzari fiilin fâilden önce zikredilerek hemze soru edatı ile), “أتخرج في هذا الوقت؟” (Etehrucu fî hâze'l-vakti?: Bu vakitte mi çıkacaksın?) sorusunu kendisini tehlikeye atan bir adama soran bir kimsenin, yukarıda zikredilen olası iki manadan ikincisini, yani bu fiilin gerçekleşmesinin uygun olmadığını kastettiğini belirtmiştir. Bu şekilde bir yorum yapmasının sebebi muhâtabın tehlikeli bir işe kalkışmasıdır. Muhâtabın bu durumu dil-dışı bir unsurdur ve bu unsur aracılığıyla sözdiziminin (nahiv/syntax) oluşturduğu olası iki manadan hangisinin kastedildiği tespit edilmiştir.¹³⁶ Dolayısıyla, üçüncü mertebenin sadece mana'l-mana, bir başka ifade ile teşbîh, istiâre, temsîl, mecâz ve kinâye aracılığıyla anlaşılmanalar ile sınırlı olduğunu söylemek çok doğru görünmemektedir. Yukarıdaki ve benzeri diğer örneklerden yola çıkarak üçüncü mertebenin daha kapsamlı olması gerektiği sonucuna varılmıştır.

¹³⁵ A.g.m., s. 136-138.

¹³⁶ Bu örnek, “Abdülkahir el-Cürcânî'ye göre iç ve dış bağlam ilişkisi” bölümünde “Takdîm-tehîr” alt başlığının altında “Muzari fiilli cümleler” kısmında ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır, bkz. s. 49-53.

Cürcânî'deki mana mertebeleri hem Cürcânî'nin mana tasavvurunu daha iyi yansıtacağı, hem de bu çalışmanın gayesi olan mana oluşumunda iç ve dış bağlam ilişkisini belirlemesi bakımından daha uygun olacağı kanaatiyle şu şekilde sıralanmıştır (böylece Saussure'ün mana tasavvurunu inceledikten sonra bu bakımdan iki yaklaşımı karşılaştırmak daha kolay olacaktır):

Birinci mertebeye: Lafızların sözdizimsel (nahvî/syntactic) özelliklerle donanmadan önceki yalın hâlleri (sözlük manası), bir başka ifade ile bağlama girmeden önceki hâli.

İkinci mertebeye: Sözdizimsel mana (mana'n-nahiv/syntactic meaning); dil-içi unsur olan sözdiziminden (nahiv/syntax), bir başka ifade ile iç bağlamdan, anlaşılan mana.

Üçüncü mertebeye: Sözdizim (nahiv/syntax) ötesi mana; beyânî mana (mana'l-mana; teşbîh, istiâre, temsîl, mecâz ve kinâye) ile belirli bir sözdiziminin (nahiv/syntax) taşıdığı olası manalar; bir başka ifade ile dış bağlamdan anlaşılan mana.

Fakat Cürcânî, *Delâilü'l-İcâz*'da nazmı (yani kendi ifadesi ile sözdizimsel mana) vurgulamakta ve bütün dilbilimsel üslûbunu ve teorisini bunun üzerine inşa etmektedir. Ona göre her şey iç bağlamdadır denilebilir. Hatta mana'l-manayı da kendi "Nazım Teorisi"ni destekleyen bir unsur olarak görmektedir.¹³⁷ Fakat her ne kadar Cürcânî, sözdizimsel mana (mana'n-nahiv/syntactic meaning), bir başka ifade ile iç bağlamdan anlaşılan mana, üzerinde durmuş ve kitabındaki birçok örnekte sözdizimsel manayı (mana'n-nahiv/syntactic meaning) açıklayıp sözdiziminde (nahiv/syntax) ne kadar önemli bir rol oynadığının altını ısrarlı bir şekilde çizmişse de bazı örneklerinde dış bağlamın mananın oluşmasında ve anlaşılmasında rol oynadığı görülmektedir. Muhtemelen bu şekilde bir yaklaşımın olmasının sebebi, kendi döneminin lafız-mana, Kur'an'ın i'câzı ve Mutezile'nin iddiaları hakkındaki tartışmalardır.¹³⁸ Bu etkenlerin Cürcânî'nin sözdizimsel manaya (mana'n-nahiv/syntactic meaning) bu kadar çok vurgu yapmasına neden olduğu tarafımızca düşünülmektedir.

¹³⁷Cürcânî, *Delâilü'l-İcâz*, s. 266.

¹³⁸Bu konu hakkında bilgi için bkz. dipnot 104.

Son olarak, Abdülkahir el-Cürçânî'nin mana tasavvuru şu şekilde özetlenebilir: Cürçânî'ye göre mananın üç mertebesi vardır: Birinci mertebe lafızların yalın hâlleri, yani sözlük manalarıdır; ikinci mertebe ise lafızların sözdizimsel özellikler sayesinde kazandığı, bir başka ifade ile diğer lafızlara bağlanması sonucunda iç bağlamdan anlaşılan manadır; son mertebe ise sözdizimin (nahiv/syntax) ötesinde dil-dışı unsurların aracılığıyla bir başka ifade ile dış bağlamdan anlaşılan manadır.

Cürçânî'ye göre asıl mana sözü oluşturan kimsenin kastettiği sözdizimsel manadır (mana'n-nahiv/syntactic meaning). Bu sözdizimsel mananın muhâtaba kastedildiği şekilde aktarılması için lafızlar bir araya gelerek aralarında birtakım bağlar oluşturulmakta ve sözdizimsel (nahvî/syntactic) kurallar ışığında en uygun sıraya göre dizilmektedir. Söz oluşturan kimse, lafızlara vaz edilen sözlüksel manalarını değil, bu lafızlarla sözdizimsel (nahvî/syntactic) unsurların bir araya gelerek oluşturdukları bileşimin taşıdığı manayı kastetmektedir. Öte yandan, Cürçânî'ye göre bu sözdizimsel mana (mana'n-nahiv/syntactic meaning) karşı tarafa ya doğrudan ya da dolaylı olarak aktarılmaktadır. Dolaylı olarak aktarılan mana, birtakım araçlar ile anlaşılmaktadır. Fakat yukarıda da anlatıldığı üzere, dolaylı mananın tespit edilmesinin yanı sıra sözdiziminin (nahiv/syntax) birden fazla mana oluşturması durumunda dil-dışı unsurlara başvurulabildiği görünmektedir.

1.6.Saussure'e Göre Mana (Bağlama Göre Mana Mertebeleri)

Saussure de Cürçânî gibi açık bir mana tanımı vermemiştir. Fakat Saussure'ün göstergeler üzerine kurulu yapısalcı dilbilimsel yaklaşımı, nasıl bir mana anlayışına sahip olduğunu göstermektedir. Saussure'e göre mananın ne olduğunu anlamak için öncelikle Saussure'ün dilbilimsel yaklaşımını ve özellikle de "Gösterge Teorisi"ni anlamak gerekmektedir.

Saussure öncelikle "dil" (langue/language) ile "söz"ü (parole/speaking)¹³⁹ birbirinden ayırmak gerektiğinin altını çizmektedir.¹⁴⁰ Çünkü ona göre "söz"ün çok

¹³⁹Saussure'ün kullandığı "parole" terimi bazı kaynaklarda "speech" olarak tercüme edilmiştir, fakat bu çalışmada kullanılan Wade Baskin'in tercüme ettiği *Course in General Linguistics*'te "speaking" olarak tercüme edilmiştir. Bu sebeple bu çalışmada "parole" teriminin İngilizce karşılığı olarak "speaking" terimi kullanılmıştır.

¹⁴⁰Saussure, *Course in General Linguistics*, s. 9.

yönlü ve heterojen bir yapısının olması ve aynı zamanda hem bireysel hem de toplumsal olması onun bütünlüğünün keşfedilmesini güçleştirmektedir. Bu yüzden Saussure, “söz”ü herhangi bir beşerî hakikat kategorisi altında incelenemediğini öne sürmektedir.¹⁴¹ Bu sebeple, “dil”in yapısı ve sistemi hakkında bir bilgi sağlayamamaktadır. Fakat Saussure, “dil”in kendi kendine yeten bir bütün (a self-contained whole) ve bir sınıflandırma disiplini olduğunu belirtmiştir.¹⁴² “Dil”, “söz” gibi konuşmacının (veya söz oluşturan kimsenin) bir işlevi değildir ve yine “dil” konuşmacının kendi başına yeni bir kelime üretmesine veya değişiklik yapmasına izin vermez, çünkü “dil” toplumsal bir olgudur ve ancak toplum bireyleri tarafından kabul edilen bir değişikliği veya gelişmeyi kabul etmektedir.¹⁴³ Bunun dışında, Saussure’e göre “dil, bir göstergeler sistemidir”¹⁴⁴, bu düşünceyi merkeze alan Saussure, “dil”in somut bir yanının olduğu ve böylece somut bir şekilde çalışılacak bir alan sağladığını belirtmiş, ancak “söz”ün bunu sağlayamadığını öne sürmüştür.¹⁴⁵ Saussure’e göre “dil” ile “söz”ün birbirinden ayrılması, sosyal olanın bireysel olandan, asıl olanın ikincil olandan ayrılması anlamına gelmektedir.¹⁴⁶ Böylece Saussure bu ikisinin birbirinden ayrılmasının son derece önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu ayrıma ileride daha ayrıntılı bir şekilde yer verilecektir, ancak Saussure’ün mana tasavvurunu anlamak için Saussure’ün dilbilimsel çalışma konusunun ne olduğunu tespit etmek son derece önemlidir. Saussure’ün bu ayrımından yola çıkarak dilbilimsel çalışmanın asıl ve birincil konusunun “dil” olduğu sonucu çıkarılabilir.

Saussure’ün “dil” tanımı ise şu şekildedir: “Dil bir sistemdir”¹⁴⁷ ve bu sistem göstergelerden oluşmaktadır.¹⁴⁸ Saussure, “gösterge”yi (sign) anlatmak için “kavram” (concept) ve “işitim imgesi” (sound-pattern) ifadelerini kullanmaktadır.¹⁴⁹ Saussure’e göre dış dünyada var olan bir gerçekliğin her zaman akılda bir yansıması

¹⁴¹A.g.e.

¹⁴²A.g.e., s. 9.

¹⁴³A.g.e., s. 14.

¹⁴⁴A.g.e., s. 16.

¹⁴⁵A.g.e., s. 15.

¹⁴⁶A.g.e., s. 14.

¹⁴⁷A.g.e., s. 16, 22, 73, 80, 87.

¹⁴⁸Bkz. a.g.e., s. 16 ve 73.

¹⁴⁹A.g.e., s. 66.

vardır.¹⁵⁰ Saussure, bu yansımayı “kavram” olarak tanımlamaktadır. Saussure, “ağaç” kelimesini örnek vererek bu durumu açıklamaktadır: “Ağaç” kelimesini telaffuz eden bir kimsenin aklında ağaç bir kavram olarak bulunmaktadır ve aynı zamanda bu lafzın dış dünyada tekabül ettiği bir gerçekliği vardır. Saussure’e göre, söz oluşturmak isteyen bir kişi, aklındaki kavramı sesli bir şekilde (işitim imgesi ile) telaffuz etmektedir. Saussure, “kavram” ile “işitim imgesi”nin bir araya gelerek ortaya çıkardığı bileşimi “gösterge” (sign) olarak isimlendirmektedir.¹⁵¹

Saussure, yukarıdaki anlatımdan anlaşıldığı üzere göstergenin (sign) iki bileşeni olduğunu düşünmekte; “kavram”ı gösterilen (signified), işitim imgesini ise gösteren (signifier) şeklinde isimlendirmektedir.¹⁵² Yukarıda anlatıldığı gibi, “ağaç” göstergesinin kavram olarak akılda bir yansıması vardır ve dış dünyada ise somut bir varlığa tekabül etmektedir. Fakat “sevgi”, “korku” veya “cesaret” gibi kelimelerin akıldaki yansımalarının dış dünyada somut bir karşılığı yoktur. Bu yüzden, Saussure’ün akıldaki yansımayı ifade etmek için “kavram” kelimesini tercih etmesi hem somut hem de soyut varlıkları kapsamaması bakımından son derece yerindedir.¹⁵³

Saussure, yukarıdaki anlatımdan anlaşıldığı üzere göstergenin (sign) iki bileşeni olduğunu düşünmektedir; “kavram”ı gösterilen (signified), işitim imgesini ise gösteren (signifier) şeklinde isimlendirmiştir.¹⁵⁴ Saussure, işitim imgesini, kendi ifadesi ile göstereni, fiziksel bir ses dizisi olarak değil, dinleyicinin sese anlıksal veya psikolojik (psychological) tepkisi olarak yorumlamıştır.¹⁵⁵ Saussure’e göre, gösterilenin de akıldaki kavram olması ve akıldaki oluşumunda bilincin ve tecrübelerin rol oynaması nedeniyle anlıksal olduğu söylenebilir.¹⁵⁶ O takdirde (dilbilimsel) gösterge, “kavram” ve “işitim imgesi” ile beraber iki yönlü anlıksal bir

¹⁵⁰Manfu Duan, “On the Arbitrary Nature of Linguistic Sign” **Theory and Practice in Language Studies**,(Çevrimiçi)

<http://ojs.academypublisher.com/index.php/tpls/article/viewFile/tpls02015459/4112> Vol. 2, No. 1, January 2012, s. 54.

¹⁵¹Saussure, **Course in General Linguistics**, s. 67.

¹⁵²Duan, “On the Arbitrary Nature of Linguistic Sign”, s. 54.

¹⁵³A.g.m.

¹⁵⁴Saussure, **Course in General Linguistics**, s. 67.

¹⁵⁵A.g.e., s. 66, ayrıca bkz. Duan, “On the Arbitrary Nature of Linguistic Sign”, s. 54.

¹⁵⁶İstaytayah, **el-Lisâniyyât**, s. 258.

varlıktır. Gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki de anlksaldır (psychological), çünkü ikisi arasındaki ilişki akılda çağrışımsal (associative) olarak kurulmaktadır.¹⁵⁷

Saussure, gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkinin rastlantısal olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁸ Gösterilen, birçok gösteren ile ifade edilebilmektedir. Mesela akıldaki “kız kardeş” gösterileni (kavramı), İngilizce “sister”, Fransızca “sor”, Türkçe “kız kardeş” gösterenleri (işitim imgeleri) ile ifade edilebilmektedir; bu gösterenlerin ne gösterilen ile ne de gösterenlerin birbirleri ile mantıklı ve anlamlı bir ilişkileri vardır.¹⁵⁹ Çünkü dilbilimsel gösterge rastlantısal ve nedensizdir ve gösteren ile gösterilen arasında özünde varolan (intrinsic) bir bağ yoktur.¹⁶⁰ Saussure, bu durumu “rastlantısallık” olarak ifade etmektedir.

Saussure’ün “rastlantısallık”tan kastı, bireylerin bir söz oluşturmak istediklerinde akılda beliren kavramları (gösterilenleri) rastgele gösterenler ile ifade etmeleri değildir. “Rastlantısallık”, dilin gelenekselliği ile son derece ilintilidir; bireyler konuşmak istediklerinde kavramlar için toplum tarafından ittifak ile kabul edilen sesli işaretleri kullanmaktadırlar. “Rastlantısallık”, kavramlar için belirli sesli işaretlerin tayin edilmesindedir. Eğer gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki bir kere kurulursa artık orada bireysel bir etkiden bahsedilemez. Bir birey bir söz ifade etmek istediğinde mensup olduğu toplumun veya iletişim kurmak istediği toplumun kabul ettiği göstergelere göre söz oluşturmak zorundadır.¹⁶¹ Aynı şekilde Jonathan Culler de Saussure’e göre gösteren ile gösterilen arasında doğal ve kaçınılmaz bir bağ olmadığını belirtmiş ve şu örneği vererek durumu izah etmiştir: “Benim ‘dog’ kelimesini telaffuz etmem bu ses öbeklerinden daha uyumlu başka bir ses dizisi

¹⁵⁷David West, “Language, Thought and Reality: A Comparison of Ferdinand de Saussure's Course in General Linguistics with C. K. Ogden and I. A. Richards' The Meaning of Meaning” **Changing English: Studies in Culture and Education**, 2005, (Çevrimiçi) <http://dx.doi.org/10.1080/13586840500164631>, 16 Ağustos 2006, Vol. 12, No. 2, s. 329.

¹⁵⁸Saussure, **Course in General Linguistics**, s. 67.

¹⁵⁹A.g.e., s. 67-68, ayrıca bkz. Duan, “On the Arbitrary Nature of Linguistic Sign”, s. 55.

¹⁶⁰Saussure, **Course in General Linguistics**, s. 69, ayrıca bkz. Duan, “On the Arbitrary Nature of Linguistic Sign”, s. 55.

¹⁶¹Duan, “On the Arbitrary Nature of Linguistic Sign”, s. 55, Saussure, **Course in General Linguistics**, s. 13-14, 73-74.

olmadığı anlamına gelmez. Eğer dil toplumu başka bir kelimeyi bu mana için tayin etmiş olsaydı, onu kullanırdım”.¹⁶²

Saussure her gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkinin rastlantısal olmadığını ve bazı istisnaların olabileceği ihtimalinin akla gelebildiğini belirtmiştir¹⁶³: 1- Yansıma kelimeleri: Örneğin “havlama”, “miyavlama”. Bu göstergelerin bileşenleri, gösteren ile gösterilen, arasında kısmen mantıklı bir bağ vardır. Örneğin “havlama” göstergesine bakıldığında, akıldaki kavram (gösteren), köpeğin çıkardığı sestir. İşitim imgesinin “havlama” şeklinde olması köpeğin çıkardığı sesin taklididir. Bu yüzden bu tarz göstergeler daha az rastlantısaldır denebilir.¹⁶⁴ Fakat Saussure, bu tarz göstergelerin hem çok az olduğunu hem de hiçbir zaman dilbilimsel sistemin organik ögeleri olmadıklarını belirtmiştir.¹⁶⁵ 2- Bileşik kelimeler: Örneğin “on dokuz” iki tane gösterenin birleşiminden oluşmuş bir göstergedir. “On” ile “dokuz” tek başlarına tamamen rastlantısal, aralarında hiçbir bileşim nedeni veya mantıklı bir bağ olmayan birer göstergedir. Fakat bu ikisinin belli bir manayı taşımalarından dolayı bir araya getirilmeleri rastlantısal değildir.¹⁶⁶ Saussure, bu tarz göstergelerin bileşenleri arasındaki ilişkiyi “görece nedenlilik” şeklinde açıklamaktadır; “on” ile “dokuz”un rastlantısallığı tek başlarına “yirmi”nin rastlantısallığına denktir, fakat ikisi bir araya geldiklerinde ortaya çıkan gösterenin göreceli bir nedenliliği vardır.¹⁶⁷

Saussure’ün dilbilimsel gösterge tasavvuru üç nokta ile özetlenebilir: 1) Gösterge; gösteren (kavram) ve gösterilen (işitim imgesi) şeklinde iki unsurdan oluşur. 2) Gösteren de gösterilen de anlıksal veya psikolojik (psychological) unsurlardır, buradan yola çıkarak gösterge anlıksal (psychological) bir varlıktır. 3) Gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki rastlantısal ve nedensizdir.¹⁶⁸

Saussure’ün “Gösterge Teorisi”ni izah ettikten sonra mana yaklaşımını daha kolay ve doğru bir şekilde tespit etmek mümkün hâle gelmektedir. Gösterge bilimine

¹⁶²Culler, **Saussure**, s. 19.

¹⁶³A.g.e, s. 20.

¹⁶⁴A.g.e.

¹⁶⁵Saussure, **Course in General Linguistics**, s. 69.

¹⁶⁶Culler, **Saussure**, s. 20.

¹⁶⁷Saussure, **Course in General Linguistics**, s. 131.

¹⁶⁸Duan, “On the Arbitrary Nature of Linguistic Sign”, s. 55.

(Teorisine) göre mana, tanımlanması en zor terimlerden biridir.¹⁶⁹ İstaytiyah, Saussure’ün mana tasavvurunu şu şekilde izah etmektedir: Saussure, bir nesnenin dış dünyadaki varlığı ile akıldaki tasavvuru arasında bir ayrım yapmaktadır ve akıl ile dış dünya arasındaki ilişkiyi fonetik (sesli) imgeler (gösteren) aracılığıyla kurmaktadır.¹⁷⁰ Yine Saussure, nesnenin dış dünyadaki varlığının dil olgusunun dışında olduğunu ve dilin bir parçası olmadığını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra, dış dünyadaki bir nesnenin akılda bir kavram olarak oluşmasında ise bilincin ve tecrübelerin rol oynadığını söylemektedir.¹⁷¹ Saussure’ün bu ayrımına dayanarak birçok dilbilimcinin akıldaki kavramın mana olduğu görüşünde birleştiklerini belirten İstaytiyah, Saussure’a göre mananın akıldaki tasavvur olmadığını öne sürmektedir.¹⁷² Saussure’e göre mana, nesnenin ona has olan bütün özelliklerinin toplamıdır. Örneğin “ağaç” göstergesinin akılda bir yansıması vardır, dış dünyada bir varlığı vardır ve fonetik (sesli) olarak seslendirilen bir işitim imgesine sahiptir. Bunun yanı sıra ağacın özellikleri; canlıdır, topraktan biter, dik olarak yükselir. Dolayısıyla İstaytiyah, Saussure’e göre “ağaç”ın manasının bütün bu özelliklerin toplamı olduğunu iddia etmektedir.¹⁷³

Saussure’ün “Gösterge Teorisi”ne yanı sıra “değer” yaklaşımı da göz önünde bulundurulduğunda mana anlayışının İstaytiyah’ın izahından daha farklı olduğu gözlemlenmektedir. Saussure, “dilbilimsel değer” olgusundan bahsetmekte ve anlama için son derece önemli olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁴ Saussure’e göre “değer” göstergelerin hem sistem ile hem de birbirleriyle olan ilişkiden doğmaktadır.¹⁷⁵ Bu durumu Saussure’ün meşhur satranç örneği ile açıklamak mümkündür: Satranç taşlarından “at” objesi sadece “at” olarak satranç tahtasında ve yine sadece satranç oyuncusu için bir değer ifade etmektedir. Bu taş satranç şartları dışında oyuncu için hiçbir şey ifade etmemektedir. Hatta bu taşın yerine hiçbir benzerlik taşımayan bir başka nesne getirilse dahi “at”ın taşıdığı aynı değeri yüklenebilmekte ve işlevini

¹⁶⁹ İstaytiyah, **el-Lisâniyyât**, s. 258.

¹⁷⁰ A.g.e., s. 258.

¹⁷¹ A.g.e.

¹⁷² A.g.e., s. 259.

¹⁷³ A.g.e.

¹⁷⁴ Saussure, **Course in General Linguistics**, s. 114.

¹⁷⁵ A.g.e., s. 113-116.

yerine getirebilmektedir.¹⁷⁶ Sonuç olarak Saussure'e göre bir gösterge, değerini içinde bulunduğu sistemden almaktadır.

Saussure, kimi zaman "fikir" (idea)¹⁷⁷, kimi zaman ise "düşünce" (thought)¹⁷⁸ kavramlarını kullanmıştır. "Fikir" veya "düşünce" ses ile bir araya gelerek bir bileşim oluşturarak dilbilimsel birimi, daha önceden de ifade edildiği üzere "gösterge"yi meydana getirmektedir. Bu bileşim ise "içerik" değil de bir "biçim" oluşturmaktadır (their combination produces a form, not a substance).¹⁷⁹ Saussure bu durumu "anlamlama" (signification) olarak isimlendirmektedir. Saussure'e göre "anlamlama" (signification) ile "değer" (value) birbirlerinden farklıdır.¹⁸⁰ Ona göre "anlamlama"nın ilk aşama, "değer"nin ise ikinci aşama olduğu söylenebilir. "Anlamlama", "gösterge"nin kendi bileşimleri arasında gerçekleşmektedir; kavram (concept), işitim imgesinin (sound image) karşılığıdır. "Değer" ise bir göstergenin sistem ve diğer göstergeler ile olan ilişkisini temsil etmektedir; bir "gösterge"nin "değer"i diğer göstergelerin karşılığıdır.¹⁸¹ Buradan yola çıkarak Saussure'e göre mana mertebelerin nasıl olduğu sorusuna yine "bağlam" üzerinden sıralayarak cevap verilebilir. İlk mertebenin, gösteren ile gösterilenin bileşimi olan göstergenin aktardığı "fikir" veya "düşünce" olduğu öne sürülebilir. Her ne kadar Saussure, "fikir" veya "düşünce"nin ses ile bileşiminden doğan dilbilimsel birimlerin, bir başka ifade ile göstergelerin, "içerik" olmayıp "biçim" olduğunu belirtse de¹⁸² bir "fikir" veya bir "düşünce" yansıttığından bahsederek aslında "içerik"ten bahsettiği söylenebilir. Göstergenin yer aldığı bu mertebe, göstergenin tek başına, bir başka ifade ile bağlam dışında, ele alındığı mertededir. İç bağlamdan anlaşılan manayı temsil eden ikinci mertebenin ise bir göstergenin mensup olduğu sistem ile olan ilişkisinden, bir başka deyişle diğer göstergelerle olan ilişkisinden kazandığı "değer" olduğu öne sürülebilir. O hâlde Saussure'e göre mananın ikinci mertebesi, dilbilimsel

¹⁷⁶A.g.e., s. 110.

¹⁷⁷Bkz. A.g.e., s. 112-116.

¹⁷⁸A.g.e., s. 112-113.

¹⁷⁹A.g.e., s. 113.

¹⁸⁰A.g.e., s. 114.

¹⁸¹A.g.e.

¹⁸²A.g.e., s. 113.

değere (linguistic value)¹⁸³ tekabül ettiği denebilir. Öyle ki Jonathan Culler de Saussure göre kelimelerin (gösterge)¹⁸⁴ iki türlü manası olduğunu belirtmektedir: 1) Kelimenin kendi manası (signification), 2) Kelimenin dilbilimsel sistem içindeki manası (value).¹⁸⁵ Cürcânî’de bahsi geçen dil-dışı unsurlar aracılığıyla, diğer bir ifade ile dış bağlamdan kazanılan manayı temsil eden üçüncü mertebeye gelince, Saussure dil-dışı dilbiliminden (external linguistic) sadece bahsetmiş, “söz” ile ilgili olduğundan ve “dil”in sistemi ile ilgili bilgi vermediğinden dolayı ayrıntılı bir şekilde yer vermemiştir. Dolayısıyla Saussure’e göre mananın üçüncü mertebesinin varlığından söz edilebilir, ancak yukarıda belirtilen sebepten dolayı ele alıp incelememiştir.

Saussure, “değer” olgusunun çok önemli olduğunun altını çizerken bunun göstergeden bağımsız bir şekilde sistemin ona yüklediği bir olgu olduğunu belirtmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere Saussure, dilbilimsel birimin (göstergenin), kendiliğinden bir değere sahip olmadığını ve onun sadece bir biçim (form) olup, içerik (substance) olmadığını ifade etmiştir.¹⁸⁶ Saussure “değer” tanımını sadece “işitim imgesi” ile “kavram”ın bileşimi şeklinde tanımlamanın yanlış olduğunu ve sisteminden bağımsız olduğu düşüncesini doğurduğunu ifade etmektedir. Bunun da önce öğelerden başlayıp öğelerin birbirlerine eklenerek sistemi oluşturduğu sonucunu ortaya çıkaracağını söylemektedir.¹⁸⁷ Buradan anlaşılacağı üzere, Saussure’e göre “değer” tamamen sistemin göstergeye yüklediği bir olgudur. Bu yüzden, ona göre göstergeden yola çıkarak sistemi anlamak yanlış bir analizdir¹⁸⁸, onun yerine sistemden yola çıkarak göstergeleri anlamak gerekmektedir.

David West, “rastlantısallık” olgusunun Saussure’ü manayı değil de değeri incelemeye yönelttiğini belirtmektedir. Mana gösterge ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi temsil ederken değer, aynı dilbilimsel sistemin içindeki göstergeler arasındaki ilişkiyi

¹⁸³ A.g.e., s. 111-121.

¹⁸⁴ Saussure, dilbilimsel birimin (göstergenin) eşsüremlî sistem içinde ‘kelime’ye tekabül ettiğini söylemektedir, bkz. A.g.e., s. 114.

¹⁸⁵ Culler, **Saussure**, s. 32.

¹⁸⁶ West, “Language, Thought and Reality”, s. 330.

¹⁸⁷ Saussure, **Course in General Linguistics**, s. 113.

¹⁸⁸ A.g.e.

temsil etmektedir.¹⁸⁹ Saussure, belirli bir ses öbeğinin seçilip belirli bir fikir için tayin edilmesinin tamamen “rastlantısal” olduğunu ve bu yüzden “değer” olgusunun çok önemli bir rol oynadığını düşünmektedir.¹⁹⁰ Değerler, varlıklarını dil toplumuna borçludurlar, çünkü dil toplumunun genel kabulü ve kullanımı sayesinde göstergeler birtakım değerler yüklenmektedirler.¹⁹¹ David West’in de belirttiği gibi, Saussure’ün rastlantısallık ve yapısalcı (sistemi merkeze koyan) anlayışı manayı nasıl yorumladığını göstermiştir. Fakat West’in ifade ettiğinin aksine Saussure mana yerine “değer” ile ilgilenmiştir demek yerine Saussure manayı iki aşamada ele alıp incelemiştir; ilki dilbilimsel birimin, yani “gösterge”nin kendi manası, ikincisi ise “değer”dir demek daha isabetli görünmektedir. Bu iki aşama da mana mertebelerinin ilk ikisine tekabül etmektedir; bağlama girmeden önceki halini temsil eden birinci merteye “gösterge”, iç bağlamdan anlaşılan manayı temsil eden ikinci merteye ise “değer” ile eşleşmektedir. Dış bağlamdan anlaşılan manayı temsil eden üçüncü merteye ise Saussure’ün “söz” ile “dil”i birbirinden ayırıp “dil”i öncelikli olarak incelemesinden dolayı mana analizinde yer almamıştır.

Yukarıda izah edilen Saussure’ün “Gösterge Teorisi” ile “değer” anlayışı onun mana nedir sorusunu dilbilimsel olarak ele aldığını ve her türlü ima veya indirgemeci üslupları göz ardı ettiğini göstermektedir.¹⁹² Saussure, bu sorunun cevabı için dilbilimin dış alanına bakmak yerine dilbilimsel sistemin kendi içine bakmayı tercih etmektedir.¹⁹³ Göstergeler düzleminde bulunan bir gösterge, önce bir “fikir” veya bir “düşünce” yansıtmaktadır, daha sonra bir önceki ve bir sonraki gösterge ya da göstergelere göre değer kazanmaktadır. Saussure’ün yapısalcı anlayışını yansıtan bu yaklaşımı aynı zamanda Saussure’ün mana tasavvurunu göstermektedir. Buradan yola çıkarak Saussure’ün manaya bütünden yola çıkarak ulaşmaya çalıştığı söylenebilir.

¹⁸⁹Saussure, **Course in General Linguistics**, s. 113-114, ayrıca bkz. West, “Language, Thought and Reality” s. 330.

¹⁹⁰Saussure, **Course in General Linguistics**, s.113.

¹⁹¹A.g.e.

¹⁹²Yong-Ho Choi, “Ricoeur and Saussure: On Meaning and Time” **Semiotica**, 2008, Vol. 2008, Issue 168, s. 264.

¹⁹³A.g.e.

2. Abdülkahir el-Cürcânî'ye Göre İç ve Dış Bağlam Arasındaki İlişki ve Mana Oluşumundaki Rolü

Cürcânî'ye göre iç bağlam ile dış bağlam ilişkisinin nasıl kurulduğunu anlamak için *Delâilü'l-İ'câz*'daki konuları tek tek alıp örnekleri analiz etmek gerekir. Cürcânî'nin incelediği ana konuların hepsine bu başlık altında yer verilmiştir, ancak alt başlıklar ile örneklerden sadece iç ve dış bağlam ilişkisine yönelik olanlar ya da en azından fikir verdiği düşünülenler ele alınmıştır. Ana konular şu şekilde sıralanabilir;

- 1- Takdîm ile Tehîr
- 2- Hazf
- 3- Haber
- 4- Hâl
- 5- Vasl-Fasl ve Atıf
- 6- Beyân (mana'l-mana)

2.1. Takdîm ile Tehîr ve Bağlam İlişkisi:

Takdîm; öne olma, tehîr ise erteleme anlamına gelmektedir. Ancak Arapça dilbilgisine göre bir lafzın asıl gelmesi gereken yerde değil de, kendisinden önce gelen lafzın yerine gelmesi (takdîm) veya kendisinden sonra gelen lafzın yerine gelmesi (tehîr) şeklinde izah edilebilir.

Sözü oluşturan ögelerin¹⁹⁴ yer değiştirmesi iç bağlama ait bir durumdur, çünkü bu ögelerin kendi aralarında yer değiştirmesi dilbilimsel bir eylemdir ve dilbilgisi kurallarının izin verdiği sınırlar içerisinde gerçekleşmektedir. Cürcânî, iç bağlama ait bu durumu dilbiliminin sınırları içerisinde açıklarken, dış bağlamdan temin edilebilecek bir bilgiyi dilbilimsel özelliklerle iç bağlam aracılığıyla aktarılabilceğini vurgulamıştır. Gerek Kur'an-ı Kerîm'den gerekse Arap şiirlerinden verdiği örneklerden bu yaklaşımı açık bir şekilde görülmektedir. Takdîm ve tehîr

¹⁹⁴“Lafız” yerine “öge” kelimesinin kullanılması tercih edilmiştir, çünkü Cürcânî'ye göre sözü oluşturanlar sadece lafızlar değildir, sözdizimsel ve başka dilbilimsel özellikler de söz oluşturma sürecinde görev almaktadır. Bu yüzden “öge” kelimesi daha kapsamlı olacağı için bu çalışmada lafız yerine “öge” kelimesinin kullanılması daha uygundur.

başlığı altında Cürcânî'nin iç ve dış bağlam ilişkisini nasıl kurduğunu ele almadan önce Cürcânî'ye göre takdîmin nasıl yapıldığına yer vermek uygun görünmektedir.

Cürcânî'ye göre iki şekilde takdîm yapılır¹⁹⁵:

Birinci takdîm türü: Bu takdîm türünde sözü oluşturan öğelere yüklenen dilbilimsel görevlerde herhangi bir değişiklik mevzu bahis değildir. Örneğin “ضرب عمرًا زيدًا” (Darabe Amran Zeydun: Amr'ı Zeyd dövdü) ifadesinde cümlenin öznesi (fâili) ile nesnesinin (mefûlunun) yer değiştirmesi onların bu özelliklerinden bir şey değiştirmemektedir. “Zeyd” yine öznedir ve Arapça dilbilgisi kurallarına göre gerekli dilbilimsel biçimi donanmaktadır; fâil olduğu için kelimenin sonunda gelmesi gereken ses “u”, daha teknik bir ifadeyle “ötre”, ile gelmektedir. (Bu durum Arapça'da “merfû” olarak isimlendirilmektedir.) Aynısı “Amr” için de geçerlidir.

İkinci takdîm türü: Bu türde ise sözü oluşturan öğeler kendi aralarında yer değiştirirken söze yüklenen dilbilimsel görevlerde değişiklikler meydana gelmektedir. Örneğin “ضربتُ زيدًا” (Darabtu Zeyden: Zeyd'i dövdüm) ifadesinde fiil, özne (fâil) ve nesne (mefûl) sırasına göre bir dizim takip edilmektedir. Eğer söz sahibi kimse, nesne (mefûl) olan “Zeyd” lafzını cümlenin başında kullanmayı tercih ederse şöyle bir değişiklik gerçekleşmektedir: “زيدٌ ضربتُهُ” (Zeydun darabtuhû: Zeyd var ya, onu dövdüm). Bu sefer, bir önceki cümle fiil cümlesi iken “Zeyd” lafzının başa geçmesiyle isim cümlesine dönüşmektedir. Bir önceki fiil cümlesinde nesne (mefûl) konumunda olan “Zeyd” isim cümlesinin başlangıç ögesi olan mübtedâ konumunda gelerek gerekli dilbilgisel değişikliğe uğramaktadır: Arapça'da özne konumunda gelen lafızların konumlarına “ref”, nesne konumunda gelenlere ise “nasp” konumu denmektedir ve bu konuma uygun ses özellikleriyle donanmaktadır. Buradan yola çıkarak örneğe tekrar bakıldığında “Zeyd” kelimesi takdîm yapılmadan önce nesne yani “nasp” konumunda olduğu için bu konuma has ses özelliği (fetha) ile donanmış iken mübtedâ konumuna takdîm edildiğinde bu konuma has ses özelliği (zamme) ile donanmıştır. Bütün bu değişimler ifade içerisinde gözlemlenebildiği ve dilbilimsel görevlerle ilgili olduğu için iç bağlama ait bir durum olduğu söylenebilir.

¹⁹⁵Cürcânî, *Delâilü'l-İcâz*, s. 106-107.

Cürcânî, Arap toplumunda neden takdîm veya tehîr yapıldığı hususunda nahivcilerin¹⁹⁶ şu yorumuna yer vermiştir: “Arap kültüründe takdîm önem vermek ve inayet (özen) göstermek maksadıyla yapılır”.¹⁹⁷ Şu örnekle nahivcilerin görüşünü biraz daha aydınlatmıştır: Eğer biri bir sıkıntı, bir karışıklık ortaya çıkartmış ve toplum fertleri de ona dersini bildirmek istiyorsa, burada önemli olan bu karışıklık çıkartan kimseye dersinin bildirilmesidir, kimin bu dersi bildirdiği değildir. Bu durumda Araplar “قتل زيد الخارجي” (Katale Zeydun el-Hâriciyye: Zeyd, Hâricîyi öldürdü) şeklinde bir ifade kullanmazlar, onun yerine şöyle bir cümle kurmaktadır: “قتل الخارجي زيد” (Katale el-Hâriciyye Zeydun: Hâricîyi, Zeyd öldürdü). Böylece nesne (mefûl) konumunda olan “Hâricî” lafzı özne (fâil) konumunda olan “Zeyd”en önce getirilmektedir.¹⁹⁸ Bu örnekle vurgulanmak istenen ögenin takdîm edildiği görülmektedir. Dilbilimcilerin bu cümlelerdeki mananın anlaşılması hususunda dış bağlamdan istifade ettikleri görülmektedir. Görüldüğü üzere önem verilen veya vurgulanmak istenilen öge dış bağlama ait durum, muhâtap gibi unsurlar aracılığıyla tespit edilmiştir. Fakat Cürcânî, takdîm ve tehîrin sadece önem vermek veya vurgulamak için yapıldığını düşünmenin yanlış olduğunu ve bu şekilde düşünmenin birçok dilbilimsel meseleyi görmezden gelmek anlamına geldiğini belirtmiştir.¹⁹⁹ Takdîm ve tehîrin önem vermek veya vurgulamaktan daha büyük bir etkisinin olduğunu vurgulayan Cürcânî, “takdîm ve tehîr” konusunu hangi ince dilbilimsel meseleleri ortaya çıkardığını göstermek maksadıyla ele aldığı gözlemlenmektedir.

2.1.1. Takdîm ve Tehîrin Hemzeli Sorular²⁰⁰ Üzerinden Analizi

2.1.1.1. Mazi Fiilli Cümleler

Cürcânî, mazi fiili öznesinden önce zikrederek “hemze” soru edatı ile bir soru cümlesi oluşturulduğunda, soruyu soran kişinin muhâtabına fiilin yerine getirilip getirilmediğini öğrenmek maksadıyla sorusunu sorduğunu belirtmiştir. “التي أبنيت الدار”

¹⁹⁶ Arapça sentaks (syntax) dilbilimcileri.

¹⁹⁷ Cürcânî, **Delâilü'l-İcâz**, s. 107.

¹⁹⁸ A.g.e., s. 107-108.

¹⁹⁹ A.g.e., s. 108.

²⁰⁰ Arapça Dilbilgisine göre “hemze” soru edatı cümlelerin başına gelir ve cümleyi evet-hayır soru cümlesine çevirir.

”كُنْتَ عَلَىٰ أَنْ تَبْنِيَهَا؟“ (E beneyte ed-dâr elletî kunte ‘alâ en tebniyehâ?: İnşa etmekte olduğun evi inşa ettin mi?/ inşasını tamamladın mı?) veya ”كَانَ فِي نَفْسِكَ أَقْلَتَ الشَّعْرَ الَّذِي“ (E kulte eş-şî’ra ellezî kâne fî nefsike en tekûlehû?: Söylemek üzere olduğun şiiri söyledin mi?/şiiri söyleyip tamamladın mı?) cümleleri örnek olarak verilebilir. Cürcânî, bu üslûp ile soru soran kişinin muhâtabına fiilin yerine getirilip getirilmediğini sorduğunu ifade etmiştir, çünkü ona göre bu dizim şekli muhâtabın fiilin gerçekleşmesi ile ilgili şüphesi olduğunu göstermektedir. Fakat cümle fiil ile değil de isim ile başlarsa, bir başka ifade ile özne (fâili) fiilin önüne takdim edilirse (burada daha önceden bahsi geçen ikinci türden yani dilbilimsel özelliklerin değiştiği türden bir takdîm gerçekleşir), bu sefer söz oluşturan kimse muhâtabına fiilin gerçekleşip gerçekleşmediğini değil, bu fiilin bizzat kendisi tarafından mı yerine getirilip getirilmediğini sorduğu anlaşılmaktadır. ”الشَّعْرُ؟ أَأَنْتَ قُلْتَ هَذَا“ (E ente kulte hâze’ş-şî’r?: Sen mi bu şiiri söyledin?) veya ”الدَّارُ؟ أَأَنْتَ بَنَيْتَ هَذِهِ“ (E ente beneyte hâzihi’d-dâr?: Sen mi bu evi inşa ettin?) cümleleri örnek olarak verilebilir. Cürcânî’ye göre bu şekilde soru soran kişinin fiilin gerçekleşmesi hususunda bir şüphesi yoktur; fiilin gerçekleştiğini bilmektedir, ancak bu fiili kimin gerçekleştirdiği hususunda şüphesi vardır.²⁰¹ Cürcânî’nin bu örneklerdeki takdîmi bu şekilde yorumlamasından yola çıkarak şöyle bir yorum yapılabilir; ona göre muhâtabın fiil veya fâilden hangisi ile ilgili bir şüphesinin olduğu iç bağlam aracılığıyla anlaşılabilir. Öyle görülüyor ki, Cürcânî bu örnekle, nahivcilerin ”takdîm ve tehîrin önem ve özen sebebiyle yapıldığı” şeklindeki yorumlarının yetersiz olduğunu ortaya çıkarmış ve iç bağlam ile ilgili inceliklerin mana oluşumunda önemli bir rolü olduğunu vurgulamıştır. Buradan Cürcânî’ye göre mana oluşumunda iç bağlamın başlı başına son derece etkin bir rol oynadığı sonucu çıkarılabilir. Bu örnekte Cürcânî’nin dış bağlama ait herhangi bir unsur kullanmadığı görülmektedir.

Aynı zamanda Cürcânî, bu tarz takdîmin yapılmasında toplum dilinin kullanımına dikkat çekmektedir. Özne (fâil), fiilin önüne takdîm edilirken, sadece özne isim cümlesinin başlangıç ögesi (mübtedâ) olacak şekilde bir değişiklik gerçekleşmemekte, aynı zamanda bazı lafızlar zikredilmeyip yerine yeni lafızlar da

²⁰¹A.g.e., s. 111-112.

zikredilmektedir. Mesela “أَنْتَ قَلْتَ الشَّعْرَ الَّذِي كَانَ فِي نَفْسِكَ أَنْ تَقُولَ؟” (E ente kulte’ş-şi’ra ellezî kâne fî nefsike en tekûle?: Sen mi söylemek üzere olduğun sözü söyledin?/sözü tamamladın?) veya “أَنْتَ بَنَيْتَ الدَّارَ الَّتِي كُنْتَ عَلَى أَنْ تَبْنِيهَا؟” (E ente beneyte ed-dâr elletî kunte ‘alâ en tebniyhâ?: Sen mi inşa etmekte olduğun evi inşa ettin?/inşasını tamamladın?) şeklindeki cümlelerin, Arap toplumunun konuşma diline aykırı olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra Cürçânî, bu durumun mantığa da aykırı olduğunu düşünmektedir ve şöyle bir yorum yapmaktadır; “kişinin gözünün önünde gördüğü bir şeyin gerçekleşip gerçekleşmediğini sorması mümkün değildir”.²⁰² Bu yorumlardan iç bağlamın incelikleri sayesinde farklı manaların anlaşılmasının yanı sıra, Cürçânî’ye göre toplumun dil kullanımını hususunda belirleyici olduğu ve iç bağlamın oluşumunda dil toplumunun kabul ettiği kullanım şeklinin etkili olduğu da çıkarılabilir.

Cürçânî, takdîm ve tehîrin önem ile özeni öne çıkarmaktan daha öte bir rolünün olduğunu göstermek için başka örnekler de ele almaktadır. Bu sefer hemzeli sorularda onaylama (takrîr) maksatlı yapılan takdîm ve tehîri incelemektedir ve yine iç bağlama ait özellikler sayesinde farklı manaların ortaya çıktığını göstermektedir. Hz. İbrahim’in (Aleyhisselam) Kur’ân’da zikredilen bir meselesini bu duruma örnek olarak kullanmıştır: “أَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِأَلْهَتِنَا يَا إِبْرَاهِيمَ” (E ente fe’alte hâzâ biâlihatinâ yâ İbrâhîm?: İbrahim! Bunu putlarımıza sen mi yaptın? Enbiyâ, 62). Cürçânî’ye göre, bu ayette soruyu soran kişinin fiilin gerçekleşip gerçekleşmediği hususunda bir onaylama isteğinin olduğu söylenemez. Ayetin bu şekilde dizilmesi, soruyu soran kişinin fiilin gerçekleştiğine dair bir şüphesinin olmadığını, ancak özne hakkında bir tereddütünün olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla burada zaten gerçekleşmiş bir fiilin özne tarafından yerine getirilip getirilmediği hususunda bir onaylama talebi söz konusudur. Üstelik Cürçânî fiilin gerçekleştiğine dair somut bir delilin olduğunu; soran kişinin putların kırılan parçalarını gördüğünü belirtmektedir.²⁰³ Her ne kadar Cürçânî, burada dış bağlama ait bir unsur zikretmiş olsa da bu mananın dış bağlamdan değil de, iç bağlamın bu şekilde (öznenin fiilden önce zikredilmesi) dizilmesi sayesinde sözdiziminden (nahiv/syntax) anlaşıldığını düşünmektedir. Dış

²⁰² A.g.e., s. 112.

²⁰³ A.g.e., s. 113-114.

bağlamı, burada sadece iç bağlamın bu manayı dış bağlama ihtiyaç duymaksızın sağladığını göstermek ve iç bağlamın bu şekilde dizilmesiyle oluşan mananın dış bağlam ile örtüştüğünü belirtmek için zikrettiği görülmektedir. Üstelik Cürcânî, ayetin devamında gelen Hz. İbrahim'in (Aleyhisselam) “بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ” (Bel fe'alehû kebîruhum: Bilakis, büyükleri yapmıştır. Enbiyâ, 63) cevabı da soruyu soranın özneyi onaylama talebinin olduğunu teyit etmektedir. Bu durumda Cürcânî'ye göre, Hz. İbrahim (Aleyhisselam) fiilin gerçekleşip gerçekleşmediği ile ilgili değil, zaten gerçekleşen bu fiili kimin yerine getirdiği ile ilgili bir cevap vermiştir.²⁰⁴ Bu da soruyu soran kişinin zaten gerçekleşen bir fiilin muhâtap tarafından yerine getirilip getirilmediğini onaylamak maksadı ile bu soruyu sorduğunu göstermektedir. Cürcânî'nin bu açıklamayı (Hz.İbrahim'in cevabı) iç bağlamın oluşturduğu mananın soruyu soranın kastettiği mana olduğunu vurgulamak için yaptığı söylenebilir.

Cürcânî'nin hemzeli sorularda özne ile fiil arasındaki takdîm ve tehîr analizi mana oluşumunda iç bağlamın son derece önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır. Nahivcilerin, Arap kültüründe önemli olanın takdîm edildiği şeklindeki yorumlarını eleştirmiş, dış bağlama ait kültür unsurunun tek başına takdîm ve tehîrde rol oynadığını son derece yetersiz bulmuştur. Ona göre takdîm ve tehîr daha çok iç bağlama ait bir durumdur ve mana oluşumuna yön vermektedir.

2.1.1.2. Muzari Fiilli Cümleler

Arapça dilbilgisi kurallarına göre muzari fiil gelecek zaman veya şimdiki zaman ifade etmektedir. Cürcânî, şimdiki zaman ifade eden muzari fiilin hemzeli soru cümlelerinde öznenin (fâil) önüne takdîmiyle oluşan mananın, mazi fiilin takdîmiyle oluşan mana ile aynı olduğunu belirtmektedir.²⁰⁵ Ancak gelecek ifade eden muzari fiil hemzeli soru cümlelerinde öznesinden (fâil) önce zikredilmesi durumunda bu cümle iki farklı manaya delâlet edebilmektedir: 1) Fiilin gerçekleşmesinin mümkün olmadığı, 2) Fiilin gerçekleşmesinin uygun olmadığı.²⁰⁶

²⁰⁴ A.g.e., s. 113.

²⁰⁵ A.g.e., s. 122.

²⁰⁶ A.g.e., s. 116-117.

Abdülkahir el-Cürcânî, muzari fiilli cümlelerde takdîm ve tehîr meselesini anlatırken muzari fiilin gelecek ifade etmesi ile şimdiki zaman ifade etmesine göre mananın değiştiğini belirtmiş ve iki ayrı kısımda incelemiştir. Eğer muzari fiil, şimdiki zaman ifade ediyorsa, “أَتَفْعَلُ؟” (E tef’alu?: Yapıyor musun?) şeklinde sorulduğunda mazi fiildeki gibi yapılmakta olan fiilin gerçekleşip gerçekleşmediği sorulmaktadır, “أَأَنْتِ تَفْعَلُ؟” (E ente tef’alu?: Sen mi yapıyorsun?) şeklinde özne fiilin önüne takdîm edilerek sorulduğunda yine mazi fiildeki gibi yerine getirilmekte olan fiilin öznesini (fâilini) onaylatma isteği vardır.²⁰⁷

Fakat gelecek ifade eden muzari fiil için durumun farklı olduğu gözlemlenmektedir; Cürcânî bu durumda, daha önce de zikredildiği gibi, iki farklı mananın ortaya çıkabileceğini belirtmiş ve çeşitli bağlamlar içerisinde bu iki manayı ele almıştır:

1- Eğer hemzeli soru cümlesi, gelecek ifade eden bir muzari fiil ile başlarsa o soruyu soran kişi, o fiilin gerçekleşmeyeceğini yani gerçekleşmesinin mümkün olmadığını öne sürmek istemiş olabilir. İmruülkays’a ait olan şu beyitte olduğu gibi:²⁰⁸

أَبْقَتُنِي وَ الْمَشْرِفِيُّ مُضَاجِعِي ... وَ مَسْنُونَةٌ زُرُقٌ كَأَنْيَابِ أَعْوَالِ

(E yektulunî ve’l-meşrifîyyu mudâci’î ... ve mesnûnetun zurkun keenyâbi eġvâli)

Tercümesi: Kılıcım ile canavarların dişleri gibi mavi oklarım yatağımda bile benimle iken o beni öldürebilir mi ki?

Cürcânî’ye göre şair (İmruülkays) bu beyitle, kendisini ölümle tehdit eden kişiyi yalanlamış ve kendini öldüremeyeceğini yani fiilin tahakkuk etmesinin mümkün olmadığını vurgulamıştır.

2- Benzeri olmayan bir durumun gerçekleşmesini ümit eden birine, onun bu ümidinin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını ifade etmek için gelecek bildiren muzari fiil öznenin önüne takdîm edilmektedir. Cürcânî du duruma Kur’ân’dan bir ayeti örnek olarak zikretmektedir: “أَنْزَلْنَاكُمْوهَا وَأَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ” (Kârihûne enulzimukumûhâ ve entum lehâ: Siz onu istemezken, size onu zorla mı kabul

²⁰⁷ A.g.e., s. 116.

²⁰⁸ A.g.e., s. 116-117.

ettireceğiz? Hûd, 28)²⁰⁹ Cürçânî'ye göre, bu ayet, istemedikleri hâlde kendilerine zorla kabul ettirileceğini düşünenlere böyle bir şeyin gerçekleşmesinin mümkün olmadığı manasını taşımaktadır. Ayetin zâhirine bakıldığında bu ince mana (filin gerçekleşmesinin mümkün olmadığı) anlaşılabilir. Fakat iç bağlama ait bir özellik sayesinde bu mana karşı tarafa aktarılmaktadır.

3- Kendisini tehlikeye atan bir adam için de gelecek ifade eden muzari fiil öznenin önüne takdîm edilmektedir; “أُتَخْرَجُ فِي هَذَا الْوَقْتِ؟” (E tehrucu fî hâze'l-vakti?: Bu vakitte mi çıkacaksın?) veya “أَتَذْهَبُ فِي غَيْرِ الطَّرِيقِ؟” (E tezhebu fî ğayri't-tarîk?: Yolun dışından mı gideceksin?) şeklindeki sorular bu duruma örnektir.²¹⁰ Bu cümlelerdeki mana ise fiillerin gerçekleşmesinin uygun olmadığıdır.

4- Birisine hakkını vermeyen bir adama davranışının uygun olmadığını belirtmek için de bu üslup kullanılmaktadır.²¹¹ Cürçânî, bir şairin sözünü bu duruma örnek olarak vermiştir:

أَتَرَكَ أَنْ قَلَّتْ دِرَاهِمُ خَالِدٍ ... زِيَارَتَهُ؟ إِنِّي إِذَا لِلنِّيمِ

(E tetriku en kallet derâhimu Hâlidin ... ziyâratehû? İnnî izen leleîmu)

Tercümesi: Parası azaldı diye Hâlid'i ziyaret etmeyi bırakacak mıyım? O zaman ben gerçekten çok kötü biriyim. Bu örnek de fiilin gerçekleşmesinin uygun olmadığı bir durum söz konusu olduğunda fiilin öznesinden önce zikredildiğini göstermektedir.

Yukarıdaki örneklerde Cürçânî'nin gelecek ifade eden muzari fiilin öznenin önüne geçmesi durumunu ve bu durumda iki mananın (gerçekleşmesinin mümkün olmadığı ve gerçekleşmesinin uygun olmadığı) ortaya çıktığı şeklindeki görüşlerine yer verilmiştir. Görüldüğü üzere bunlar iç bağlama ait durumlardır. Fakat bu iki manadan hangisinin kastedildiğini anlamak için dış dünyadan çeşitli örnekler (hakkını vermeyen kimse, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir şeyi ümit eden kimse, vb.) vermiştir. Burada Cürçânî'nin dış bağlamı kullandığı görülmektedir. Bu anlatımlara dayanarak Cürçânî'nin iç bağlamın birkaç mana ifade ettiği, fakat bu manalardan hangisinin kastedildiğini dış bağlamın belirlediği şeklinde bir yaklaşımının olduğu

²⁰⁹ A.g.e., s. 117.

²¹⁰ A.g.e.

²¹¹ A.g.e.

söylenbilir. Örneğin gerçekleşmesi mümkün olmayan bir şeyi ümit eden bir kimse için bu üslupla tasarlanmış bir soru sorulduğunda mana, bu şeyin gerçekleşmesinin mümkün olmadığı şeklinde olmaktadır. Fakat hakkını vermeyen bir kimseye bu üslupla soru sorulduğu zaman mana, yaptığı fiilin uygun olmadığı şeklinde olmaktadır.

Cürcânî, bu örneklerde her ne kadar dış bağlamı kullanmış olsa da, asıl amacı iç bağlama ait bir unsur olan “takdîm ve tehîr” sayesinde farklı manaların oluştuğunu vurgulamak olduğu ve dış bağlamı, iç bağlamın bu özelliğini öne çıkarmak ve pekiştirmek için kullandığı öne sürülebilir. Yalnız hemzeli soru cümlelerinde muzari fiilin öznenin önüne takdîm edilmesiyle muhtemel iki mananın olması ve dış bağlam aracılığıyla bu iki manadan hangisinin kastedildiğinin anlaşılması dış bağlamın iç bağlamı vurgulamaktan öte bir vazifesi olduğunu göstermektedir.

Yalnız Cürcânî'nin bu bölümdeki açıklamalarında göze çarpan bir husus vardır. O da Cürcânî'nin, muzari fiilli bir cümlede muzari fiilin gelecek zaman veya şimdiki zamandan hangisinin kastedildiği hususunda herhangi bir yorum yapmamasıdır. Gelecek veya şimdiki zaman manasının oluşumunda iç bağlam tek başına mı görev yapmaktadır, yoksa dış bağlamdan yardım mı almaktadır sorusuna bir cevap verdiği söylenememektedir.

Şu ana kadarki örnekler muzari fiilin öznenin önüne takdîm edilmesi ile ilgili idi. Cürcânî muzari fiilli cümlelerde öznenin fiilin önüne takdîm edilmesi, bir başka deyişle fiilin öznenin sonrasına tehîr edilmesi, konusunu da incelemiştir. Bu durumlarda özneye yönelik bir inkar söz konusu olduğunu, başka bir deyişle cümlede bahsi geçen gerçekleşmiş bir fiili o kişinin yerine getirip getirmediği ile ilgili olduğunu ifade etmiştir.²¹² Cürcânî, bu üslûbun kullanıldığı muhtemel durumlara ve kullanıldığı zaman ortaya çıkan manalara şu örnekleri vermektedir:

1- “أأنت تمنعني؟” (E ente temne'unî?: Sen mi beni engelleyeceksin?) veya “أأنت تأخذ على يدي؟” (E ente te'huzu 'alâ yedî?: Sen mi elimi tutacaksın?) Cürcânî, bu sorularda kastedilen manayı şu şekilde açıklamıştır: Muhâtap bu fiilleri yerine getirmeye

²¹²A.g.e., s. 118.

muktedir değildir; bir başkası bu fiili yerine getirebilir, fakat o muhâtap bunu yerine getiremeye gücü yetmez.²¹³

2- “أهو يسأل فلانا؟ هو أرفع همة من ذلك؟” (E huve yes’elu fulânen? Huve erfe’u himmeten min zâlike?: O mu şundan bundan dilenecek? Hâlbuki o bunu yapmaktan çok daha onurlu bir kimsedir) veya “أهو يمنع الناس حقوقهم؟ هو أكرم من ذلك” (E huve yemne’u en-nâse hukukahum? Huve ekramu min zâlike: O mu insanların haklarına engel olacak yani vermeyecek? Hâlbuki o bunu yapmaktan çok daha cömert biridir). Cürcânî’ye göre bu örneklerdeki mana şu şekildedir: Özne, bu fiili yapmayı tercih etmez veya razı olmaz veyahut da izzeti müside etmez.

3- “أهو يسمح بمثل هذا؟” (E huve yesmehu bi misli hâzâ?: O mu böyle bir şeye izin verecek?) veya “أهو يرتاح للجميل؟ هو أقصر همة من ذلك و أقل رغبة في الخير مما تظن” (E huve yertâhu lilcemîl? Huve aksaru himmeten min zâlike ve akallu rağbeten fi’l-hayri mimmâ tezunnu: O mu bir güzellik karşısında rahatlayacak, huzur duyacak? Hâlbuki o bunu yapmaktan çok daha aşağı bir kimsedir. Onun bir iyilik etmek isteği zannettiğinden çok daha azdır.) Cürcânî’ye göre, bu ifadelerde öznenin böyle bir fiili yerine getirmeyeceğini, çünkü o kimsenin böyle bir fiili yerine getirecek kadar onurlu ve haysiyetli olmadığı manası anlaşılmaktadır.²¹⁴

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere Cürcânî, açık bir şekilde dış bağlama ait bir unsur olan durum unsuru kullanmıştır. Fakat yine asıl amacının iç bağlamın önemini vurgulamak olduğu görülmektedir.

2.1.2. Takdîm ve Tehîrin Olumsuz Cümlelerdeki Analizi

2.1.2.1. Öznenin Fiilin Önüne Takdîm Edilmesi

Cürcânî’ye göre, sırayla olumsuzluk edatı, fiil, özne şeklindeki bir diziye göre oluşan cümlenin manası, gerçekleşip gerçekleşmediği sabit olmayan bir fiilin özne tarafından yerine getirilmediği şeklindedir. Fakat özne, fiilin önüne takdîm edildiği zaman, fiilin gerçekleştiği, ancak cümlede zikredilen özne tarafından gerçekleştirilmediği manası kastedilmektedir. Cürcânî, şu beyti örnek vermektedir:

²¹³A.g.e.

²¹⁴A.g.e., s. 118.

و ما أنا أسقمتُ جسمي به ... و ما أنا أضرمْتُ في القلب ناراً

(Ve mâ ene eskamtu cismî bihî ... ve mâ ene adramtu fi'l-kalbi nârâ)

Tercümesi: Vücudumu onunla ben hasta etmedim, kalpteki ateşi de ben alevlendirmedim. Cürcânî, bu beyitte hastalanma ile alevlenme fiillerinin vuku bulduğunu, ancak şairin kendisi tarafından yerine getirilmediği manasının kastedildiğini belirtmiştir.²¹⁵

2.1.2.2. Nesnenin (Mefûlun) Fiilin Önüne Takdîm Edilmesi

Cürcânî, nesnenin fiilin önüne takdîm edilmesiyle ortaya çıkan mananın, fâilin fiilin önüne takdîm edilmesi durumunda ortaya çıkan manaya benzediğini belirtmektedir. Cürcânî, olumsuzluk edatı, fiil, fâil ve mefûl sırasına göre tertip edilmiş bir cümlenin manasının fiilin sadece nesne üzerinde gerçekleşmediği şeklinde olduğunu belirtmiş ve bu cümleden fiilin gerçekleşip gerçekleşmediği ile ilgili ayrıca bir bilgi sağlanamadığının altını çizmiştir. Ancak cümle, olumsuzluk edatı, mefûl, fiil ve fâil şeklinde dizilerek oluşturulduğunda, mananın şu şekilde olduğunu ifade etmiştir: Fiilin gerçekleştiği kesin olmakla beraber bu fiil, cümlede zikredilen nesne üzerinde gerçekleşmemiştir.²¹⁶ Örneğin “ما ضربتُ زيداً” (Mâ darabtu Zeyden: Zeyd’i dövmedim) cümlesinde nesne olan “Zeyd” hem fiilden (ضرب) hem de öznenen (تُ) sonra zikredilmiştir ve bu sözü oluşturan kişinin kastettiği mana ise şu şekildedir: Özne tarafından Zeyd’in dövülmüş olması inkar edilmiştir, yani bu fiil (dövme) bu nesne (Zeyd) üzerinde gerçekleşmemiştir, fakat nesnenin üzerinde gerçekleşmemesinin yanı sıra bu fiilin vuku bulup bulmadığı hususunda ise bir bilgi temin edilememektedir. Ancak “ما زيداً ضربتُ” (Mâ Zeyden darabtu: Zeyd’i ben dövmedim) şeklinde nesneyi (Zeyd) fiilin ve failin önüne takdîm ederek bir cümle oluşturulduğunda ise Cürcânî’ye göre mana şu şekilde olmaktadır: Fiil (dövme) fâil tarafından kesin olarak yerine getirilmiş olmasına rağmen, o nesne (Zeyd) üzerinde gerçekleşmemiştir. Bir başka deyişle, özne birisini dövmüştür ve muhâtap tarafından

²¹⁵A.g.e., s. 124-125.

²¹⁶A.g.e., s. 126-127.

dövülenin Zeyd olduğu zannedilmektedir. Nesne fiilin önüne takdim edilerek bu sanı giderilmiş, dövülen kişinin Zeyd olmadığı bildirilmiştir.²¹⁷

Bütün bunlar iç bağlama ait durumlardır, çünkü bu örneklerde incelenen meseleler kelimenin cümle içindeki yerinin değişimi ve kendisinden önce veya sonra bulunan öğelerin rolleridir. Görüldüğü üzere, Cürcânî'nin olumsuz cümlelerdeki takdîm ve tehîr analizinde de iç bağlamın mana oluşumunda çok önemli rol oynadığı görülmektedir. Burada dış bağlamdan söz edilmemiştir.

2.1.3. Takdîm ve Tehîrin Olumlu Cümlelerdeki Analizi

Cürcânî, olumlu cümlelerde özne, fiilin önüne geçerse cümleden iki farklı mananın anlaşıldığı belirtmiştir:

1- Cümlede zikredilen fiili sadece o öznenin yerine getirdiği ve bu fiilin sadece o özneye ait olduğu; ondan başka kimseye değil sadece ona ait olduğu manası anlaşılabilir. Cürcânî, bu mananın doğrudan anlaşılan mana olduğunu ifade etmiştir. Örneğin “أنا شفعتُ في باب فلان” (ene şefe'tu fi bâbi fulân) denildiği zaman “falancanın kapısında, (başka kimse değil) sadece ben aracılık ettim” manası anlaşılmaktadır.²¹⁸

2- Cümlede zikredilen fiilin sadece o özne tarafından yerine getirildiği manası değil de, muhâtabın fiilin o özne tarafından yerine getirildiği hususundaki şüphelerini bertaraf etme ve muhâtabı fiilin o özne tarafından yerine getirildiğine inandırma manası anlaşılabilir. Bu da doğrudan anlaşılmayan manadır. Bu durumu açıklamak için kullandığı örneklerden biri şu beyittir²¹⁹:

هم يضربون الكبشَ يَبْرُقُ بِيضُهُ ... على وجهه من الدماءِ سبائبُ

(Hum yedribûne el-kebşe yebroku beyduhû ... ‘alâ vechihî mine'd-dimâi sebâibu)

Tercümesi: Onlar, topluluğun önderine öyle bir vururlar ki miğferi parlar ve yüzünde damardan ince ince çizgiler oluşur.

²¹⁷A.g.e., s. 126.

²¹⁸A.g.e., s. 128.

²¹⁹A.g.e., s. 128-130.

Cürcânî, bu şiirde mananın vurma işlemini sadece özneye ait kılmak ve onlardan başka kimsenin böyle bir şey yapmadığını vurgulamak olmadığını belirtmiştir. Ona göre şair bu beyitte, muhâtabın dikkatini fiilden önce fiili yerine getirenlere çekmek ve o öznenin böyle bir fiilini yerine getirdiğine inandırmak istemiştir.²²⁰

Özne, fiil ve nesnenin birbirlerine takdîm veya tehîr edilmesiyle oluşan manaları analiz eden Cürcânî, takdîm ve tehîrin nasıl bir faydası olduğunu ve bu manaların hangi durumlarda oluştuğunu da anlatmıştır:

Bir şeyin öne alınması zikredilecek olan bilgiyi vurgular:

Cürcânî bu durum için çeşitli bağlamlar zikretmiştir:

1- Muhâtabın zikredilecek bilgiyi inkar etmesi durumunda:

“ و يقولون على الله الكذب و هم يعلمون ” (Ve yekûlûne ‘alâllahi’l-kezibe ve hum ya’lemûn: O kimseler, Allah’a karşı yalan söylediklerini bildikleri hâlde yalan söylerler. Âli İmrân, 75) Bu ayetin son kısmında yer alan “onlar bildikleri hâlde” ifadesinde, özne (onlar) fiilin önüne takdîm edilmiştir. Cürcânî’ye göre, bu takdîm ile bu kimselerin yalan söylediklerinin farkında oldukları, ancak bunu inkar ettikleri vurgulanmıştır. Cürcânî, psikolojik bir tahlil yaparak bu tip kimselerin din hususunda yalan söylediklerini itiraf etmediklerini, aksine kendilerine yalan söyledikleri söylendiği takdirde inkar edeceklerini belirtmiştir.²²¹ Bu sebeple iç bağlam, inkar edene karşılık bilgiyi vurgulayacak (özne fiilin önüne takdîm edilecek) şekilde tasarlanmıştır.

2- Muhâtabın kuşku içerisinde olması durumu:

“ كأنك لا تعلم ما صنع فلانٌ و لم يبلغك ” (Keenneke la te’lemu mâ sana’a fulânun ve lem yebluğke: Sanki falancanın ne yaptığını bilmiyorsun, sanki sana haberi ulaşmamış) diyen birisine; “ أنا أعلم و لكن أداریه ” (Ene e’lemu ve lâkin udârîhi: Ben biliyorum, fakat bilmiyormuş gibi davranıyorum) yanıtını veren kimse, Cürcânî’ye göre kendisiyle konuşan bu kişinin kuşkusunu gidermek maksadıyla özneyi, fiilin önüne takdîm etmiştir.²²² Böylece takdîm ile, bir başka deyişle iç bağlamın bu şekilde dizilmesiyle, zikredilecek olan bilgiyi vurgulama manası oluşmuştur.

²²⁰ A.g.e., s. 130.

²²¹ A.g.e., s. 133.

²²² A.g.e.

3- İleri sürülen bir iddiayı yalanlama durumu:

“إذا جاؤك قالوا أمانا وقد دخلوا بالكفر وهم قد خرجوا به” (İzâ câûke kâlû âmennâ ve kad dehalû bilkufri ve hum kad haracû bihî: Sana geldiklerinde iman ettik derler, fakat senin yanına küfür ile girmişlerdir ve onlar öyle de çıkmışlardır. Mâide, 61) Bu ayetin son kısmında özne (onlar), fiilin (çıkmişlardır) önüne takdîm edilmiştir. Cürçânî, buradaki takdîmin şu manayı oluşturduğunu ifade etmiştir: Ayette, münafıkların “inandık” diyerek içeriye girdiklerini ve çıktıklarında inanmış bir hâlde olduklarını iddia ettikleri manası vardır. Fakat Allah Teâlâ, onların içeriye girdiklerinde de çıktıklarında da küfür içerisinde olduklarını bildirmiştir. Anlaşıldığı üzere, burada “ileri sürülen bir iddiayı ortadan kaldırma” manasının oluşması için bir takdîm yapılmıştır.²²³ Ayrıca Cürçânî, ayetin iç bağlamından münafıkların yalan söylediği manasının da anlaşıldığını belirtmiştir. Sonuç olarak, iç bağlamdaki bir düzenleme sayesinde “öne sürülen bir iddiayı bertaraf etme” ve “bu iddianın yalan olduğunu vurgulama” manasının oluştuğu görülmektedir.

4- Alışılmışın veya aklın ön gördüğünün dışında olan bir durumda:

Cürçânî, bu durumun izahı için şu ayeti kerîmeyi örnek vermektedir: “واتخذوا من دونه آلهة لا يخلقون وهم يُخلقون” (Ve't-tehazû min dûnihî âlihетен lâ yuhlekûn: Onu bırakıp yaratamayan, üstelik kendileri yaratılmış olan tanrılar edindiler. Mâide, 61). Ayetin son kısmında özne (onlar/kendileri) fiilinin (yaratılmış) önüne takdîm edilmiştir. Cürçânî'ye göre, bu takdîmin oluşturduğu mana ise şöyledir: Akıl, kendisine ibadet edilenin yaratma kudretinin olması ve en önemlisi de yaratılmamış (yaratılmaktan nezih olması) olması gerektiğini öngörmektedir.²²⁴ Fakat ayette aklın öngördüğünün aksine bir durum olduğu belirtilmiştir. Bu mananın oluşması için iç bağlam ona göre tertip edilmiş; takdîm gerçekleşmiştir. Böylece alışılmışın veya aklın ön gördüğünün dışında olan durum vurgulanmıştır.

²²³ A.g.e., s. 134.

²²⁴ A.g.e.

2.1.4.Cürcânî'ye Göre Öznenin Fiilinin Öne Alındığı Diğer Durumlardan (Bağlamlar) Bazıları

1- Vaatte bulunma, kefil olma gibi durumlarda karşı tarafa güvence veren bir mananın oluşması için takdîm yapılmaktadır: “أنا أكفيك” (Ene ekfîke: Sana ben yeterim) veya “أعطيك أنا” (E'tîke ene: Sana ben veririm) gibi.²²⁵

2- Birini övme durumunda; övülen kişiyi vurgulama manası oluşması için takdîm yapılmaktadır: Cürcânî, şu beyiti örnek olarak vermiştir:²²⁶

و لأنت تفرى ما خلقت و بعـ ... ضُ القوم يخلق ثم لا تفرى

(Ve leente tefrî mâ halakte ve ba' ... du'l-kavmi yahluku summe lâ tefrî)

Tercümesi: Sen tasarladığın şeyi sağlam bir şekilde yaparsın, ama toplumda öyle kimseler vardır ki, tasarlarlar ama doğru düzgün bir şekilde yerine getiremezler.

Cürcânî'nin olumlu cümlelerde öznenin fiilin önüne takdîm edilmesiyle iki farklı mananın ortaya çıkabileceğini belirtmiş ve bunu iki farklı bağlamdan örnekler vererek açıklamıştır. Bu takdîm çeşidinde de Cürcânî dizimin ne kadar önemli olduğunu ve dolayısıyla mana oluşumunda iç bağlamın belirleyici olduğunu bir kez daha belirtmiştir. Fakat bu tarz bir takdîm olduğu zaman bu iki manadan hangisinin kastedildiğini nasıl tespit edildiğine değindiği görülmemiştir. Sadece bu iki manadan ilkinin doğrudan anlaşıldığı, ikincisinin ise doğrudan anlaşılmadığını belirtmiştir. Her ne kadar Cürcânî, dış bağlam unsurlarından herhangi birini zikretmemiş olsa da bu iki manadan hangisinin kastedildiğinin tespitinde ve doğrudan anlaşılıp anlaşılmamasında dış bağlamın rol oynadığı söylenebilir.

Cürcânî soru, olumlu ve olumsuz cümlelerde özne veya fiilin takdîm edilmesi durumlarını ve ortaya çıkan manaları incelemiştir. Böylece dizimin, bir başka ifade ile hangi ögenin önce veya sonra gelmesinin, mana oluşumunda etkili bir rolünün olduğunu çeşitli örneklerle altını çizmiştir. Hatta öyle ki, cümleye bakıldığında bazı manaların doğrudan anlaşılmadığı hissi oluşsa da, Cürcânî, bu manaların iç bağlama ait hususlardan elde edilebileceğini takdîm ve tehîr üzerinden anlatmıştır. Örneğin

²²⁵A.g.e.

²²⁶A.g.e., s. 134-135.

öznenin, fiilin önüne takdîm edilmesi ile fiilden sonrasına tehîr edilmesi ilk bakışta aynı manayı taşıyor izlenimi vermektedir. Fakat Cürcânî, bu iki durumda farklı manalar oluştuğunu çeşitli bağlamlar içinde analiz ederek ortaya koymuştur.

Cürcânî'nin takdîm ve tehîr bölümünde kullandığı örneklerle ilgili yorumlarından yola çıkarak, “dış bağlamı, iç bağlamın rolünü pekiştirmek için kullanmıştır” şeklinde bir yorum yapılabilir. Cürcânî dış bağlamın önemsiz olduğunu düşünmemektedir, bilakis dış bağlamın iç bağlamın oluşumunu etkilediğini, ancak mananın, genellikle, tek başına iç bağlamdan elde edilebileceğini düşündüğü gözlemlenmektedir. Örneğin, daha önce de zikredildiği gibi, hemzeli soru cümlelerinde muzari fiilin öznenin sonrasına tehîr edildiğinde fiilin gerçekleşmesine yönelik değil de öznenin fiili yerine getirmesine yönelik bir şüphe olduğu manası oluşmaktadır. Fakat öznenin, muktedir olmadığından veya kendisine yakıştırmadığından veyahut da razı olmadığından dolayı fiili yerine getirip getiremediği iç bağlamdan anlaşılmamaktadır. Cürcânî, dış bağlama ait olan bu temaları örnekler getirerek iç bağlamın dizilişine yön verdiklerini vurgulamak istemiştir. Örneğin, bir fiili yerine getirmeye muktedir olmadığı düşünülen biri hakkında soru sorulduğu zaman, hemze soru edatının hemen arkasından özne sonra da muzari fiilin getirilmesi gerekmektedir. Görüldüğü üzere dış bağlam, iç bağlamın oluşumunu belirlemekte ve iç bağlamın kastedilen manayı aktarabilmesi için gerekli öğelerle donanması ve düzenlenmesi gerekmektedir.

2.2.Hazf ve Bağlam İlişkisi

Hazf, Arapça'da “düşürmek” anlamına gelmektedir. Arapça dilbilgisine göre ise cümle öğelerinin birinin cümlede yer almaması veya zikredilmemesi durumudur. Bu bölümde, Cürcânî'nin cümle öğelerinin birinin zikredilmemesinin bağlam ile ilişkisini nasıl kurduğu ve mana oluşumu üzerindeki etkisini nasıl ele aldığı incelenecektir.

2.2.1.Mübtedânın Hazfı

Mübtedâ, Arapça dilbilgisine göre isim cümlesine ait bir ögedir. Arapça dilbilgisine göre isim cümlesi “mübtedâ” ve “haber” olmak üzere iki öğeden

oluşmaktadır. Cürçânî, Arapların bazen mübtedâyı hazf ederek; sadece haberi zikrederek bir isim cümlesi kurduklarını belirtmiştir. Bu da isim cümlesine uygun dilbilgisi kalıplarını kullanmalarıyla (haber olarak gelen lafzın merfû konumunda getirmeleriyle) anlaşılmiştir. Cürçânî'nin yer verdiği mübtedânın hazf edildiği durumlar:

1- Mübtedânın hazfı, Arap şairlerin şiirlerinde ikamet ettikleri yer ve evlerden bahsederken kullandıkları bir tarzdır. Cürçânî, Sibeveyh'in *el-Kitab*'ında yer alan bir şiirden alıntı ile örnek vermektedir:

اعتاد قلبك من ليلي عوائده ... و هاج أهواءك المكنونة الطلل
ربيع قواء أذاع المعصرات به ... و كل حيران سار ماؤه خضل

(İ'tâde kalbeke min Leylâ 'avâiduhû ... ve hâce ehvâeke'l-meknûnetun et-talelu Rab'un kavâun ezâ'a'l-mu'sarâti bihî ... ve kullun hayrâne sârin mâuhû hadilu)

Tercümesi: Leyla ile ilgili meseleler, düşünceler kalbinde olmayı bir alışkanlık hâline getirmiştir. Kalıntı, gizli arzularını harekete geçirmiştir. (Burası), fırtınaların ve bol yağmur yüklü gece bulutlarının alıp götürdüğü ıssız bir tepedir.

Cürçânî, Sibeveyh'e göre ikinci beytin başında bulunan “ربيع قواء” (rab'un kavâun: ıssız bir tepe) öbeğinin Arapça dilbilgisine göre haber olduğunu ve mübtedânın ise hazf edildiğini aktarmaktadır. Sibeveyh'e göre muhtemel mübtedâ “هو” (huve: o) veya “ذاك” (zâke: burası) olmalıdır. Cürçânî, bunun Arap şairlerinin kaldıkları yerden bahsederken kullandıkları bir üslup olduğunu belirtmiştir.²²⁷ Öyleyse bu şiir bağlamına has bir özelliktir. Bu örnekte şiir kültürünün iç bağlamın oluşumuna etkisi net bir şekilde görülmektedir. Fakat Cürçânî, bu hazfın burada herhangi bir mana oluşturduğundan bahsetmemiştir. Şiir kültürü, dış bağlamın unsurlarından biri olarak kabul edilirse, bu örnekte dış bağlamın manaya bir etkisi olmadan iç bağlamdan bir parçayı eksilttiği söylenebilir.

2- Cürçânî, Arapların istinâf cümlelerinde (eğer isim cümlesi ise) genellikle mübtedâyı hazf ettiklerini belirtmiştir. İstinâf cümlesini Cürçânî şu şekilde

²²⁷ A.g.e., s. 146-147.

açıklamaktadır: Önce belli bir konudan bahsettikten sonra o konuyu bırakıp başka bir konuya geçerken kullanılan ilk cümleye “istinâf” cümlesi denilmektedir.²²⁸

Cürcânî'nin bu hazf türünü açıklamak için verdiği örneklerden biri şu beyittir:²²⁹

و علمتُ أني يومَ ذا ... ك مُنَازِلُ كعِبا و نهدا
قومٌ إذا لبسوا الحديدِ ... دَ تَتَمَّرُوا حلقا و قِدا

(Ve alimtu ennî yevme zâ ... ke munâzilun ke'ben ve nehdâ

Kavmun izâ lebisu'l-hadî ... de tenemmerû halkan ve kiddâ)

Tercümesi: O gün Ka'b ve Nehd kabilelerine yüzleşeceğimi öğrendim. (Onlar), öyle bir topluluktur ki, demir zırhlarını kuşandıklarında zırh ve kalkanlarıyla kaplan kesilirler.

İkinci beyitte mübtedâ “هم” (Hum: onlar) hazf edilmiştir. Şair, ilk beyitte Ka'b ile Nehd kabileleri ile karşılaşacağını anlatmıştır. Daha sonra ikinci beyitte bu kabilelerin özelliklerinden bahsederek başka bir konuya geçmiştir. Cürcânî, bu gibi durumlarda mübtedânın yani öznenin hazf edildiğini anlatmıştır. Bu örnekte de Arap toplumunun genel dil kullanımının iç bağlama yansıdığı görülmektedir. Burada da hazf aracılığıyla herhangi özel bir mana oluşmamaktadır. Sadece mana değişmeden yine dış bağlam unsurlarından olan sosyal bir davranışın iç bağlamın oluşumuna etkisi söz konudur.

3- Cürcânî, Arap şairlerin şiirlerinde birinden bahsettikten sonra o kişiyle ilgili daha fazla konuşmak istediklerinde, bir sonraki cümleye genellikle mübtedâyı hazf ederek başladıklarını ifade etmiştir. Cürcânî'nin, bu üslup ile ilgili örnekleri anlatırken açık bir şekilde dış bağlamdan faydalandığı görülmektedir:

Bu şekilde mübtedânın hazfedilmesine Ukayşır'ın söylediği bir beyiti örnek vermiştir. Ukayşır'ın bu beyti hangi bağlam içerisinde ve kime söylediğini anlatmış, bir başka deyişle durum bağlamına yer vermiştir: Ukayşır, zengin olan amcaoğlundan bir miktar para istemişti. Fakat amcasının oğlu bu isteğini geri çevirip “Sana kaç kere para verdim ve sen hep yararsız işlerde kullandın. Vallahi daha fazla para vermeyeceğim” diyerek yanından ayrılmıştı. Daha sonra kendi kavminin toplandığı ve amcasının oğlunun da bulunduğu bir sırada amcasının oğlunu kavmine şikayet etti

²²⁸ A.g.e., s. 147.

²²⁹ A.g.e., s. 148.

ve kınadı. Bunun üzerine amcasının oğlu yerinden fırlayarak yüzüne bir tokat attı. Bunun üzerine Ukayşır şu şiiri söyledi:²³⁰

سريع إلى ابن العم يَلطمُ وجهه ... و ليس إلى داعي الندى بسريع
حريص على الدنيا مضيقٌ لدينه ... و ليس لما في بيته بمضيق

(Serî'un ila-bni'l-a'mme yeltimu vechehû ... ve leysu ilâ dâ'i'n-nedâ bi serî'i
Harîsun 'ala'd-dünyâ mudî'un li dînihî ... ve leyse limâ fi beytihî bi mudî'i)

Tercümesi: Amcaoğlunun yüzüne tokat atmada çok hızlıdır, fakat yardım isteyene hiç de hızlı değildir. Dünyaya düşkün, dinini harcar, fakat evindeki hiçbir şeyi harcamaz.

Her iki beyitte de mübtedâ hazf edilmiştir. Mübtedâ Ukayşır'ın amca oğludur. Burada bahsedilen kişinin kim olduğu dış bağlamdan anlaşılmıştır. Her ne kadar beyitte “amcaoğlunun yüzüne” ifade mübtedâ ile ilgili bir ipucu veriyor olsa da kimin amcaoğlu olduğu bilinmemektedir, şairin kendi amcasının oğlu da olabilir, şairin bahsettiği başka birinin de amcasının oğlu olabilir. Bu yüzden, Cürçânî'nin şairin bu şiiri kime, neden yazdığı ile ilgili bilgi vermesi, mübtedânın kim olduğu hususuna netlik kazandırmıştır. Aynı zamanda yukarıda zikredildiği üzere, Arapların birisinden bahsettikten sonra yine o kişi hakkında konuşmaya devam ettiklerinde mübtedâyı zikretmeme adetleri yine dış bağlam ile ilişkilidir. Dış bağlamın göz önünde bulundurulmadığı takdirde öznesi olmayan bir cümleyi anlamak son derece zor olurdu.

Bu örneklerde dış bağlamın belirgin bir etkisi olduğu görülmektedir. Fakat bu etki iç bağlamdan bir ögeyi eksiltmekten öteye geçmemektedir. Cürçânî'nin bu örnekler ile ilgili yorumlarında takdîm ve tehîrde olduğu gibi yeni bir mananın oluştuğundan hiçbir şekilde bahsetmediği gözlemlenmektedir. Aksine verdiği örnekler hep Arap şiirlerinden olup, şairlerin veya Arapların kullanımı böyledir şeklinde yorum yapmıştır. Buradan yola çıkarak Cürçânî'ye göre mana oluşumunda iç bağlamın birinci dereceden aktif rol oynadığı söylenebilir.

²³⁰A.g.e., s. 150.

2.2.2.Fiilin Hazfı

Araplar, mübtedâyı hazf ettikleri gibi fiili de hazf etmektedirler. Bu da yine aynı şekilde fiil cümlesine ait dilbilgisel özelliklerin kullanılmasıyla (mefûlun yani mensup bir lafzın kullanılmasıyla) anlaşılmaktadır.

Cürcânî fiilin hazfına şu beyiti örnek vermiştir:

ديَارَ مِيَّةٍ إِذْ مِيٌّ يَسَاعِدُنَا ... وَ لَا يَرَى مِثْلَهَا عُجْمٌ وَ لَا عَرَبٌ

(Diyâra Meyyete iz meyyun yusâ'idunâ ... ve lâ yerâ misluhâ ‘ucmun ve la ‘arabu)

Tercümesi: Meyye'nin diyarını (hatırla)! Hani Meyye, bize yardım ederdi. Onun gibisi bir daha ne acemlerde ne de Araplarda görülür.

Cürcânî, şairin fiili (hatırla) hazf ederek “ديَارَ” (diyâr) kelimesini mefûl olarak kullandığını belirtmiştir.²³¹ Fakat fiilin hazfında ne gibi faktörler rol aldığını ve manada ne gibi değişiklikler olduğunu yer vermediği gözlemlenmektedir.

2.2.3.Mefûlun Bihin Hazfı

Cürcânî, önce mefûlun bihin (nesnenin) hazf edilmesi takdirde iki türlü mananın oluşabileceğini ifade etmiştir:

1- Fiilin kendi manasını öne çıkarmak:²³²

Cürcânî, bu duruma Kur'an-ı Kerîm'den örnekler vermektedir:

- Zümer suresi, 9. ayet: “قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ” (Kul hel yestevi'llezîne ye'lemûne ve'llezîne lâ ye'lemûne: De ki, hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?)

- Gafir suresi, 68. ayet: “هُوَ الَّذِي يَحْيِي وَيُمِيتُ” (Huve'llezî yuhyî ve yumîtu: O, dirilten ve öldürenidir.)

- Kamer suresi, 48. ayet: “وَ أَنَّهُ هُوَ أَغْنَىٰ وَ أَقْنَىٰ” (Ve ennehû eġnâ ve eknâ: O, zengin kılan ve memnun edendir.)

Cürcânî, bu ayetlerde zikredilen fiillerin ardından nesnelere (mefûlun bihlerin) zikredilmemesiyle (hazf edilmesiyle) şöyle bir mananın ortaya çıktığını öne

²³¹A.g.e., s. 147.

²³²A.g.e., s. 154-155.

sürmüştür: Mefûlun bih zikredilmeyerek, bu fiillerin manaları vurgulanmış veya bu fiiller sadece cümlelerde zikredilen öznelere has kılınmıştır. “Bilmek” fiiline vurgu yapılarak bu eylemin önemi ortaya çıkmış, “neyi bildiğinin” veya “bildiği şeyin türü” değil, “bilmesinin” bir önemi olduğu vurgulanmıştır. Yine öldürmek, diriltmek, zengin kılmak fiilleriyle de sadece cümlede zikredilen fâil (özne) tarafından gerçekleştirilebileceği, bu fiillerin o özneye ait olduğu manası ortaya çıkmıştır.²³³

2- Mefûlun bihin zikredilmesine gerek kalmadan muhâtap tarafından mefûlun bihin anlaşılması:²³⁴

Cürcânî bunun iki şekilde olduğunu belirtmiştir:

- Açık hazf: Cürcânî'nin açık hazf ile kastettiği dil toplumu tarafından mefûlun bihin zaten hazf edilerek kullanılmasıdır. Bu sebeple muhâtap, mefûlun bihin zikredilmesine ihtiyaç duymamaktadır, genel durumdan mefûlun bihin ne olduğu zaten bilinmektedir. Örneğin, “أصغيتُ إليه” (Esğaytu ileyhi: ona verdim) ifadesinde, Araplar verilen şeyin kulak olduğunun farkındadırlar, dolayısıyla bu ifadenin manasının “dinlemek” olduğunu bilmektedirler.²³⁵

- Gizli Hazf: Cürcânî'nin gizli hazf ile kastettiği ise, sözü oluşturan tarafından belirli bir mana ortaya çıksın diye kasıtlı olarak mefûlun bihin hazf edilmesidir. Cürcânî bunun birçok örneğinin olduğunu ifade etmiştir. Bu durumu izah için Cürcânî'nin kullandığı örneklerden üçü incelenebilir:

1- Cürcânî, Buhturi'nin bir beytini örnek olarak zikretmektedir:

شجُو حَسَادِهِ وَ غَيْظُ عَدَاةٍ ... أَنْ يَرَى مَبْصُرًا وَيَسْمَعُ وَاعٍ

(Şecvu hussâdihî ve ğayzu ‘idâhu ... en yerâ mubsırün ve yesme’u vâ’i)

Tercümesi: Onu çekemeyenlerin üzüntüsü ve düşmanlarının öfkesi, görenlerin görmesi ve aklı başında olanları işitmesidir.

Bu beyitte mefûlun bih olan “görülen şey” ile “işitilen şey” zikredilmemiştir. Fakat Cürcânî burada kastedilen mananın şu şekilde olduğunu belirtmiştir: Gören kimseler, onun iyiliklerini mutlaka görmektedir, yine kulağı olanlar onun

²³³ A.g.e., s. 155.

²³⁴ A.g.e., s. 155-163.

²³⁵ A.g.e., s. 155.

iyiliklerini ve üstün meziyetlerini mutlaka duymaktadır.²³⁶ Bu mananın nasıl anlaşıldığını Cürcânî dış bağlam kullanarak anlatmaktadır: Buhturi, bu şiirde Mu'tezbillah'ı methederken Müste'inbillah'a gönderme yapmaktadır. Mu'tezbillah'ın üstün meziyetlerinden dolayı hâlifeliği hakkettiğini vurgulamak istemiş ve onun bu özelliklerinin herkes tarafından aşıkâr olduğunu belirtmek istemiştir.²³⁷ Dolayısıyla şair Mu'tezillah'ı methetmek gayesiyle mefûlun bihi hazf ettiği söylenebilir.

2- Cürcânî, Merzubani'nin *Kitab-u 'ş-Şi'r*'de zikrettiği bir olayı aktarmaktadır: Ebu Bekir es-Sıddık'ın irtidat edenlerle uğraştığı dönemde Medineli Müslümanlar, Hz. Ebu Bekir'in yavaş davrandığını kendisine bildirmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir şöyle söylemiştir: Allah Resulü'nün (Sallallahu aleyhi ve sellem) ahlâkı ne bende var ne de sizde. Ama Allah'a yemin ederim ki, ben sizi seviyor ve sizin için en uygun olanı düşünüyorum. Nasıl sizi sevmeyebiliriz? Vallahi, sizinle benim durumumu anlatan Tufeyl b. Ganevi'nin Cafer b. Kilab oğullarına söylediği şu şiirden daha iyi bir örnek bilmiyorum:²³⁸

جزى الله عنا جعفرا حين أزلقت ... بنا نعلنا في الواطنين فزلت
أبوا أن يملؤنا و لو أن أئنا ... تلاقي الذي لاقوه متا لمئت
هم خلطونا بالنفوس و ألجؤوا ... إلى حجات أدفات و أظلت

(Ceza-llâhe 'annâ Ca'feran hîne ezlekat ... binâ ne'lunâ fi'l-vâtîîne fezelleti

Ebev en yemellûnâ ve lev enne ummenâ ... tulâki-llezî lâkûhu minnâ lemelleti

Humu haletûnâ bi'n-nufûsi ve elceû ... ilâ hucurâtin edfeet ve ezalleti)

Tercümesi: Allah, Cafer (oğullarına) bize olan (iyiliklerinden dolayı) hayırla mükafatlandırısın. Ayağını yere sağlam basanların arasında ayağımız kayıp tökezlemişti. Bizden usanmayı bıraktılar, öyle ki, annemiz bile onların bizim yüzümüzden düştükleri duruma düşse usanırdı. Fakat onlar bizi kendilerine kattılar, ısıtan ve gölgeleyen odalara sığındırdılar.)

Burada “لمئت” (lemelleti), “ألجؤوا” (elceû), “أدفات” (edfeet) ve “أظلت” (ezalleti) fiilleri mefûlun bih almamıştır. Şiirin akışından burada “bize” zamirinin nesne olarak

²³⁶ A.g.e., s. 155-156.

²³⁷ A.g.e., s. 156.

²³⁸ A.g.e., s. 158.

gelmesi gerektiği anlaşılmaktadır, fakat şair kasıtlı olarak zikretmemiştir. Cürcânî burada şöyle bir mana ortaya çıktığı belirtmiştir: “Şair, nesnelere özellikle zikretmeyerek, fiilleri öne çıkarmak ve fiilleri sadece fâillerine ait bir nitelik olarak sunmak istemiştir.”²³⁹

Cürcânî'nin bir diğer örneği, Kur'an-ı Kerim'den Hz. Musa'nın bir diyalogudur:

ولما ورد ماء مدين وجد عليه أمة من الناس يسقون ووجد من دونهم أمراةين تذودان قال ما خطبكما قالتا لا نسقي حتى يصدر الرعاء وأبونا شيخ كبير. فسقى لهما ثم تولى إلى الظل .

(Ve lemmâ verade mâe Medyene vecede ‘aleyhi ummeten mine’n-nâsi yeskûne ve vecede min dûnihim imraeteyni tezûdani kâle mâ hatbukumâ kâletâ lâ neskî hattâ yesduru’r-ri’âu ve ebûnâ şeyhun kebîrun. Fesekâ lehumâ summe tevellâ ile’z-zıl: Medyen suyunun yanından geçerken, suyun etrafında (hayvanlarını) sulayan bir insan topluluğu gördü. (Bir de) Onların arkasında (hayvanlarını) geride tutan iki kadın gördü. “Sizin burada ne işiniz var?” diye sordu. “Çobanlar gitmeden (hayvanlarımızı) sulayamayız. Babamız yaşlı bir adamdır” dediler. Bunun üzerine, onlar adına (hayvanları) suladı, sonra gölgeye çekildi. Kasas, 23-24)

Cürcânî'nin bu ayetle ilgili açıklamaları, dış bağlamı nasıl değerlendirdiğine çok güzel bir örnektir. Burada dikkati çeken husus, “sulama” fiilinin ardından nesne yani mefûlun bihin zikredilmemesidir. Genel kültürden yola çıkarak sulananların hayvanlar olduğu fakat develer mi, koyunlar mı ne tür hayvanlar olduğu belirtilmemiştir. Burada nesnelere zikredilmemesiyle, ayetin aktardığı zaman diliminde ve o kültürde yaşayan insanlar tarafından kızların hayvanları sulamalarının tuhaf karşılandığı manasının ortaya çıktığı söylenebilir. Çünkü aksi takdirde, bu mana oluşmaz, vurgu fiilden mefûla taşınırdı. Mesela “arkalarında geride tutan iki kız” ifadesine “koyunlarını” kelimesi ilave edilse, “geride tutma” fiilinin manası “sadece geride tuttıkları” için değil de “koyunlarını geride tuttıkları” için Hz. Musa tarafından bir yadırgama olduğu şeklinde anlaşılırdı. Eğer develeri geri tutmuş olsalardı normal karşılanacaktı şeklinde bir mana ortaya çıkacaktı. Ancak bu ayette

²³⁹A.g.e., s. 158-159.

kadınların böyle bir ortamda bulunmalarını ve böyle bir iş yapmalarını yadırgandığı anlaşılmaktadır.²⁴⁰

2.3.Haber ve Bağlam İlişkisi

Haber, Arapça dilbilgisine göre isim cümlesini oluşturan iki ögeden biridir. Haber isim cümlesinin diğer ögesi olan mübtedâ hakkında bilgi vermekte ve böylece kastın aktarılmasını sağlamaktadır. Mesela “öğrenci” kelimesi ile bir cümleye başlayıp daha sonra “öğrenci” hakkında “sınıftadır” şeklinde bir bilgi verildiğinde “öğrenci” mübtedâ, “sınıftadır” ise haber olmakta ve böylece isim cümlesi oluşmaktadır. Bu bölümde Cürçânî’nin “haber” ögesinin bağlam ile ilişkisini nasıl kurduğu ve mana oluşumuna etkisini nasıl yorumladığı ele alınacaktır.

2.3.1.Haberin İsim veya Fiil Olmasının Manaya Etkisi

Cürçânî, tekrar ve tekrar yinelenmesi gerekmeden bir şeyde mananın kendisinde sabit olduğunu ifade etmek için o şeye isim denildiğini, fiilin ise, mananın bir şeyde zamanla yinelenerek sabit olduğunu ifade eden eylem olduğunu belirtmiştir.²⁴¹

Sözü oluşturan kimse, iç bağlamı oluştururken isim ile fiilin bu manalarını göz önünde bulundurmaktadır. Cürçânî, bu başlıkta çeşitli örnekler vererek bu örneklerin taşıdığı manaların anlaşılmasında iç bağlam ile dış bağlamın nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu açıklamıştır.

Cürçânî’nin kullandığı örneklerden biri Kehf suresinin 18. ayetidir: “وكلبهم باسط” (Ve kelbuhum bâsitun zirâ’ayhi bi’l-vasîd: Köpekleri de mağaranın eşiğine ön ayaklarını uzatmış bir şekilde idi). Cürçânî ayette “باسط” (bâsitun) kelimesinin fiil olarak değil de isim olarak kullanılmasının manaya önemli bir etkisinin olduğunu belirtmiştir.²⁴² Çünkü, Cürçânî’nin de önceden belirttiği üzere fiilin manasında yinelenme vardır. Eğer burada fiil kullanılsa idi, Kehf mağarasının girişinde bulunan köpeğin donmuş olmadığı, hareket hâlinde olduğu manası ortaya çıkardı. Bilindiği üzere, Kehf mağarasındakiler derin bir uykuya dalmış ve köpekleri

²⁴⁰A.g.e., s. 161-162.

²⁴¹A.g.e., s. 174.

²⁴²A.g.e., s. 175.

de donmuş bir şekilde kapının ağzında bekçilik etmiştir. Bu sebeple, iç bağlamın bu şekilde oluşturulması (filin yerine isim kullanılması) sayesinde köpeğin hareketsiz olduğu manasının anlaşılması söylenebilir.

Cürcânî'nin kullandığı bir diğer örnek ise A'sa'nın şu beyitleridir:

لعمري لقد لاحت عيون كثيرة ... إلى ضوء نار في يفاع تحرق
تشب لمقرورين يصطليانها ... وبات على النار الندى والمحلّق

(Le'umrî lekad lâhat 'uyûnun kesîratun ... ilâ davi nârin fi yefâ'in tehriku

Teşubbu le makrûrine yastaliyânihâ ... ve bâte 'ala'n-nâri'n-nedâ ve'l-Muhallaku)

Tercümesi: Ömrüme yemin ederim ki, bir tepede (sürekli) yanmakta olan bir ateşe bakan birçok göz ortaya çıkmıştır. O ateş ısınmak isteyen iki kişi için tutuşmuştur ve o ateşin başında cömertlik ve "Muhâllak" (bir kişi adı) gecelemiştir.

Cürcânî, şairin "إلى ضوء نار تحرق" (Îlâ davi nârin tehriku: yanmakta olan ateşin ışığı) ifadesinde "متحرقة" (muharrikatun) şeklinde isim değil de "تحرق" (tehriku) şeklinde fiil kullanmasının manayı etkilediğini belirtmiştir. Eğer isim kullansa idi, şair ortamını tam olarak tasvir etmiş olmazdı. Şair, fiil kullanarak ocaktaki ateşi canlandırmak için aralıkla odun attığı manası ortaya çıkmıştır.²⁴³ Aksi takdirde, kendi kendine yanan ve canlanmayan bir ateş olduğu manası ortaya çıkmış olurdu. Bu örnek de mananın en doğru şekilde oluşması için iç bağlamın dış bağlama göre şekillendiğini göstermiştir. İç bağlama ait özellikler sayesinde dış bağlamın nasıl olduğu anlaşılması da söylenebilir.

2.3.2.Haberin Marife veya Nekre Olmasının Manaya Etkisi

Arapça dilbilgisine göre, haber genellikle nekre²⁴⁴ gelmektedir. Fakat marife²⁴⁵ geldiği zamanlar da vardır. Cürcânî haberin marife geldiği zamanlarda farklı manalar ortaya çıktığını belirtmiştir.²⁴⁶

²⁴³A.g.e., s. 176.

²⁴⁴Arapça dilbilgisine göre nekre, isimlere has bir özellik olup o ismin belirsiz olduğu manasına gelmektedir. Örneğin nekre bir şekilde "kalem" denildiğinde belirsiz, herhangi bir kalemden bahsedildiği anlaşılmaktadır.

²⁴⁵Arapça dilbilgisine göre marife de isimlere has bir özelliktir, ancak nekrenin aksine o ismin belirli olduğu manasına gelmektedir. İsim birkaç şekilde marife olabilir. Bu şekillerden biri ise ismin

-Haberdeki bir özelliğin abartı yoluyla mübtedâya ait olduğu ve başkalarını görmezden gelerek sanki ondan başka kimsede bu özelliğin olmadığı manasının oluşması.²⁴⁷ Örneğin “زيد هو الجواد” (Zeydun huve'l-cevâd: Zeyd var ya işte o cesur olanın ta kendisidir) cümlesinde haber olan “الجواد” (el-cevâd: cesur) marife gelerek cesur olma sıfatı abartı yoluyla sadece Zeyd'e ait kılınmıştır.²⁴⁸

-Haberdeki bir özelliği mübtedâya abartı yoluyla veya başkalarını görmezden gelerek değil de, haberi özel bir “durum” veya “zaman” ile özelleştirerek bu özelliğin mübtedâya ait kılınması.²⁴⁹ Bu, metnin hazırlandığı zamandaki koşulları ve şartları bilmekle ilgili olduğu için, burada dış bağlama önem verildiği görülmektedir. Bu açıdan önceki durumdan ayrılmaktadır. Örneğin “خيراً هذا الوفيُّ حين لا تظنُّ نفس بنفس” (Hâze'l-vefiyyu hîne lâ tezunnu nefsun bi nefsin hayran: Bu var ya, kimsenin kimseden bir hayır beklemediği bir zamanda vefalı olanın ta kendisidir) cümlesinde haber olan “الوفايُّ” (el-vefiyyu: vefalı olan) marife gelmesiyle şöyle bir mana ortaya çıkmıştır: Mübtedâ, kimsenin iyilik yapması veya vefalı olmasının beklenmediği bir zamanda vefalıdır. Bu gibi zamanlarda vefalı olma sıfatı sadece bu mübtedâyaya aittir. Fakat bu mana az önceki örnekteki gibi abartı yoluyla değil, bir durum veya zaman ile özelleştirilerek sağlanmıştır.

- Yine aynı şekilde haberdeki bir özelliğin mübtedâyaya ait kılınması, fakat bu sefer özelleştirerek yani kısıtlayarak değil, herkesçe bilindiği için mübtedâyaya ait kılınması.²⁵⁰ Cürçânî'nin bu konu için kullandığı örneklerden biri de şu beyittir:²⁵¹

و إن سنام المجد من آل هاشم ... بنو بنت مخزوم و والدك العبد

(Ve inne senâme'l-mecdi min âli Hâşimin ... benû binti Mahzum ve vâliduke'l-'abdu)

Tercümesi: Şüphesiz şerefın zirvesi Haşim oğullarından Mahzum'un kızının oğullarıdır, senin baban ise (herkes tarafından bilenen o) kölenin ta kendisidir. Beytin son kısmında gelen “والدك العبد” (vâliduke'l-'abdu: senin baban kölenin ta kendisidir)

başına “el” takısının gelmesidir. Örneği “el-kalem” denildiğinde, belirli ve muhâtab tarafından bilinen bir kalemden bahsedildiği anlaşılmaktadır.

²⁴⁶ A.g.e., s. 178.

²⁴⁷ A.g.e., s. 179.

²⁴⁸ A.g.e.

²⁴⁹ A.g.e., s. 180.

²⁵⁰ A.g.e.

²⁵¹ A.g.e., s.181-182.

ifadesinde haber olan “العبد” marife gelmiştir ve haberin marife gelmesi “kölelik” özelliğinin mübtedâya ait olmasının herkesçe bilinen bir durum olduğu manasını ortaya çıkarmıştır.

Cürcânî, haberin marife geldiği durumda haberdeki özelliğin mübtedâya ait kılınmak istendiğini fakat üç farklı manaya gelebileceğini aktarmıştır. Cürcânî, birinci mananın anlaşılması için, abartma ve başkalarını göz ardı etme durumunun olması, ikinci mananın anlaşılabilmesi için “durum” veya “zaman” ile kısıtlama durumunun olması ve son olarak üçüncü mananın oluşması için de herkes tarafından bilinen bir durum olması gerektiğini belirtmiştir. Hangi mananın olduğunu tespit edebilmek için iç bağlamdan ve dış bağlama ait bu ipuçlarından birisinin olması gerekmektedir.

2.3.3.Mübtedâ-Haber Yer Değişikliğinin Manaya Etkisi

Cürcânî, Arap dil âlimlerine göre, iki marife isim peşpeşe geldiğinde hangisinin mübtedâ hangisinin haber olduğunu okuyucunun veya dinleyicinin tercih ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca Arap dil âlimlerinin bu iki marife isim yer değiştirdiğinde mananın değişmeyeceğini öne sürdüklerini belirtmiştir. Fakat Cürcânî, Arap dil âlimlerinin bu konuda yanıldıklarını düşünmektedir. Ona göre mübtedâ ile haberin yer değiştirmesi mana değişikliğine sebep olmaktadır. Cürcânî, bu iddiasını şu örnekle açıklamaktadır: “الأمير زيد” (el-Emîru Zeydun: Bey, Zeyd’dir) cümlesi ile “زيد” (Zeydun el-emîru: Zeyd beydir) cümlesinin manaları farklıdır. Ona göre ilk cümlede, beyliğin Zeyd’e ait olduğu manası var iken, ikinci cümlede beyin kim olduğunu bilmeyen birine beyin Zeyd olduğunu bildirme manası vardır.²⁵²

2.4.Hâl ve Bağlam İlişkisi

Hâl, Arapça dilbilgisine göre bir eylem gerçekleşirken fâilin (özne) veya mefûlun (nesne) içinde bulunduğu duruma denmektedir. Örneğin “Ali koşarak geldi” cümlesinde “koşarak” Arapça dilbilgisine göre hâldir, çünkü özne gelme eylemini gerçekleştirirken “koşma” hâli içerisindedir. Cürcânî, hâl konusunda hâl cümlesinin

²⁵²A.g.e., s. 187.

hangi durumlarda vâv ile ve hangi durumlarda vâvsız geldiğini anlatmaktadır. Bu başlık altında hâl cümlelerin iç bağlamında vâvın zikredilip zikredilmemesinin dış bağlam ile bir ilgisinin olup olmadığı ve mana oluşumunda nasıl bir rol oynadığı incelenecektir.

2.4.1.Muzari Fiilli Hâl Cümlelerin Vâvlı veya Vâvsız Olmasının Manaya Etkisi

Cürcânî, muzari fiille başlayan olumlu hâl cümlelerinin başında vâvın gelmesinin nadir bir durum olduğunu belirtmektedir. Bu cümlelerin vâvsız kullanımlarının daha yaygın olduğunu vurgulamaktadır.²⁵³ Fakat olumsuz cümlelerde durumun farklı olduğunu ve Arapların olumsuz hâl cümlelerini hem vâvlı hem de vâvsız kullandıklarını ifade etmektedir. Cürcânî, muzari fiille başlayan olumsuz hâl cümlelerin vâvlı veya vâvsız olmasının manaya etkisini şu şekilde yorumlamaktadır: Olumsuz hâl cümlelerin vâvsız gelmesi kulağa daha hoş gelmektedir ve manayı daha güzel bir dizim ile aktarmaktadır.²⁵⁴ Hâl cümlesinin vâvlı gelip gelmemesi iç bağlama ait bir husustur. Fakat psikolojik unsurlar devreye girdiği için hangisinin kulağa daha güzel geldiğinin tespitinin dış bağlama ait bir durum olduğu öne sürülebilir.

Cürcânî, “olumsuz muzari fiilli hâl cümlelerin başında vâv olmamasının kulağa daha güzel geldiği” savını güçlendirmek için şairlerin şiirlerinden örnekler vermektedir. Bunun da Cürcânî’nin dış bağlamı kullandığını gösteren başka bir örnek olduğu söylenebilir. Çünkü Arap toplumunda şiirlerin, sözü en güzel ifade etme sanatı olarak değerlendirilmesi, bir başka ifade ile, şairlerin kulağa en güzel gelecek söz dizimlerini keşfetmesi şeklinde bir düşüncenin yaygın olması, öyle görünüyor ki, Cürcânî’nin şiirleri kullanmasını açıklamaktadır. Ayrıca Cürcânî, düşüncesini güçlendirmek için şiiri kullanmasının yanı sıra örnek olarak kullandığı şiirler için şairin hangi durum içerisinde şiirini söylediğini de zikretmiştir. Buradan yola çıkarak

²⁵³ A.g.e., s. 204.

²⁵⁴ A.g.e., s. 208.

Cürcânî'nin toplumun meyli, kültür, durum gibi dış bağlama ait hususlardan faydalandığı öne sürülebilir.

Cürcânî'nin kullandığı örneklerden birisi, İkrîşe el-Absî'nin oğulları için söylediği mersiyeden alıntı yaptığı bir beyittir:²⁵⁵

مضوا لا يريدون الرواح و غآلهم ... من الدهر أسباب جريئ على قدر

(Medav lâ yurîdûne'r-revâha ve ğâlehum ... mine'd-dehri esbâbun cerayne 'alâ kadri)

Tercümesi: Dinlenmek istemeden yürüyüp gittiler, (daha sonra) kadere göre akıp giden bazı sebepler onları yakalayiverdi.

Burada “لا يريدون” (lâ yurîdûne: istemeden) hâl cümlesinin vâvsız gelmesinin manaya özel bir etkisi yoktur. Sadece vâvsız kullanımın daha güzel bir dizim olduğu ve şairin de daha güzel olduğu için bu kullanımı tercih ettiği söz konusudur.

2.4.2.Mazi Fiilli Hâl Cümlelerinin Vâvlı veya Vâvsız Olmasının Manaya Etkisi

Cürcânî, Arapların mazi fiilli hâl cümlesini hem vâvlı hem de vâvsız bir şekilde oluşturduklarını zikretmiş ve vâvlı kullanımın daha yaygın olduğunu belirtmiştir.²⁵⁶

Cürcânî, mazi fiilli hâl cümlesinin vâvlı gelmesine şu cümleyi örnek olarak vermiştir: “أتاني و قد جهده السير” (Etânî ve kad cehedehu's-seyru: Bana yürümekten çok yorulmuş bir şekilde geldi). Bu örnekte “و قد جهده السير” (ve kad cehedehu's-seyru: Yürümekten yorulmuş bir şekilde) ifadesi hâldir ve mazi fiilli (جهد) olan bu hâl cümlesi vâv ile gelmiştir.²⁵⁷ Cürcânî'nin vâvsız gelen mazi fiilli hâl cümlesine verdiği örneklerden biri ise şu şekildedir:

متى أرى الصبح قد لاحت مخايله ... و الليل قد مرّقت عنه السراويل

(Metâ era's-subhi kad lâhat mahâyiluhû ... ve'l-leyle kad muzzikat 'anhu's-serâbîlu)

Tercümesi: Yağmur bulutları belirirken sabahı ve şalvarları yırtılırken geceyi ne zaman göreceğim? Cümlesinde iki tane mazi fiilli hâl cümlesi geçmektedir: İlki “قد”

²⁵⁵ A.g.e., s. 208.

²⁵⁶ A.g.e., s. 209.

²⁵⁷ A.g.e., s. 209.

مَرَقَتْ قَدَّ” (kad lâhat mahâyiluhû: Yağmur bulutları belirirken), ikincisi ise “عنه السراويل” (kad muzzikat ‘anhu’s-serâbîlu: Şalvarları yırtılırken) ve her ikisi de vâvsız gelmiştir. Cürcânî, mazi fiilli hâl cümleleri bahsinde manaya etkisinden bahsetmemiş, sadece her iki türlü kullanımın olduğu ancak vâvlı kullanımın daha yaygın olduğunu söylemekle yetinmiştir.

2.4.3.İsim Cümlesi Şeklinde Olan Hâl Cümlelerinin Vâvlı veya Vâvsız Olmasının Manaya Etkisi

Cürcânî, isim cümlesi şeklinde gelen hâl cümlelerin vâvlı gelmesinin daha yaygın olduğunu belirtmiştir.²⁵⁸ Hatta vâv olmadan hâl cümlesi olamayacağını ve bunun delilinin ise bu tarz kullanıma Arap toplumunun neredeyse hiç itibar etmemesi olduğunu belirtmiştir.²⁵⁹ Bir de isim cümlelerinin vâvsız bir şekilde hâl cümlesi olarak gelmesinin kulağı tırmalayan, hoş olmayan bir etkisi olduğunu eklemiştir.²⁶⁰ İsim cümlesi şeklinde gelen hâl cümlesinin vâvlı kullanımına şu örneği vermiştir: “جاءني زيد و السيف على كتفه” (Câenî Zeydun ve’s-seyfu ‘alâ ketfihî: Zeyd, bana kılıcı omzunda iken geldi). Bu cümledeki hâl cümlesi “و السيف على كتفه” (ve’s-seyfu ‘alâ ketfihî: kılıcı omzundadır) isim cümlesidir ve vâv ile gelmiştir.

Cürcânî’nin, isim cümlesi şeklinde gelen hâl cümlesinin vâvlı veya vâvsız kullanımının manaya bir etkisinin olup olmadığı hususunda bir yorum yapmadığı görülmektedir, sadece iç bağlamın (dizimin) dinleyicinin kulağında bıraktığı etkiyi belirtmiştir. Her ne kadar dilbilgisi bakımından kullanımda herhangi bir hata olmasa da Arap toplumunun oldukça nadir kullanmasına referans vererek dış bağlama da vurgu yapmıştır. O takdirde, şöyle bir sonuca varılabilir: Cürcânî’ye göre iç bağlam ile dış bağlam ilişkisi sadece mana oluşumunda rol oynamamakta, aynı zamanda bu mananın muhâtabın kulağına, aklına hatta gönlüne en güzel şekilde ulaşacak yolu da belirlemektedir.

²⁵⁸ A.g.e., s. 218.

²⁵⁹ A.g.e., s. 219.

²⁶⁰ A.g.e., s. 221.

2.5. Vasl-Fasl ile Atıf ve Bağlam İlişkisi

Cürcânî, vaslın nerede cümleleri birleştireceğini (Arapça dilbilgisine göre atıf yapılacağını), faslın ise nerede cümleleri birbirinden ayıracağını (Arapça dilbilgisine göre atıf yapılamayacağını) bilme sanatı olduğunu belirtmektedir.²⁶¹ Şu ana kadar bahsedilen konular, cümle içindeki bağlama yöneliktir. Fakat bu konu daha çok ifadeyi oluşturan cümle öbekleri arasındaki bağlama yöneliktir. Her iki bağlam türü de iç bağlamdır.²⁶² Bu başlıkta iç bağlam analizi daha geniş bir düzlemde (cümle içi değil de cümleler arası bağlam şeklinde) devam edecek ve dış bağlamın rolü ile bu rolün manaya etkisinin olup olmadığı incelenecektir.

2.5.1. Vâv İle Atfın Manaya Etkisi

Lafızları, lafız öbeklerini veya cümleleri birbirine bağlayan edatlara Arapça dilbilgisinde “atıf harfleri” denilmektedir. Cürcânî, atıf harfleri arasından sadece vâvın durumunun karışık olduğu belirtmiştir.²⁶³ Bunun sebebini de diğer edatların (ثم، ف، أو) kendilerine has manaları olmasına bağlamıştır.²⁶⁴ Bu yüzden Cürcânî’ye göre bu edatlar (vâv hariç) cümle içerisinde geldiğinde iç bağlamdan mananın doğrudan anlaşılabilirliği öne sürülebilir. Fakat Cürcânî, vâvın manasının bir ögeyi kendisinden önceki ögeyle birleştirip hükmünü ortak kılma olduğunu belirtmiştir, bu yüzden bu mananın anlaşılması için bazı durumlarda dış bağlama ihtiyaç duyulduğunu ima ettiği görülmektedir.²⁶⁵ Örneğin Cürcânî “و زيد قائم” (Zeydun kâimun ve Amrun kâ'idun: Zeyd ayakta ve Amr oturmaktadır) cümlesindeki vâvın atıf olabilmesi için “Zeyd” ile “Amr” arasında kardeşlik, akranlık ya da başka sebeplerden bir ilişki olması gerektiğini, bir başka ifade ile “Zeyd” zikredildiğinde muhâtabın aklına direk “Amr”ı getiren bir durumun olması

²⁶¹ A.g.e., s. 222.

²⁶² Dash, “Context and Contextual Meaning”, s. 22 ve Uysal, “Ağız Araştırmalarında Bağlamsal Sözlük ve Dizin Kullanımı”, s. 57.

²⁶³ Cürcânî, **Delâilü'l-İcâz**, s. 224.

²⁶⁴ A.g.e., s. 224.

²⁶⁵ A.g.e., s. 224.

gerektiğini belirtmiştir. Ancak böyle bir durum olduğunda vâvın manasının atıf olduğu anlaşılabilir. ²⁶⁶

2.5.2. Cümlelerin Birbirine Atfedilmesi (Vasılın Manaya Etkisi)

1- Özneleri aynı olan bir cümlenin bir önceki cümleye atfedilmesi:

Cürcânî, özneleri aynı olan cümlelerin birbirlerine bağlanmasının, bir başka deyişle vasıl edilmesinin manaya şöyle bir etkisinin olduğunu belirtmiştir: Her iki cümledeki fiiller arasında bir ilişki kurularak iki fiil bir hükümde birleştirilmektedir. ²⁶⁷ Bu iç bağlama ait bir husustur. Söz oluşturan bir kimse, bir öznenin iki fiili gerçekleştirdiğini ifade etmek istiyorsa, bu şekilde bir dizim ile manayı aktarabilmektedir. Örneğin “هو يضر و ينفع” (Huve yedurru ve yenfe’u: O zarar da verir, fayda da) ifadesinde “ينفع” (yenfe’u: (o) fayda verir) cümlesi, “يضر هو” (Huve yedurru: O zarar verir) cümlesine atfedilmiştir. Her iki cümlenin de öznesi ortaktır. Atıf ile cümleler vasıl edilerek iki fiil (zarar vermek ve fayda vermek) bir hükümde birleştirilmiştir.

2- Birden fazla cümleden oluşan bir öbeğin başka bir öbeğe atfedilmesi:

Cürcânî’nin bu konu ile ilgili anlatımlarından yola çıkarak, cümleler öbeğine bakıldığında aralarında nasıl bir ilişki olduğunu, iç bağlamın nasıl kurulduğunu ve nasıl bir mana aktardığını tespit etmede bazen dış bağlamdan yardım alındığı gözlemlenmektedir. Çünkü Cürcânî’nin, bu konudan bahsederken mananın anlaşılmasında iç bağlam ile beraber dış bağlamın rolüne de değindiği görülmüştür. Bunun için Cürcânî’nin kullandığı iki örneğe göz atmak yeterlidir. ²⁶⁸

İlk örneği, el-Mütenebbî’den alıntıladığı iki beyittir: ²⁶⁹

تولوا بغتة فكأن بيناً ... تهيبني ففاجأني اغتيالاً

فكان مسير عيسهم ذمياً ... وسير الدمع إثرهم انهمالاً

(Tevellev baġtetten fekeenne beynen ... tehîbunî fefâcenî iġtiyâlâ

Fekâne mesîru ‘aysihim zemîlen ... ve seyru’d-dem’i israhum inhimâlâ)

²⁶⁶ A.g.e., s. 225.

²⁶⁷ A.g.e., s. 226.

²⁶⁸ A.g.e., s. 243-248.

²⁶⁹ A.g.e., s. 244.

Tercümesi: Onlar, ansızın ayrılıp gittiler, sanki benden korkup birden bana saldırdı. Onların develerinin yürüyüşleri yumuşaktı, ve benim göz yaşlarım da taşarak onların izlerinden gitti.

Cürcânî'ye göre, burada “فكان مسير عيسهم” (Fekâne mesîru aysihim: Onların develerinin yürüyüşleri) cümlesinin kendisinden bir önceki “ففاجأني اغتيالاً” (Fefâceenî iğtiyâlen: Birden bana saldırdı) cümlesine atfedilmiş olsa idi; ayrılığın korkup saldırması ifadesindeki hayali boyut, develerin yürüyüşüne de geçmesi gerekirdi. Eğer bu şekilde atıf yapılmış olsa idi “develerin yürüyüşü” ifadesinin “korkunun saldırması” ifadesi gibi gerçek dışı bir eylem olduğu manası ortaya çıkacaktı. Hâlbuki develerin yürüme eylemi dış dünyada gerçekliği olan bir eylemdir.²⁷⁰ Cürcânî bu noktayı esas alarak bu iki cümle arasında atıf olamayacağını, “فكان مسير عيسهم” (Fekâne mesîru aysihim: Onların develerinin yürüyüşleri) cümlesinin, “تولوا بغنة” (Tevellev baġteten: Ansızın ayrılıp gittiler) cümlesine atfedildiği ve böylece cümleler arasında bu şekilde bir vasl sağlandığını ifade etmiştir.

Bir diğerk örnek ise Kur'an-ı Kerîm'dendir. Kasas suresi, 44 ile 45. Ayetler:²⁷¹

وما كنت بجانب الغربي إذ قضينا إلى موسى الأمر وما كنت من الشاهدين. ولكنا أنشأنا قروناً فتطاول عليهم العمر، وما كنت ثاوياً في أهل مدين تتلو عليهم آياتنا ولكنا كنا مرسلين

(Ve mâ kunte bi cânibi'l-ğarbiyyi iz kazaynâ ilâ Mûsa'l-emra ve mâ kunte mine's-şâhidîn. Ve lâkinnâ enşe'nâ kurûnen fetâvele 'aleyhimu'l-'umuru ve mâ kunte sâviyen fi ehli Medyene tetlû 'aleyhim âyâtinâ ve lâkinnâ kunnâ murselîn: Ey Muhammed, Biz Musa'ya peygamberlik görevini verdiğimiz sırada, sen ne batı yakasındaydın ne de şahid olanlardandın. Fakat biz birçok nesiller inşa ettik de üzerinden uzunca seneler geçti. Medyen hâlkının arasında bulunup da onlara ayetlerimizi de okumadın. Fakat Biz bunları sana gönderdik.)

Cürcânî, bu ayetteki cümleler arasındaki ilişkileri açıklarken, her cümleinin bir öncesine atfedilip bu şekilde doğrusal bir bağlantı kurulmasının doğru olamayacağını ve atfedildiği takdirde başka bir mananın oluşacağını vurgulamıştır.²⁷²

Eğer doğrusal bir atıf olsa idi, “وما كنت ثاوياً في أهل مدين” (Ve mâ kunte sâviyen fi ehli

²⁷⁰ A.g.e., s. 244-245.

²⁷¹ A.g.e., s. 247.

²⁷² A.g.e., s. 247.

Medyene: Medyen hâlkının arasında değildin) cümlesi “فتطاول عليهم العمر” (Fetetâvele ‘aleyhimu’l-‘umuru: Üzerinden uzunca seneler geçti) cümlesine atfedilip birleştirilmesi söz konusu olurdu. Bu durumda birinci cümlede özne olarak gelen Hz. Peygamber (Sallallahu aleyhi ve sellem), Medyen halkının yaşadığı zamanda yaşamakta idi fakat o kimselerle beraber değildi gibi bir mana ortaya çıkmaktadır. Fakat Cürçânî, bunun yanlışlığının net bir şekilde ortada olduğunu belirtmiştir.²⁷³ O takdirde, Cürçânî burada cümle öbekleri arasında bir atıf olduğunu ifade etmiştir: “مدین وما كنت ثاویاً في أهل” (Ve mâ kunte sâviyen fî ehli Medyene: Medyen hâlkının arasında değildin) cümlesinden başlayıp “مرسلين” (murselîn) ile biten cümlenin sonuna kadarki cümle öbeğinin, “وما كنت بجانب الغربي” (Ve mâ kunte bi cânibi’l-ğarbiyyi: Sen Vadi Mukaddesin batı yakasında değildin) ile başlayıp “العمر” (el-‘umuru) ile biten cümlenin sonuna kadarki cümle öbeğine atfedildiğini belirtmiştir²⁷⁴. Dikkat edildiğinde, cümleler arasında zaman farkı olduğu göze çarpacaktır; cümlelerden bazıları Hz. Musa’nın (Aleyhisselam) yaşadığı zaman dilimine, diğerleri ise Hz. Peygamber’in (Sallallahu aleyhi ve sellem) yaşadığı zaman dilimine aittir. Görüldüğü üzere, Abdülkahir el-Cürçânî, doğru manayı keşfedebilmek ve iç bağlamın örgüsünü tespit edebilmek için dış bağlam unsurlarından biri olan zaman faktöründen faydalanmıştır. Fakat görüldüğü üzere mananın anlaşılması dış bağlama bağlı değildir. Dış bağlama ait bu özellik (zaman unsuru) iç bağlamdaki bir düzenleme ile zaten aktarılmıştır.

2.5.3. Birbirine Atfedilmeyen Cümleler (Fasılın Manaya Etkisi)

Cürçânî, bazen iki cümleyi birbirinden ayırmak (fasıl etmek) gerektiğini belirtmiştir. Cürçânî’nin fasılın tesbiti için hem iç bağlamdan hem de dış bağlamdan faydalandığı görülmektedir. Cürçânî, fasıl yapılan yerlerden birini şu şekilde açıklamıştır: Peşpeşe gelen iki cümleden ikincisi, birincisinin manasını vurgulamak ve güçlendirmek için geldiği zaman bu iki cümle birbirine atfedilmez, aksine fasıl

²⁷³ A.g.e.

²⁷⁴ A.g.e.

edilmektedir.²⁷⁵ Bunu gözlememek için Cürcânî'nin kullandığı örneklerden ikisini ele almak yeterli olacaktır.

Kullandığı örneklerden biri, Kur'an-ı Kerîm'den Bakara suresinin 6 ile 7. Ayetleridir:²⁷⁶

إن الذين كفروا سواء عليهم أأنذرتهم أم لم تنذرهم لا يؤمنون. ختم الله على قلوبهم وعلى سمعهم وعلى أبصارهم غشاوة ولهم عذاب عظيم

(ve İne'llezîne keferû sevâun 'aleyhim e enzertehum em lem tunzirhum lâ yu'minûn. Hateme-llâhu 'alâ kulûbihim ve 'alâ sem'ihim ve 'alâ ebsârihim ğışâvetun ve lehum 'azâbun 'azîm: İnkâr edenleri, uyarısan da uyarımasan da aynıdır, iman etmezler. Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinin üzerlerinde de perde vardır . Onlara büyük bir azap vardır.)

Cürcânî, bu ayetin yorumu için “لا يؤمنون” (Lâ yu'minûn: Onlar inanmazlar) cümlesinin “الذين كفروا سواء عليهم أأنذرتهم أم لم تنذرهم” (Ellezîne keferû sevâun 'aleyhim e enzertehum em lem tunzirhum: İnkâr edenleri, uyarısan da uyarımasan da aynıdır) cümlesine atfedilmediğini, aksine fasl edildiğini belirtmiştir. Çünkü ona göre “iman etmezler” cümlesi, birinci cümlenin manasını güçlendirmektedir.²⁷⁷ Yine aynı şekilde “ختم الله على قلوبهم” (Hateme-llâhu 'alâ kulûbihim) cümlesi de ayrı bir şekilde atfedilmeden gelmiştir. Cürcânî, burada şöyle bir yorum yapmaktadır: Uyarıldıktan sonraki hâli ile uyarılmadan önceki hâli aynı olan kişi, cahilliğin en zirvesinde ve kalbi bir daha açılmamak üzere mühürlenmiş demektir.²⁷⁸ Cürcânî'nin bu yorumu dış bağlamı kullandığını göstermektedir. Çünkü burada dış bağlam unsurlarından biri olan insan psikolojisinden faydalandığı görülmektedir.

Cürcânî'nin kullandığı bir diğer örnek ise yine Kur'an-ı Kerîm'dendir, Bakara suresinin 14. Ayeti:²⁷⁹

وإذا لقوا الذين آمنوا قالوا آمنا وإذا خلوا إلى شياطينهم قالوا إنا معكم إنما نحن مستهزئون

(Ve izâ leku-llezîne âminû kâlû âmennâ ve izâ halev ilâ şeyâtûnihim kâlû innâ me'akumm innâmâ nahnu mustehziûn: İman edenlerle karşılaştıklarında iman ettik

²⁷⁵ A.g.e., s. 227.

²⁷⁶ A.g.e., s. 228.

²⁷⁷ A.g.e.

²⁷⁸ A.g.e.

²⁷⁹ A.g.e.

derler, (fakat) şeytanlarıyla baş başa kaldıkları zaman: ‘biz sizinle beraberiz, onlarla sadece alay ediyoruz’ derler.)

Cürcânî bu ayetteki “إنا معكم” (İnnâ me’akum: Biz sizinle beraberiz) ile “إنما نحن مستهزونون” (İnnemâ nahnu mustehziûn: Onlarla sadece alay ediyoruz) cümlelerin birbiri ile olan ilişkilerini analiz ederken, aralarında fasıl olduğunu, ikinci cümlenin, birinci cümlenin manasını pekiştirmek için geldiğini belirtmiştir.²⁸⁰ Yine Cürcânî “إنا معكم” (İnnâ me’akum) cümlesinin manasının “sizlerle beraberiz”den daha öte, “biz Muhammed’e inanıp Yahudiliği bırakmış değiliz” manasını da kapsadığını belirtmiştir.²⁸¹ Cürcânî’nin bu yorumu çok açık bir şekilde dış bağlamdan faydalandığını göstermektedir. Dış bağlam ile iç bağlam bir arada göz önünde bulundurulduğunda şöyle bir mana ortaya çıkmaktadır: “Biz iman edenler inandık diyoruz ama bunu demekle Muhammed’e inanıp da Yahudiliği bırakmış değiliz, biz bunu onlarla dalga geçmek için söylüyoruz”.

2.6. Beyân (Mana’l-Mana) ve Bağlam İlişkisi

Cürcânî, daha önceden de bahsedildiği üzere mana’l-mana ile bir lafız için dil toplumu tarafından vazedilen mananın dışında başka bir mananın anlaşılmasını²⁸², bir başka deyişle, doğrudan anlaşılmanın değil de dolaylı olarak anlaşılmanın manasını kastetmektedir.²⁸³ Arapça’da mananın dolaylı olarak anlaşılması ise teşbîh, istiâre, mecâz ve kinâye yolları ile sağlanmaktadır. Cürcânî ise beyân ilminin alt başlıkları olan bu konuların her birine değinmekte ve mananın anlaşılmasında nasıl bir rolünün olduğunu incelemektedir.

2.6.1. Teşbîh ve İstiâre

Teşbîh benzetme, istiâre ise benzetme yoluyla bir lafzın başka bir mana için ödünc alınması demektir. İstiârenin aslında teşbîhin bir alt şubesi olduğu söylenebilir. Çünkü Cürcânî istiârenin bir teşbîh olduğunu ancak benzeyen ve

²⁸⁰ A.g.e.

²⁸¹ A.g.e.

²⁸² A.g.e., s. 66.

²⁸³ A.g.e., s. 263.

benzetilen olmak üzere iki taraftan birinin zikredilmemiş hâli olduğunu belirtmiştir.²⁸⁴ Örneğin “رأيت رجلاً كالأسد” (Raeytu raculen ke’l-esed: Aslan gibi bir adam gördüm) ifadesinde benzeyen (adam) ile benzetilen (aslan) bir arada bulunmaktadır. Fakat “رأيت أسداً” (Raeytu eseden: Bir aslan gördüm) ifadesinde ise, eğer benzetme kastı varsa, sadece benzetilen (aslan) zikredilmiştir.

Cürcânî, istiâreyi teşbîhten daha dolaylı bir anlatım yolu olarak görmektedir. Çünkü ona göre, istiâre yoluyla benzeyeni doğrudan benzetilen konumuna getirme ve sanki benzetme yokmuş hissi uyandırma durumu söz konusudur.²⁸⁵ Dolayısıyla, Cürcânî’ye göre istiâre, teşbîhten daha güzel bir anlatım yoludur.

Teşbih yolu ile bir ifade oluşturulduğunda, mana doğrudan anlaşılmaktadır. Bir başka ifade ile mana doğrudan iç bağlam ile anlaşılmaktadır. Çünkü teşbih kullanılan bir ifadede benzeyen ve benzetilene açık bir şekilde yer verilmektedir. Hatta bazı teşbih ifadelerinde, yukarıdaki örnekteki gibi (ك: Ke), benzetme edatı adı verilen dilbilime ait bir özellikten de faydalanılmaktadır. Dolayısıyla mananın anlaşılmasında dış bağlama ait bir unsura ihtiyaç duyulmadığı söylenebilir. Ancak istiârede ise benzetme iç bağlamdan anlaşılmadığı için dış bağlama ihtiyaç duyulmaktadır. Bu iki şekilde olabilir: 1) Dış bağlam unsurlarından biri olan söz oluşturan kimsenin (kastının, niyetinin) bilinmesi, 2) Sözün oluştuğu durumun bilinmesi. Örneğin, “Bir aslan gördüm” ifadesini hayvanat bahçesine ziyarete giden bir kişinin söylemesi göz önünde bulundurulduğunda bu kişinin yırtıcı hayvan manasına delâlet eden “aslan”ı kastettiği anlaşılmaktadır. Ancak cesaret gerektiren bir durumu yerine getiren birini gören bir kimse bu ifadeyi kullanırsa bu kimsenin benzetme yolunu kullanarak “aslan” lafzı ile “cesur kimse”yi kastettiği anlaşılmaktadır.

2.6.2.Mecâz

Cürcânî, mecâzı şu şekilde tanımlamıştır: Bir lafzın vazedildiği manadan (aralarındaki bir ilişkiden) dolayı başka bir manaya taşınmasıdır.²⁸⁶ Cürcânî, iki türlü

²⁸⁴ A.g.e., s. 67-68.

²⁸⁵ A.g.e., s. 72.

²⁸⁶ A.g.e., s. 66 ve s. 293.

mecâzdan bahsetmiştir: 1) İstiâre ile temsîli kapsayan mecâz²⁸⁷, 2) Hükmi mecâz: Fiilin gerçek öznesine değil de, bağlantısı olan başka bir şeye isnât edilmesi.²⁸⁸

İstiâre az önceki başlıkta anlatılmıştır. Temsîl ise teşbîhe benzemektedir, ancak teşbîhte benzeyen ile benzetilen birer olgudan ibaret iken temsîlde benzeyen ile benzetilen bir olaydır. Örneğin “أراك تقدم رجلا وتؤخر أخرى” (Erâke tukaddimu ve tuehhiru uhrâ: Bir ileri bir geri adım attığını görüyorum)²⁸⁹ cümlesinde yaptığı işte tereddüt eden bir kimsenin hâli, bir ileri bir geri adım atan adamın hâline benzetilmektedir.²⁹⁰ Bu cümledeki temsîl de yukarıda anlatılan istiârenin durumu ile aynıdır. Dolayısıyla dış bağlamın rolü olduğu söylenebilir.

Hükmi mecâz hususunda ise Cürcânî şu örneği vermiştir: “نهارك صائم وليلك قائم” (Nehârake sâimun ve leyluke kâimun: Gündüzün oruçlu, gecen ise kıyâmdadır). Bu örnekte oruç tutma eylemi ile kıyâmda olma eylemini yerine getiren gerçek öznenin “sen” yani muhâtap olduğu farkedilmektedir. Fakat cümlenin zâhirinde eylemler gerçek öznesine değil de öznenin eylemi yerine getirdiği zamana isnât edilmektedir. Cürcânî bu durumun hükmi mecâz olarak isimlendirildiğini belirtmiştir. Cürcânî’ye göre eylemleri mecâzen zamana isnât etmenin, cümlede açık bir şekilde zaman zarfı olarak zikredilmesinden daha güzel (beliğ) bir üslup olduğunu ifade etmiştir. Anlaşılacağı üzere bu husus iç bağlam ile ilgilidir. Böylece Cürcânî, hükmi mecâz konusuyla da sözdizimini (nahiv/syntax), bir başka deyişle “nazım”ı vurgulamaktadır.

2.6.3.Kinâye

Cürcânî, kinâyeyi şu şekilde açıklamaktadır: Söz oluşturmak isteyen bir kimse bir mana kastetmektedir. Fakat bu manayı dil toplumu tarafından onun için vazedilen bir lafzı telaffuz ederek ifade etmemektedir. Onun yerine, varlığının kendisine bağlı olduğu başka bir mana yardımı ile bu manayı ima etmekte ve yardımcı manayı

²⁸⁷Cürcânî mecâzın çok kapsamlı bir konu olduğunu ve bu kitabında (*Delâilü'l-İcâz*) sadece istiâre ve temsîl ile sınırlı tuttuğunu belirtmiştir. Bkz. a.g.e., s.66-67.

²⁸⁸A.g.e., s. 294.

²⁸⁹Cürcânî zamanında belâgat ilminin şubeleri henüz tam olarak belirlenmediği için (hatta kendisi bu ayrımın ilk adımlarını atmıştır) Cürcânî temsîli istiâre ve teşbîhten ayrı bir şube olarak ele almıştır. Ancak modern belâhat kitaplarında bu örnek “istiâre temsîliyye” başlığı altında gelmektedir.

²⁹⁰A.g.e., s. 68-69.

kastettiği mananın delili kılmaktadır.²⁹¹ Cürcânî, kinâye için şu örnekleri ele almaktadır:

- “هو طويل النجاد” (Huve tavîlu’n-nicâd: O kını uzun olandır), Cürcânî, bu ifadenin “bir kimsenin boyunun uzun olduğu” manasını kasteden biri tarafından söylendiğini belirtmektedir. Bu kişinin kastettiği mana “boy uzunluğu”dur. Ancak bunu doğrudan bu manaya delâlet eden ifadeler ile dile getirmemiştir. Onun yerine, “boy uzunluğu”na bağlı olan “kın uzunluğu” ile ifade etmiştir. Eğer bir kimsenin boyu uzun ise, buna bağlı olarak kılıcının kını da uzun olmaktadır.²⁹²

- “كثير رماد القدر” (Kesîru ramâdi’l-kadri: Tenceresinde külü çok olan), Cürcânî bu ifadenin ise “bir kimsenin çok misafir ağırladığı” manası kastedildiği zaman kullanıldığını belirtmektedir. Eğer bir kimsenin misafiri çok ise, çok ikramda bulunmaktadır, dolayısıyla tenceresinde çok sık yemek piştiği için külü de çok olmaktadır. Bu örnekte de “çok misafir ağırlamak” manası doğrudan kullanılmamış, onun yerine bu manaya bağlı olan “çok yemek pişirmek ve bu yüzden çok külü olmak” manasına delâlet eden ifadeler kullanılmıştır.²⁹³

- “نؤوم الضحى” (Neûmu’d-duhâ: Kuşluk vaktine kadar uyuyan kadın), bu ifade ise “bolluk ve rahatlık içinde yaşayan bir kadın”dan bahsedilmek istenildiği zaman kullanılmaktadır. Cürcânî, bolluk ve rahatlık içinde olan bir kadının onun yerine işleri yapan hizmetçileri olduğu ve bu sebeple erken kalkmak zorunda olmayıp kuşluk vaktine kadar uyuduğunu belirtmektedir. Bu örnekte de aynı şekilde doğrudan kastedilen manaya delâlet eden ifade değil de, o manaya bağlı olan başka bir mananın ifade edilmesi ve ikinci mana aracılığıyla ilk mananın kastedilmesi durumu söz konusudur.²⁹⁴

Üç örnekte de görüldüğü üzere, sözün doğrudan anlaşılan manasının asıl kastedilen manaya götüren bir aracı olduğu anlaşılmaktadır. Cürcânî’nin, dolaylı anlaşılan manaları tespitinde dış bağlamdan faydalandığı söylenebilir. Bu örneklerde kastedilen mananın anlaşılmasında dış bağlamın rol aldığını gösteren iki durumdan bahsedilebilir: 1) Her üç örnekte de sözün zâhirinden anlaşılan mana, söz oluşturan

²⁹¹ A.g.e., s. 66.

²⁹² A.g.e.

²⁹³ A.g.e.

²⁹⁴ A.g.e.

kimsenin asıl kastettiği mana olabilir. Bir başka ifade ile söz oluşturan kişi, boy uzunluğunu sadece kın uzunluğunu veya çok misafir ağırlamak manasını kastetmeden sadece tencerenin küllerinin çok olduğunu veyahut da bolluk ve rahatlık içinde yaşama manasını kastetmeden sadece kuşluk vaktine kadar uyuma manasını kastetmiş olabilir. Sözün zâhirinden anlaşılan bu manalar, sözü oluşturanın içinde bulunduğu durumun bilinmesiyle anlaşılacaktır. Söz oluşturan kimsenin durumunun bilinmesi, dış bağlama ait bir unsurdur. Dolayısıyla bu örneklerde kastedilmek istenilen mananın tespitinde dış bağlamdan istifade edildiği söylenebilir.

2) Her üç örnekte de Cürcânî'nin asıl kastedilen mananın (kinâye yolu ile dolaylı olarak anlaşılan mananın) tespitinde Arap kültür ve adetlerine ait unsurlardan faydalandığı görülmektedir. Kaldı ki toplumsal hayat ve kültür aracılığıyla kılıcın kınının boy uzunluğuyla, misafirperverliğin tencerenin külünün çok olmasıyla ve kuşluk vaktine kadar uyumanın bolluk ve rahatlık içinde olunmasıyla ilişkilendirildiği ifade edilebilir. Bu sebeple Cürcânî'nin dolaylı mananın (mana'l-mana) anlaşılmasında dış bağlamdan istifade ettiği öne sürülebilir.

Son olarak yukarıdaki açıklamalarda görüldüğü üzere Cürcânî, teşbîh, istiâre, temsîl, mecâz ve kinâye konularını ele almıştır. Bu konularda dış bağlamın rolü daha açık bir şekilde görülmektedir. Fakat Cürcânî'nin bu konulara yer vermesinin sebebi yine “nazım”ın rolünü vurgulamak olduğu görülmektedir. Cürcânî, dolaylı anlatımı (mana'l-mana) daha güzel bir anlatım (beliğ) şekli olarak görmektedir. Hatta Kur'ân'ın i'câzı ile ilgili tartışmalarda Kur'an'ın i'câzının beyânî anlatımda, bir başka ifade ile istiâre, mecâz ve kinâye'de olduğunu savunanları muhâtap almış ve i'câzın burada olamayacağını belirtmiştir.²⁹⁵ Ona göre bu anlatımlar, “nazım”ı gerektiren hususlardır.²⁹⁶ Dolayısıyla ona göre “nazım” olmadan beyânî anlatımdan bahsedilemeyeceği söylenebilir. Buradan yola çıkarak, her ne kadar dış bağlam ile ilgili bir hususa yer vermiş olsa da, Cürcânî'nin asıl amacının iç bağlamı vurgulamak olduğu öne sürülebilir.

²⁹⁵A.g.e., s. 391-393.

²⁹⁶A.g.e., s. 393.

3. Saussure'e Göre İç ve Dış Bağlam Arasındaki İlişki ve Mana Oluşumundaki Rolü

3.1. Dil (Langue/language) ve Söz (Parole/speaking); Biçim (Form) ve İçerik (Substance)

Saussure öncelikle “dil” (langue/language) ile “söz”ü (parole/speaking) birbirinden ayırmak gerektiğinin altını çizmektedir.²⁹⁷ Böylece modern dilbilime ilk temel ayrımı getirmiş ve modern dilbilim bu temel üzerine gelişmiştir.²⁹⁸ Çünkü ona göre “söz” çok yönlüdür ve heterojen bir yapıya sahiptir. “Söz” bireye özgü bir dilsel üründür.²⁹⁹ Dolayısıyla, bireyden bireye değişen kullanımlar ortaya çıkmaktadır. Yalnız “söz”ün bireysel olmasının yanı sıra toplumsal bir yanı da vardır. Her ne kadar söz oluşturmak isteyen bir kimse kendi iradesi doğrultusunda ve kendine özgü dilsel tecrübesiyle bir söz oluştursa da, dil toplumu tarafından kabul edilen biçim ve kurallara göre hareket etmelidir.³⁰⁰ Bu yüzden Saussure'e göre, “söz”ün herhangi bir beşerî hakikat kategorisi altında incelenmesi mümkün değildir.³⁰¹ Fakat diğer yandan, “söz”ün karşıtı olan “dil” kendi içinde döngüsü olan bir sistem ve bir sınıflandırma disiplindir.³⁰² “dil”, “söz” gibi söz oluşturan kimsenin bir işlevi değildir; “dil” sözü oluşturan kendi başına yeni bir kelime üretmesine veya değişiklik yapmasına izin vermemektedir.³⁰³ Çünkü “dil” toplumsal bir olgudur ve ancak toplum bireyleri tarafından kabul edilen bir değişikliği veya gelişmeyi kabul etmektedir.³⁰⁴ Bunun dışında, Saussure'e göre “dil, bir göstergeler sistemidir”.³⁰⁵ Bu düşünceyi temel edinen Saussure, “dil”in somut bir yanının olduğunu ve bu sebeple dilbilim çalışmalarına somut bir konu sağladığını, ancak “söz”ün bunu

²⁹⁷ Saussure, *Course in General Linguistics*, s. 9.

²⁹⁸ Zeynel Kiran ve Ayşe Eziler Kiran, *Dilbilime Giriş*, s. 123.

²⁹⁹ Saussure, *Course in General Linguistics*, s. 14

³⁰⁰ A.g.e., s. 13.

³⁰¹ A.g.e., s. 9.

³⁰² A.g.e.

³⁰³ A.g.e., s. 14.

³⁰⁴ A.g.e.

³⁰⁵ A.g.e., s. 16.

sağlayamadığını öne sürmüştür.³⁰⁶ Saussure'e göre "dil" ile "söz"ün birbirinden ayrılması, sosyal olan ile bireysel olanın, asıl olan ile ferî olanın birbirinden ayrılması anlamına gelmektedir.³⁰⁷ Saussure bu ikisinin birbirinden ayrılmasının son derece önemli olduğunu vurgulamış ve dilbilimin öncelikli konusunu belirlemiştir.

Saussure'e göre dilbilimin konusu olan "dil" (langue/language) biçimdir (form), içerik (substance) değildir.³⁰⁸ Fakat "söz" (parole/speaking) ise gerçek konuşmaya³⁰⁹, dolayısıyla içeriğe (substance) tekabül etmektedir. "Söz", biçimlerin bir araya gelerek dışa vurulmuş hâlidir.³¹⁰ Öyle ki Saussure'e göre "söz"ün işleyişi şu şekildedir; söz oluşturmak isteyen kimse, dilbilimsel sistemin öğeleri arasından seçimini yaparak birleştirip bir dizim (syntagm) oluşturmakta ve bu dizimdeki biçimleri somut bir sessel özellik ve mana ile donatmaktadır.³¹¹ O hâlde Saussure'ün yapısalcı dilbilim yaklaşımına göre "dil" (langue/language) ile "söz" (parole/speaking) arasındaki temel ayrımın; birincisinin sistem, ikincisinin ise sistemin hayata geçmiş hâli olduğu söylenebilir.

Saussure, "dil" in dilbilimin birincil konusu olduğunu vurgulamaktadır. Bu yüzden *Course in General Linguistics*'te Saussure'ün "söz" üzerine değil de dilbilimsel öğelerinin neler olduğu, nelerden etkilendiği, sözü oluşturmak için dilbilimsel kuralların neler olduğu ve dilbilim sisteminin ne olduğu üzerine yoğunlaştığı gözlemlenmektedir.³¹² Saussure, "dil" i bir sosyal kurum (institution) olarak görmektedir³¹³; o takdirde ona göre "dil" ile "söz" arasındaki farkın kurum ile durum (event) arasındaki fark gibi olduğu söylenebilir.³¹⁴

Saussure'e göre "dil bir sistemdir"³¹⁵, dolayısıyla sistemi incelemek demek biçimleri, biçimlerin birbiriyle olan ilişkilerini, olası kombinasyonlarını ve belirli

³⁰⁶A.g.e., s. 15.

³⁰⁷A.g.e., s. 14.

³⁰⁸A.g.e., s. 122.

³⁰⁹Culler, **Saussure**, s. 29.

³¹⁰Bkz. Saussure, **Course in General Linguistics**, s. 13-14, ayrıca bkz. Culler, **Saussure**, s. 30.

³¹¹Culler, **Saussure**, s. 30.

³¹²A.g.e.

³¹³Saussure, **Course in General Linguistics**, s. 15.

³¹⁴Culler, **Saussure**, s. 33.

³¹⁵Saussure, **Course in General Linguistics**, s. 16, 22, 73, 80, 87 ve 114.

şartlar ile belirli durumlar altında nasıl bir araya geleceklerini incelemek demektir.³¹⁶ Böylece Saussure'ün bu yaklaşımına göre iç ve dış bağlam ayrımından söz edilebilir. Çünkü Saussure hem dil-içi özelliklerden hem de dil-dışı özelliklerden bahsetmiş ve dil-içi ile dil-dışı ayrımı yapmıştır. O hâlde dilbilimin konusu olan “dil”, bir başka ifade ile “biçim”e ait özellikler ve kendisini oluşturan birimler arasındaki ilişkiler iç bağlama ait hususlardır. Söz oluşturmak isteyen bir kimse “biçim”i (form), onun kuralları doğrultusunda “içerik” (substance) ile donatarak “söz”ü oluşturmaktadır. Bu oluşum da söz oluşturmak isteyen kimsenin içinde bulunduğu durum, mensup olduğu dil toplumu, kültürü, çevresi vb. etkenlerin, bir başka deyişle dış bağlamın ışığında gerçekleşmektedir.

Sonuç olarak Saussure'ün “dil” ile “söz”ü birbirinden ayıran ve “dil”i biçim, “söz”ü de “içerik”olarak gören yaklaşımına dayanarak, ona göre iç bağlamın “dil” ile ilgili hususlara, dış bağlamın “söz” oluşum sırasında kullanılan durum, söz oluşturanın veya muhâtabın kim olduğu, kültür, çevre gibi hususlara tekabül ettiği söylenebilir. Saussure'e göre insanlar ancak “biçim”leri “içerik” ile donattığı takdirde birbirleriyle iletişime geçmektedir. O hâlde, Saussure'e göre mana, sadece iç ile dış bağlam bir araya geldiği zaman takdirde ortaya çıktığı söylenebilir.

3.2.Eşsüremlilik (Synchronic) ve Artsüremlilik (Diachronic)

Saussure'ün yapısalcı dilbilim yaklaşımının karşıtlıklar üzerine kurulu olduğu bilinmektedir. Saussure, dilbilimin konusunu belirlemek için “dil” ile “söz” ayrımını yaptıktan sonra bir dilbilimcinin “dil”i incelerken nasıl bir yöntem takip etmesi gerektiği hususunda da bir ayrım yapmıştır.³¹⁷ Bir dilbilimcinin takip etmesi gereken yöntem; “eşsüremlilik” (synchronic linguistics) ile “artsüremlilik” (diachronic linguistics) olmak üzere iki karşıtlıktan oluşmaktadır.³¹⁸ İlki dilbilimsel sistemi zamandan soyutlularak “dil”in belirli bir durumunu incelerken, ikincisi ise bu

³¹⁶Culler, **Saussure**, s. 33.

³¹⁷Saussure, **Course in General Linguistics**, s. 90, 98.

³¹⁸A.g.e., s. 90.

sistemin zaman içerisindeki gelişimini ve gelişim merhâlelerini ele almaktadır.³¹⁹ “Eşsüremlilik”, sistemin kendi öğeleri ve aralarındaki ilişkiler ile ilgilenmektedir, fakat “artsüremlilik” ise, sistemin dışında kalan, ancak buna rağmen sistemi etkileyen olguları araştırmaktadır.³²⁰ “Eşsüremlilik” belirli bir durumu ele aldığı için tek bir düzleme sahip iken, “artsüremlilik” dili tarihsel süreçte ele aldığı için geriye (retrospective) ve ileriye yönelik (prospective) olmak üzere iki düzleme sahiptir.³²¹

Saussure’e göre “dil, bir sistemdir ve bu sistemi oluşturan parçalar kendi eşsüremliliği içerisinde ele alınmalıdır”.³²² Dolayısıyla Saussure’e göre “eşsüremliliği dilbilim” büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü ona göre, eğer bir dilbilimci “dil”i anlamak istiyorsa, “dil”i “artsüremliliği” değil de “eşsüremliliği” düzlemde ele almalıdır.³²³ Öyle ki, tarihi göz önünde bulundurmak dilbilimciyi sadece yanlış bir yargıda bulunmasına sebep olmaktadır.³²⁴ Saussure bu durumu, Alplerin panoramik resmini çekmek isteyen birinin Jura Dağlarının çeşitli zirvelerinden aynı anda resim çekmesinin olanaksızlığına benzetmektedir.³²⁵ O hâlde Saussure’e göre, “dil” ile dilbilimsel birimler (linguistic units) “eşsüremliliği” düzlemde incelendiği takdirde, ancak dil toplumu tarafından kullanılan dilbilimsel birimler ile dilbilgisi kurallarının anlaşılması mümkün olabilmektedir. Saussure, dolaşımda olan dilbilimsel birimin “eşsüremliliği” çevresinden bir değer (synchronic value) kazandığını belirtmektedir. Buradan yola çıkarak Saussure, “kökenbilim” (etymology) ile “eşsüremliliği değer”in (synchronic value) birbirlerinden farklı olduğunu belirtmiştir.³²⁶ Örneğin, Fransızca’da “dèpit” kelimesinin ilk manasının “garez” olmasının şu anki dil kullanımında farklı manalara delâlet etmesini engellemediğini öne sürmüştür.³²⁷ Buradan yola çıkarak Saussure’e göre, dilbilimsel öğelerin tarihi süreç içerisinde içinde buldukları çevrenin etkisiyle değerlerinin değiştiği sonucuna varmak

³¹⁹ A.g.e., s. 35 ve Muhammed Ğuraybî, “Âliyyât et-Tecdid el-Lüĝavî min Hilâl Durûs fî el-Lisâniyyât el-‘Âmme li Ferdinand de Saussure” **el-Mecelle el-Arabiyye li-’Ulûm el-İnsâniyye**, Sayı: 120, No. 30, 2012, s. 55.

³²⁰ Saussure, **Course in General Linguistics**, s. 85.

³²¹ A.g.e., s. 90.

³²² A.g.e., s. 87.

³²³ A.g.e.

³²⁴ A.g.e.

³²⁵ A.g.e., s. 81-82.

³²⁶ A.g.e., s. 96.

³²⁷ A.g.e.

mümkündür. Bu yüzden, ögeleri, içinde buldukları zaman dilimine göre değerlendirmek gerekmektedir. Dolayısıyla, bu ögelerin “eşsüremlilik”nin (synchronic value) bilinmesi çok önemlidir. O hâlde “eşsüremlilik” dil-içi özelliklerle ilgilidir, “artsüremlilik” ise dil-dışı bir olgudur, fakat dil-içi özellikleri etkileyebilmektedir.

Saussure, “artsüremlilik”in “söz” aracılığıyla ortaya çıktığını ifade etmiştir.³²⁸ Ona göre her dilbilimsel değişimin tohumu, insanlar tarafından oluşturdukları sözler aracılığıyla atılmaktadır ve makul sayıda bir insan topluluğu tarafından genel kullanım kabul gördükten sonra “eşsüremlilik” bir değer kazanmaktadır.³²⁹ Örneğin, Almanca’da 16. yüzyıla kadar “ich was, wir waren (I was, we were)” olarak kullanılan ifade, 20. yüzyılda “ich war, wir waren” olarak kullanılmaya başlamıştır. Saussure, bu “artsüremlilik” olgunun sebebinin şu şekilde açıklamaktadır: Alman dil toplumunun fertleri “waren” kelimesinden etkilenip, “was” kelimesini “war” şeklinde telaffuz etmeye başlamıştır, fakat zamanla dil toplumu arasında kabul gören bir dilbilimsel gerçeklik (linguistic fact) hâline gelmiştir.³³⁰ Saussure, “dil”in bir miras olduğunu ve nesillerin miras olarak edindikleri dili konuştuklarını belirtmiş³³¹, yepyeni bir dil üretmelerinin mümkün olmadığını ifade etmiştir.³³² Fakat bu miras olduğu gibi kalmaz, zamanın etkisiyle çeşitli nedenlerden ötürü kaçınılmaz olarak değişime ve gelişime uğramaktadır.³³³ Yalnız, dilin değişimi ve gelişimi bir birey tarafından gerçekleştirilemez.³³⁴ Az önce de ifade edildiği üzere, ancak toplum fertlerinin ittifakı olduğu takdirde değişim ile gelişim dolaşıma girebilmekte ve daha sonraki nesillere aktarılabilir.

Özetle, Saussure’e göre “eşsüremlilik dilbilim”, dil toplumunun toplumsal bilincinde yer alan ve aynı anda var olan birimleri bir araya getiren ve bir sistem oluşturan mantıksal (logical) ve psikolojik (psychological) ilişkileri

³²⁸ A.g.e.

³²⁹ A.g.e.

³³⁰ A.g.e.

³³¹ A.g.e., s. 71 ve 74.

³³² A.g.e., s. 76.

³³³ Bkz. A.g.e., s. 71-74, ayrıca bkz. Duan, “On the Arbitrary Nature of Linguistic Sign”, s. 57.

³³⁴ Bkz. Saussure, **Course in General Linguistics**, s. 76, Çuraybî, “Âliyyât et-Tecdîd el-Lügavî min Hilâl Durûs fî el-Lisâniyyât el-‘Âmme li Ferdinand de Saussure”, s. 59.

incelemektedir.³³⁵ Bir diğer yandan “artsüremli dilbilim” ise, tam tersine, dil toplumunun toplumsal bilinci tarafından algılanamayan ve bir araya gelerek bir sistem oluşturamayan birbirinin yerini almak suretiyle ard arda gelen ögeleri bir araya getiren ilişkileri incelemektedir.³³⁶ Buradan yola çıkarak “eşsüremli dilbilim”, genel dilbilgisi (general grammar), dilbilimsel değerler (linguistic values) ve dizimsel ile dizisel ilişkiler (syntagmatic and associative relations) ile ³³⁷, “artsüremli dilbilim” ise değişim (alternation) ve gelişim (evolution) ile ilgilendiği anlaşılmaktadır.³³⁸ Dilbilimin konusunun “dil”, bir başka ifade ile “biçim” olduğunu söyleyen Saussure için “artsüremli dilbilim”den daha çok “eşsüremli dilbilim”in daha önemli olduğu söylenebilir.³³⁹ Çünkü Saussure, “söz” değil de, daha çok “dil”e yer vermiştir. Fakat Saussure, “artsüremli dilbilim”in “eşsüremli dilbilim”i etkilediğini de belirtmiştir. O hâlde Saussure’ün dilbilimsel yaklaşımına göre, bir sözün anlaşılması için iç bağlamın çok önemli olduğu, fakat her ne kadar yer vermese de dış bağlamın da önemli bir rolü olduğu söylenebilir.

Saussure’e göre “eşsüremlilik” daha önemli ise neden dilin değişimi (alternation) ve gelişmesi (evolution) üzerinde bu kadar durmuştur? Culler, bu sorunun cevabını şu şekilde vermiştir: “Saussure gösteren ile gösterilen arasındaki bağın rastlantısal olduğu tezini ispatlamak istemektedir, eğer bu bağ mantıklı bir açıklamaya veya nedene dayansa idi, zamana karşı koyması ve değişime açık olmaması gerekirdi. “Dil”in veya dilbilimsel sistemin ögelerinin zaman içinde değişime uğramaları göstergelerin rastlantısal olduğunu gösteren bir delildir.”³⁴⁰ Bir göstergenin hem ses (phonetic) özellikleri ile ilgili, hem de taşıdığı mana ile ilgili zaman içerisinde herhangi bir değişiklik veya gelişim söz konusu olabilir.³⁴¹ Çünkü gerek “gösterilen”

³³⁵A.g.e., s. 99-100.

³³⁶A.g.e., s. 100.

³³⁷Bkz. A.g.e., s. 101-139.

³³⁸Bkz. A.g.e., s. 140-189, Saussure’e göre “artsüremli dilbilim” konuları; fonetik değişim ve dilbilgisel sonuçları (phonetic changes and grammatical consequences of phonetic evolution), örnekseme (analogy), hâlk kökenbilimi (folk etymology), bitişimlilik (agglutination).

³³⁹Çuraybî, “Âliyyât et-Tecdîd el-Lügavî min Hilâl Durûs fi el-Lisâniyyât el-‘Âmme li Ferdinand de Saussure”, s. 74.

³⁴⁰Saussure, **Course in General Linguistics**, s. 71 ve Culler, **Saussure**, s. 35.

³⁴¹Culler, **Saussure**, s. 35.

olsun gerekse “gösteren” olsun, zamana karşı koyabilecek bir güce sahip değildir.³⁴² Örneğin, eski İngilizce’de “thing”, “tartışma” manasında kullanılırken, modern İngilizce’de tamamen başka bir mana için kullanılmaktadır.³⁴³ Bazen de tam tersi, mana olduğu gibi korunurken ses özellikleri tamamen değişebilir.³⁴⁴ Saussure, “artsüremlî dilbilim” bölümünde değişim (alternation) ile gelişimin (evolution) morfolojik ve gramatik sonuçlarına değinirken, semantik (anlambilim) sonuçlarına yer vermediği görülmektedir.³⁴⁵ Bu da muhtemelen Saussure’ün, daha önce de belirtildiği üzere, “dil” ile “söz”ü ayırmasından ve somut bir yanı olması nedeniyle dilbilimin konusunun “dil” olduğunu düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, ona göre “dil”i çalışmak önceliklidir.³⁴⁶ Bu sebeple *Course in General Linguistics*’te “söz”e yönelik dibilimsel incelemeye rastlanmamaktadır. Eğer düşüncenin biçimleri anlaşılırsa, “söz”, “söylem” ve “metin” analizi ile “anlama”nın kuralları ve yöntemleri daha bilinecektir.³⁴⁷ Bu yüzden Saussure’ün “söz” ve “dil” ayrımı hem modern dilbilimin yönünü belirlemiş, hem de dibilimsel incelemeye daha kapsamlı ve derin bir perspektif kazandırmıştır.³⁴⁸

Sonuç olarak, Saussure “dil” ile “söz” ayrımını temel alarak dilbilimin konusunun “dil” olduğunu öne sürmüştür. Bu yüzden *Course in General Linguistics*’teki konular “dil” eksenini etrafında dönmektedir. Çünkü ona göre “söz”den önce “dil” araştırılmalıdır. “Dil”in incelenmesinde ise iki yöntem olduğu belirtmiştir; bunlar “eşsüremlî dilbilim” ile “artsüremlî dilbilim”dir. İlki “dil” belirli bir zaman dilimindeki durumunu incelerken, ikincisi ise “dil”in tarihi süreç içerisindeki olgularını ele almaktadır. Saussure, “dil” anlamak için “eşsüremlî dilbilim”in takip edilmesi gerektiğinin, fakat “dil” zamanın etkisiyle kaçınılmaz olarak değişim ve gelişime uğradığı için “artsüremlî dilbilim”e de ihtiyaç duyulmaktadır. O hâlde Saussure’ün dibilimsel yaklaşımı ile iç ve dış bağlam ele

³⁴² A.g.e., s. 36.

³⁴³ A.g.e., s. 35.

³⁴⁴ A.g.e., s. 36.

³⁴⁵ A.g.e., s. 44.

³⁴⁶ Ğuraybî, “Âliyyât et-Tecdid el-Lüĝavî min Hilâl Durûs fi el-Lisâniyyât el-‘Âmme li Ferdinand de Saussure”, s. 74 ve West, “Language, Thought and Reality”, s. 328.

³⁴⁷ Bredin, “Sign and Value in Saussure”, s. 76-77.

³⁴⁸ A.g.m., s. 77.

alındığında, “söz”ün anlaşılmasında iç bağlamın çok önemli bir rolü olduğu, fakat dış bağlamın da mutlaka göz önünde bulundurulması gerektiği sonucu çıkarılabilir. Örneğin eski İngilizce’de yazılmış bir metinde “thing” kelimesi geçiyorsa, o zaman dilimindeki manasına göre anlamak gerektiği söylenebilir.

3.3.Saussure’ün Yaklaşımına Göre İç ve Dış Bağlam Arasındaki İlişki

Saussure, “dil”i nesnelere isim veren bir olgu olarak görmek yerine, daha önce de belirttiği üzere “bir sistem” olarak ele almaktadır.³⁴⁹ Ona göre “dil”, göstergeler ve ilişkilerden oluşan bir sistemdir.³⁵⁰ Saussure’e göre bu sistem, kendisini oluşturan gösterge ile ilişkilere birtakım değerler yüklemektedir. Bağlam ise, içinde bulunan bir ögenin diğer öğelerle olan ilişkisinden oluşan ve bu ilişkiden anlam ve değer kazandığı öğeler bütünüdür.³⁵¹ Buradan yola çıkarak Saussure’ün dilbilimsel yaklaşımıyla bağlam konusunun ele alınabileceği daha önce ifade edilmişti.

Saussure’ün karşıtlıklar üzerine kurulu yapısalcı dilbilimsel yaklaşımında net bir şekilde dil-içi ve dil-dışı ayrımı görmek mümkündür. Kaldı ki Saussure’ün ilk karşıtlığı “dil” (langue/language) ile “söz” (parole/speaking) ayrımıdır. *Course in General Linguistics*’in temel ekseni ise “söz” değil de “dil”dir. Fakat Saussure’ün dilbilimin öncelikli konusunun “dil” olduğunu söylemesi ve “söz”e yer vermemesinden yola çıkarak, onun “söz”ü ihmal ettiği veya önemsiz gördüğünün öne sürülmesi doğru değildir. Çünkü ona göre “dil” biçim (form), “söz” ise “içerik”tir (substance). “Söz”, bir başka ifade ile “içerik”, bireylerin kendi iradeleri ile oluşturdukları olgu olduğu için Saussure’e göre önce “biçim”in anlaşılması gerektiği söylenebilir. Kaldı ki, Saussure’e göre her ne kadar birey kendi iradesi ile bir söz oluştursa da, “dil”in izin verdiği sınırlar içerisinde hareket etmektedir. Örneğin Türkçe konuşan birisinin “Ben istedi gitmek” şeklinde oluşturduğu bir ifade dil toplumu tarafından kabul edilmez. Saussure’e göre “söz”, “dil”in kurallarına uymak zorundadır. Bir başka ifade ile “içerik”ler “biçim”lere göre şekil almaktadır.

³⁴⁹Saussure, *Course in General Linguistics*, s.65.

³⁵⁰A.g.e., s.16, 22, 73, 80, 87 ve 122.

³⁵¹Bkz. s.25

O hâlde, Saussure’ün yaklaşımına göre önce iç bağlamın anlaşılması gerekmektedir, çünkü iç bağlam “söz”ün döküldüğü kalıptır.

Saussure, dil-içi unsurları (internal elements of language) dilin sistemini oluşturan öğeler olarak tanımlarken³⁵², dil-dışı unsurları ise (external linguistics of language) ise dil sistemi dışında kalan her şey olarak açıklamıştır.³⁵³ Dolayısıyla, dil-içi unsurları “dil-içi dilbilim” (internal linguistics) ve dil-dışı unsurları ise “dil-dışı dilbilim” (external linguistics) incelemektedir. Saussure, “dil-dışı dilbilim”in ilgili olduğu dallara “kökenbilim” (ethnology), dil tarihi (history of language), medeniyet tarihi (history of civilization), siyaset tarihi (political history), kültür (culture) ve coğrafyayı (geography) örnek vermektedir.³⁵⁴ Bunlardan her birinin hem “dil” hem de “söz” üzerinde etkili rolleri vardır. Bazı toplumlardaki siyasi gelişmeler, kültürel etkinlikler, coğrafi yapılar, medeniyet anlayışları vb. nice durumlar, bilimsel, edebî, hukukî terimler gibi birçok terimin ortaya çıkmasına sebep olabilir.³⁵⁵ Örneğin Avrupa’daki “salon” kültürü, edebiyat dilini etkilemiş ve aynı toplumda edebiyat (üst sınıf) dili ile yerel lehçe olmak üzere iki farklı dil konuşulmuştur.³⁵⁶ Saussure, “dil-dışı dilbilim”in çalışılacak konu bakımından zengin olduğuna, fakat “dil-içi dilbilimi”n anlaşılabilmesi için dil-dışı unsurlara ihtiyaç olmadığına inanmaktadır.³⁵⁷ “Dil-dışı dilbilim”, “dil”in kendisi ve sistemi hakkında bir bilgi vermeden, dış unsurlarla ilgili ayrıntı üstüne ayrıntı temin etmektedir.³⁵⁸ Fakat “dil-içi dilbilim” ise “dil”in kendisi ve sistemi ile ilgilidir. Saussure, satrancı “dil”e benzeterek, satranç üzerinden “dil-içi dilbilim” ile “dil-dışı dilbilim”in ayrımını açıklamaktadır: Satrancın İran’dan Avrupa’ya geçmesi “dil-dışı dilbilim”in, satrancın kuralları ve sistemi ile ilgili her şey ise “dil-içi dilbilim”in konusudur. Mesela satranç taşları tahtadan değil fildişinden yapılmış olsun, satrancın oyun sistemi veya kurallarını etkilemektedir. Ancak bu taşların sayısı veya kurallarında herhangi bir değişiklik olursa, satrancın iç sistemi etkilenmektedir. Dolayısıyla Saussure’e göre, “dil-dışı

³⁵² A.g.e., s.20.

³⁵³ A.g.e., s. 22.

³⁵⁴ A.g.e., s. 21.

³⁵⁵ A.g.e., s. 20-21.

³⁵⁶ A.g.e., s. 21 ve ayrıca bkz. s. 195.

³⁵⁷ A.g.e. 22.

³⁵⁸ A.g.e.

dilbilim”, “dil”in sistemi hakkında bilgi vermediği için, “dil”in kendisini anlamak isteyen bir kimsenin “dil-içi dilbilim”e bakması gerekmektedir.

Saussure, “dil” ile “söz”ü birbirinden ayırıp, dilbilimin öncelikli konusunun “dil” olduğunu söyledikten sonra, “dil”in incelenmesinde ise iki yöntem olduğunu belirtmiştir. İlki “eşsüremlî dilbilim” (synchronic linguistics); “dil”in belirli bir zaman dilimindeki durumunu incelemektedir. İkincisi ise “artsüremlî dilbilim” (diachronic linguistics); “dil”in tarihi süreç içerisindeki değişim ve gelişim olgularını ele almaktadır. Saussure, “dil”i anlamak için “eşsüremlî” düzlemde ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Fakat bir diğer yandan dilbilimsel birimler kaçınılmaz olarak zamanın etkisiyle değişim ve gelişime uğramaktadır. Bu sebeple “artsüremlî dilbilim”e de ihtiyaç duyulmaktadır. O hâlde Saussure’ün dilbilimsel yaklaşımı ile iç ve dış bağlam ele alındığında, “söz”ün anlaşılmasında iç bağlamın çok önemli bir rolü olduğu, fakat dış bağlamın da mutlaka göz önünde bulundurulması gerektiği sonucu çıkarılabilir. Örneğin eski İngilizce’de yazılmış bir metinde “thing” kelimesi geçiyorsa, o zaman dilimindeki manasına göre anlamak gerektiği söylenebilir.

Saussure’e göre, “dil” sisteminin birimleri göstergelerdir. Daha önceden bahsedildiği üzere, “dilbilimsel gösterge” (linguistic signs); “gösteren” (signifier), bir başka ifade ile “işitim imgesi” (sound image) ile “gösterilen” (signified), bir başka ifade ile “kavram” (concept) olmak üzere iki bileşenden oluşmaktadır. Saussure’e göre, göstergelerin hem birbirleriyle hem de sistem ile olan ilişkileri onlara bir “değer” kazandırmaktadır.³⁵⁹ Saussure “değer” olgusunu meşhur satranç örneği ile açıklamaktadır: Satranç taşlarından “at” objesi sadece “at” olarak sadece satranç tahtasında satranç oyuncusu için bir değer ifade etmektedir. Bu taş satranç şartları dışında oyuncu için hiçbir şey ifade etmemektedir. Hatta bu taşın yerine hiçbir benzerlik taşımayan başka bir nesne getirilse “at”ın taşıdığı aynı değeri yüklenebilmekte ve işlevini yerine getirebilmektedir.³⁶⁰ Sonuç olarak Saussure’e göre bir gösterge değerini içinde bulunduğu sistemden elde etmektedir.

Saussure, “değer” olgusunun çok önemli olduğunun altını çizerken sistemin bu değeri göstergeden bağımsız bir şekilde, bir başka ifade ile göstergenin kendisinden

³⁵⁹ A.g.e., s. 113-116.

³⁶⁰ A.g.e., s. 110.

kaynaklanan herhangi bir sebep olmadan, göstergeye yüklediğini belirtmiştir. Dilbilimsel birim, gösterge, kendiliğinden bir değere sahip değildir; o sadece bir biçim (form) olup, öz içerik (substance) değildir.³⁶¹ Saussure “değer” olgusunu sadece “işitim imgesi” ile “kavram”ın bileşimi şeklinde tanımlamanın yanlış olduğunu ve bu şekilde düşünmenin onun sisteminden bağımsız olduğu düşüncesine yönlendirdiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla önce öğelerden başlayıp öğelerin birbirlerine eklenerek sistemi oluşturduğu sonucunu ortaya çıkaracaktır.³⁶² Fakat Saussure’e göre “değer” tamamen sistemin göstergeye yüklediği bir olgudur. Bu yüzden, ona göre göstergeden yola çıkarak sistemi anlamak yanlış bir analizdir³⁶³, onun yerine sistemden yola çıkarak göstergeleri anlamak gerekmektedir. O hâlde Saussure’e göre dil sisteminin birimlerinin, Saussure’ün ifadesi ile göstergelerin, hem birbirleriyle hem de sistem ile olan ilişkileri çok önemlidir. Çünkü bu ilişkiler sayesinde bir dilbilimsel değer kazanmaktadırlar. Buradan yola çıkarak Saussure’ün yaklaşımına göre, göstergelere “değer” verenin iç bağlam olduğu söylenebilir.

Saussure’e göre “dil” göstergelerin yanı sıra ilişkilerden de oluşmaktadır.³⁶⁴ Dilbilimsel birimler, bir başka ifade ile göstergeler, arasındaki ilişkiler ve farklılıklar, iki farklı grup altında toplanabilir.³⁶⁵ Bir söz oluşturulduğu zaman, kelimeler çizgisel olduğunu belirtmiştir. Dizisel bağlarda, bir kelimenin sadece türevleri akla gelmez, aynı zamanda benzer kavramları aktaran kelimeler de gelebilir. Az önceki Fransızca örneğindeki “enseignement” kelimesi zikredildiğinde, akla aynı zamanda “instruction” (ders), “apprentissage” (talim), “education” (eğitim) kelimeleri gelebilir veya “enseignement” ile “justement” tamamen aynı kavrama delâlet eden kelimeleri çağrıştıracaktır.³⁶⁶ Saussure’e göre, “dizimsel” ve “dizisel” bağlar bakımından dilbilim, bir binanın bir parçası gibidir.³⁶⁷ Bu parçanın kendi bileşenleri arasında

³⁶¹West, “Language, Thought and Reality”, s. 330.

³⁶²Saussure, **Course in General Linguistics**, s. 113.

³⁶³A.g.e., s. 113.

³⁶⁴A.g.e., s.122.

³⁶⁵A.g.e., s.123.

³⁶⁶A.g.e., s.125.

³⁶⁷A.g.e., s.124.

birtakım bağları var iken kendisi ile binanın diğer parçaları arasında da birtakım bağları vardır.³⁶⁸

Dizimsel bağlar; kelimeleri birbirine bağlayarak bileşik sözcük (compounds), türetme (derivations), sözcük grubu (phrases) veya bütün cümle (whole sentences) şeklinde dilsel ifadeler oluşturmaktadır.³⁶⁹ Cümle, sözdiziminin (nahiv/syntax) en ideal en güzel örneğidir, fakat cümle; “söz”e ait bir unsur olup, “dil”e ait bir mesele değildir.³⁷⁰ Ancak Saussure’e göre, buradan yola çıkarak cümle “söz”e ait olduğu için dizimin de “söz”e ait olduğu öne sürülemez. Çünkü söz, bireyin kendi özgür iradesi ile oluşturduğu bir üründür, fakat dizim “dil”e ait bir unsur olduğu için biçimdir ve kuralları vardır.³⁷¹ Yalnız, bir birey her ne kadar söz oluştururken kendi iradesini kullansa da, bunu ancak dilin izin verdiği sınırlar içerisinde gerçekleştirmektedir; örneğin sözdizim (nahiv/syntax) kurallarına uymak zorundadır ve dil toplumunun kabul ettiği, tanıdığı şekilde olmalıdır.³⁷² Dizimsel bağlar ile dizisel bağlar konusuyla da Saussure yine dil-içi özelliklerden bahsetmiştir. Saussure’ün dilbilimsel yaklaşımına göre bir söz ele alındığında, manasının anlaşılması için o sözün öğeleri arasındaki “dizimsel bağ”ın anlaşılması gerektiği öne sürülebilir. Fakat aynı öğelerin buldukları sözün dışında diğer öğelerle ilişkilerine bakmak, dış bağlam ile ilgili husustur. Böylece Saussure her ne kadar “söz dilbilimi”ne yer vermemiş olsa da “dil” üzerinden yaptığı dilbilimsel incelemeden yola çıkarak iç ve dış bağlam hususunda nasıl bir yaklaşımının olabileceği tahmin edilebilir.

Sonuç olarak, Saussure’ün temel argümanı “dil”in bir sistem olduğudur. Bu dilbilimsel sistemin öğeleri birbirlerine dizimsel (syntagmatic) ve dizisel ve çağrışımsal (associative) bağlar ile bağlıdırlar. Saussure, dilbilimsel sistemi kendi kendini yöneten ve kendine kapalı, başka bir ifade ile dış dünyaya; gerçekliğe (reality) bağlı olmayan bir sistem olarak görmektedir.³⁷³ Elbette Saussure, dış

³⁶⁸ A.g.e.

³⁶⁹ A.g.e.

³⁷⁰ A.g.e.

³⁷¹ A.g.e., s. 124-125.

³⁷² A.g.e., s. 125.

³⁷³ West, “Language, Thought and Reality”, s. 331.

dünyayı tamamen göz ardı etmemiştir, sadece dilin kendi kuralları olan bir sistem olduğunu vurgulamak istemiştir.³⁷⁴ Böylece Saussure kesin bir şekilde “dil”i, dil-içi ve dil-dışı olmak üzere ikiye ayırmıştır. “Dil”in nasıl bir sistemi olduğunu açıklığa kavuşturmaya çalışan Saussure, dil-içi özelliklere daha çok değinmiş ve “söz” ile ilgili hususlara yer vermemiştir. Ona göre “söz”ün ayrıca incelenmesi gerekmektedir. Saussure’ün yaklaşımına göre hem iç bağlamdan hem de dış bağlamdan söz etmek mümkündür. Hatta ona göre iç ile dış bağlam ilişkisinin kalıp ile kalıbı dolduran ilişkisi olduğu dahi söylenebilir. Fakat *Course in General Linguistics*’ten daha çok iç bağlam olmak üzere iç ve dış bağlama ile ilgili teorik bilgi elde edilebilir, “söz” incelenmediği için uygulamasını görmek mümkün değildir.

³⁷⁴ A.g.m.

Sonuç (Karşılaştırma)

Cürcânî ve Saussure, her ne kadar birbirlerinden farklı zaman dilimlerinde ve farklı kültürel ve bilimsel ortamlarda yaşamış olsalar da, her ikisinin de dile ve dil öğelerine çok değer verdikleri gözlemlenmektedir. Kendi dönemlerinin bilimsel yaklaşım ve ihtiyaçlarına paralel olarak farklı metotlar kullanmış olmalarına rağmen, hem Cürcânî hem de Saussure dili bir bütün olarak ele almış ve bu bütünü oluşturan elementler arasındaki ilişki ile işlevini incelemiştir. Bu sebeple bu çalışma Cürcânî ile Saussure'ün yaklaşımını bağlam üzerinden analiz etmeyi uygun görmüş ve iki dilbilimcinin mana oluşumunda iç ve dış bağlam ilişkisini nasıl kurduğunu ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. Bunun için önce her iki dilbilimcinin mana tasavvurlarını tespit etmeye çalışmış, daha sonra iç ve dış bağlam ilişkisini nasıl kurduklarını ve mana oluşumundaki rollerini nasıl yorumladıklarını anlamayı amaçlamıştır.

Hem Cürcânî'nin hem de Saussure'ün yaklaşımında bir dilbilimsel birim olgusunu gözlemlemek ve her ikisinin de bu birimlerin akıldaki yeri ile sesli olarak telaffuz edilmesi suretiyle dış dünyadaki yerinden bahsettiğini söylemek mümkündür. Cürcânî'ye göre dilbilimsel birimin "lafız" olduğu söylenebilir. Cürcânî lafızların, sözdizimsel (nahvî/syntactic) özelliklerle donanmadan önceki hâllerini "dizili harfler" (حروف منظومة / hurûf manzûme) olarak isimlendirmektedir.³⁷⁵ Bu durumda ancak sözlük manasından söz edilebilmektedir.³⁷⁶ Cürcânî'ye göre mana önce akılda belirlemektedir. Lafızlar ise mananın kalıpları olması nedeniyle manalara tabi olarak telaffuz edilmektedir.³⁷⁷ Saussure ise akıldaki tasavvuru "kavram" (concept) , sesli olarak telaffuz edilen hâlini ise "işitim imgesi" (sound pattern) şeklinde ifade etmektedir. Saussure, bu iki ögenin bileşimini "gösterge" (sign) olarak isimlendirmekte, dolayısıyla "kavram" için gösterilen (signified), "işitim imgesi" için ise gösteren (signifier) terimlerini kullanmaktadır. Saussure, her ne kadar akıldaki kavramın bir "fikir" (idea) veya "düşünce" (thought) olduğunu

³⁷⁵Cürcânî, *Delâilü-l'İcâz*, s. 49.

³⁷⁶Bel'îd, *Nazariyyatu'n-Nazm*, s. 141.

³⁷⁷Cürcânî, *Delâilü-l'İcâz*, s. 52.

belirtse de, göstergenin içerik (substance) olmayıp bir biçim (form) olduğunu iddia etmektedir.

Cürcânî'ye göre, “dizili harfler” (حروف منظومة/ hurûf manzûme) ile “dizili kelimeler” (كلم منظومة/ kelim manzûme) birbirinden farklıdır. Çünkü belirli bir (sözlüksel) mana için birtakım harflerin dizilerek bir lafız (dizili harfler) vazedilmesi dil toplumu tarafından yerine getirilmektedir. Cürcânî'nin, “dil toplumu ‘dövmek’ manası için ‘ضرب’ değil de ‘ربض’ dizili harflerini vaz etmiş olsaydı, söz oluşturmak isteyen kimse bu harfleri telaffuz ederdi”³⁷⁸ şeklindeki ifadesi ile doğrudan olmasa da akıldaki mana ile sesli olarak telaffuz edilen lafız arasındaki ilişkinin rastlantısal olduğunu düşündüğü anlaşılmaktadır. Yine ona göre, bir lafız harflerinin diziminden ötürü başka bir lafızdan daha üstün olduğu veya bir lafızın manaya delâletinin diğer bir lafızdan daha iyi olduğu söylenemez. Çünkü ona göre lafızın kendinden kaynaklanan bir özelliği yoktur. Bir başka ifade ile, lafız için vazedilen harfler, lafızdaki herhangi bir özellikten dolayı seçilmemiştir. Dolayısıyla bir lafızın başka bir lafza üstünlüğü söz konusu olamaz. Ancak sözdizimsel (nahvî/syntactic) özelliklerle donanıp dizime girdikten sonra (“dizili kelimeler” hâline geldikten sonra) bir üstünlükten bahsedilmesi mümkündür. Cürcânî'nin bu yorumu da mana ile lafız arasındaki ilişkinin rastlantısal olduğunu düşündüğünü desteklemektedir.³⁷⁹

Saussure'ün dilbilimsel yaklaşımında ise “rastlantısallık” çok önemli bir yere sahiptir. Saussure, açık bir şekilde “rastlantısallık” terimini kullanmasının yanı sıra “rastlantısallık”ın ne olduğunu da açıklamaktadır. Saussure'e göre “gösteren” ile “gösterilen” arasındaki ilişki rastlantısaldir.³⁸⁰ “gösteren”in ne “gösterilen” ile ne de diğer “gösteren”ler ile mantıklı ve anlamlı bir ilişkisi yoktur.³⁸¹ Çünkü gösterge rastlantısal ve nedensizdir ve gösteren ile gösterilen arasında özünde varolan (intrinsic) bir bağ yoktur.³⁸² Saussure'ün “rastlantısallık”tan kastı, bireylerin bir söz oluşturmak istediklerinde akılda beliren kavramları (gösterilenleri) rastgele

³⁷⁸ A.g.e., s. 49.

³⁷⁹ Abu Deeb, *Al-Jurjani's Theory of Poetic Imagery*, s. 25.

³⁸⁰ Saussure, *Course in General Linguistics*, s. 67.

³⁸¹ A.g.e., s. 67-68, ayrıca bkz. Duan, “On the Arbitrary Nature of Linguistic Sign”, s. 55.

³⁸² Saussure, *Course in General Linguistics*, s. 69, ayrıca bkz. Duan, “On the Arbitrary Nature of Linguistic Sign”, s. 55.

gösterenler ile ifade etmeleri değildir. “Rastlantısallık”, dilin gelenekselliği ile son derece ilintilidir; bireyler konuşmak istediklerinde kavramlar için toplum tarafından ittifak ile kabul edilen sesli işaretleri kullanmaktadırlar. “Rastlantısallık”, kavramlar için dil toplumu tarafından ilk olarak vazedilen sesli işaretlerin seçilmesinde herhangi bir nedensellik olmaması anlamına gelmektedir. Fakat dil toplumu tarafından kavramlar için sesli işaretler seçildikten sonra, o topluma mensup olan bireyler bir söz ifade etmek istediklerinde o toplumun kabul ettiği göstergelere göre söz oluşturmak zorundadır.³⁸³

Cürcânî'nin mana tasavvurunu tespit edebilmek için “Nazım Teorisi”ni anlamak gerekmektedir. Cürcânî'ye göre “nazım”, “lafızların manalarında sözdizimsel manaların (mana'n-nahiv/syntactic meaning) kastedilmesi”dir.³⁸⁴ Bir başka ifade ile “nazım” lafızların birbirlerine bağlanarak sözdizimsel manalar (mana'n-nahiv/syntactic meaning) kazandığı ilişkiler sistemidir.³⁸⁵ Cürcânî, her ne kadar lafızların sözlük manasından (el-mana'l-lafzî) ve lafzın yalın hâlinin (sözdizimine girmeden önceki hâlinin) özelliklerinden bahsetse de, ona göre asıl mana lafzın sözlük manası değildir. Söz oluşturan bir kimse, lafızların sözlük manasını değil de, lafızlarının birbirlerine bağlanması (nazım) ile ortaya çıkan sözdizimsel manasını (mana'n-nahiv/syntactic meaning) kastetmektedir. Cürcânî'ye göre sözdizimsel mana, lafızların birbirlerine dilbilgisi kurallarına göre bağlanarak kazandığı manadır. Cürcânî, dilbilimsel yaklaşımını tamamen bu esas üzerine kurmuş ve “Nazım Teorisi”ni öne sürmüştür.

Saussure'ün mana tasavvurunu tespit edebilmek için ise “gösterge”nin yanı sıra “değer” (value) teorisini anlamak gerekmektedir. Ona göre, göstergeler tek başlarına değerlendirildiklerinde bir değerleri yoktur. Ancak bir sistem içinde değerlendirildikleri zaman hem sistem ile olan ilişkilerinden hem de göstergelerin birbirleriyle olan ilişkilerinden bir “değer” kazanmaktadırlar. Saussure'ün meşhur satranç örneği bu durumu izah etmektedir: Satranç taşlarından “at” objesi sadece “at” olarak satranç tahtasında ve yine sadece satranç oyuncusu için bir değer ifade

³⁸³Duan, “On the Arbitrary Nature of Linguistic Sign”, s. 55, ayrıca bkz. Saussure, **Course in General Linguistics**, s. 13-14, 73-74.

³⁸⁴Cürcânî, **Delâilü'l-İcaz**, s. 55, 361, 362, 392-393, 405, 410, 415, 452 454, 488, 525-526 ve 546.

³⁸⁵Abu Deeb, **Al-Jurjani's Theory of Poetic Imagery**, s. 25.

etmektedir. Bu taş satranç şartları dışında oyuncu için hiçbir şey ifade etmemektedir. Hatta bu taşın yerine hiçbir benzerlik taşımayan bir başka nesne getirilse dahi “at”ın taşıdığı aynı değeri yüklenemekte ve işlevini yerine getirebilmektedir.³⁸⁶ Sonuç olarak Saussure’e göre bir gösterge, değerini içinde bulunduğu sistemden almaktadır.

Saussure’ün “değer” teorisi, Cürcânî’nin “Nazım Teorisi”ne yakın gibi gözükse de, birbirlerinden farklıdır. Çünkü Saussure “dil” (langue/language) ile “söz”ü (parole/speaking) birbirinden ayırmakta ve dilbilimin öncelikli konusunun “dil” olduğunu belirterek “söz”e yer vermemektedir. Dolayısıyla, Saussure’ün “değer” teorisi “dil” ile ilgili olup Cürcânî’nin “Nazım Teorisi”nden biraz daha farklıdır. Saussure’ün “değer” olgusu, göstergelerin birbirleriyle dizimsel (syntagmatic) ve dizisel (associative) bağlar ile ilintilidir. Saussure’e göre bir söz oluşturulduğu zaman, kelimeler çizgisel (linear) düzeyde aralarında ilişkiler kurmaktadır.³⁸⁷ Saussure çizgisel düzlemde oluşan bu birleşim için “dizim” (syntagm) terimini kullanmaktadır. Saussure’e göre bir dizim peşpeşe gelen iki veya üç birimden oluşmaktadır.³⁸⁸ Saussure’e göre dizimde yer alan bir öge değerini, kendisinden öncesinin veya kendisinden sonrasının veyahut da her ikisinin karşıtlığından almaktadır. Saussure, bir dizim içinde yer alan ögeler arasında “dizimsel bağ” (syntagmatic relation) olduğunu ifade etmiştir.³⁸⁹ Fakat bu ögeler, sözün dışında ele alınırsa, aralarında daha farklı bir bağ olduğu göze çarpmaktadır.³⁹⁰ Bir kelime zikredildiğinde zihinde benzer başka kelimeleri çağrıştırmaktadır. Saussure bu tarz ögeler arasında ise “dizisel bağ” (associative relation) olduğunu belirtmiştir. Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere, Saussure “gösterge” ile “değer”i, “dil”in yapısını anlamak için yapısalcı bir dilbilimsel yaklaşımla ele almaktadır. Cürcânî gibi sözün manasını anlamak için “dil”in (ve sisteminin) rolünü tespit etmeye çalışmamaktadır. Diğer bir deyişle, Saussure sadece “dil”in sistemini anlamayı hedeflemektedir.

Bu anlatımdan yola çıkarak Cürcânî ile Saussure’ün mana tasavvurları üç mertebe şeklinde özetlenebilir: Her ikisi için mananın birinci mertebesinin

³⁸⁶Saussure, *Course in General Linguistics*, s. 110.

³⁸⁷A.g.e., s. 123.

³⁸⁸A.g.e.

³⁸⁹A.g.e.

³⁹⁰A.g.e.

dilbilimsel birimin (Cürcânî'ye göre lafzın, Saussure'e göre göstergenin) yalın hâli olduğu söylenebilir. İkinci mertebeye gelince, iki dilbilimcinin bu husustaki yaklaşımları dilbilimsel birimin bir bütün içinde değerlendirilmesi bakımından benzetilmektedir. Cürcânî'ye göre ikinci mertebeye, bir lafzın sözdizimsel (nahvî/syntactic) özelliklerle donanarak kazandığı “sözdizimsel mana” (mana'n-nahiv/syntactic meaning) iken, Saussure'e göre ikinci mertebeye göstergenin mensup olduğu sistemden kazandığı “değer”dir. Fakat meseleyi ele almaları bakımından Cürcânî'nin ikinci mertebesi ile Saussure'ün ikinci mertebesi birbirinden farklıdır. Cürcânî, sözdizimi (nahiv/syntax) ile dilbilgisi kurallarını kullanarak lafızlardaki sözdizimsel manaları (mana'n-nahiv/syntactic meaning) keşfetmeyi amaçlamaktadır. Bunu da gerek Arap şiirlerinden gerekse Kurân-ı Kerîm'den yaptığı alıntılarla söz üzerinden inceleyerek yerine getirmektedir. Fakat Saussure, “dil”in yapısını ve işleyişini anlamayı hedeflemektedir. Bunu da “dil”in birimleri ile bu birimlerin birbirleri ile olan ilişkilerini çoğunlukla Hint-Avrupa dil ailesine mensup diller üzerinden inceleyerek gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Özetle bağlama girmeden önceki hâli temsil eden birinci mana mertebesi, dilbilimsel birimlerin (lafızların veya göstergelerin) tek başlarına ele alındığı mertebedir. İç bağlamı temsil eden ikinci mertebeye ise bu birimlerin kendi aralarında birtakım (dilbilimsel) ilişkiler kurarak oluşturdukları bir dizim içerisinde, bir başka ifade ile iç bağlam içerisinde, değerlendirildikleri mertebedir. Fakat Cürcânî ile Saussure'ün birinci ve ikinci mana mertebeleri bağlam bakımından birbirilerine yakın olmalarına rağmen, iki dilbilimcinin metotları farklı olduğu için meseleyi ele alış tarzları farklıdır.

Dış bağlamı temsil eden üçüncü mana mertebesine gelince, bu mertebeye mananın dil-dışı unsurlar aracılığıyla oluşması söz konusudur. Dolayısıyla sözün dil-içi özelliklerin dışında dış gerçeklik ile olan ilişkisi ve bu ilişkinin mana oluşumundaki rolü göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Cürcânî, sözün manasının oluşumunda ve belîğ olmasında rol alan etkenleri tespit etmeyi hedeflediği için “Nazım Teorisi”ni öne sürmüştür. Daha önce de bahsedildiği üzere, sözdizimsel mana (mana'n-nahiv/syntactic meaning) Cürcânî'nin ikinci mana mertebesidir ve bu mana dil-içi özellikler aracılığıyla oluşan ve anlaşılmanadır. Dolayısıyla, bu mana iç bağlam aracılığıyla anlaşılman olduğu söylenebilir. Cürcânî, bütün yaklaşımını “nazım” üzerine bina etmiş ve “nazım”ın söz ve mana oluşumunda çok önemli bir

rolü olduğunu vurgulamıştır. Gerek Kur'an'dan olsun gerek Arap şiirlerinden olsun gerekse alıntılacağı bütün örneklerde sözdizimin (nahiv/syntax) etkili rolünün altını çizmiştir. Dolayısıyla Cürçânî'nin *Delâilü'l-İ'câz*'daki genel yaklaşımı sözün manasının oluşumunda iç bağlamın rolü üzerine yoğunlaştığı söylenebilir. Fakat her ne kadar Cürçânî, dil-içi özelliklerin mana oluşumundaki rollerini öne çıkardığı gözlemlense de, bazı örneklerde (özellikle teşbîh, istiâre, temsîl, mecâz ve kinâye konularında) dil-dışı etkenleri de kullandığı görünmektedir. Buradan yola çıkarak Cürçânî'nin dilbilimsel yaklaşımında üçüncü mana mertebesinden (mana'l-mana), bir başka ifade ile dil-dışı özelliklerle anlaşılmanadan bahsedilebilir, ancak Cürçânî'nin temel eksenini ikinci mana mertebesi, bir başka deyişle dil-içi özelliklerle anlaşılman mana olduğu görünmektedir. Saussure ise en başta "dil" ile "söz"ü birbirinden ayırarak, "dil"nin dilbilimin öncelikli konusu olduğunu ifade etmiştir. Saussure'ün asıl yoğunlaştığı alanın "dil"nin sistemi, bir başka ifade ile yapısı³⁹¹, olduğu söylenebilir. Saussure, dil-dışı unsurlar (external elements of language) ile dil-dışı dilbilimden (external linguistics) bahsetmesine rağmen bu hususlar "söz" ile ilgili olduğu ve "dil"nin yapısı ile ilgili herhangi bir bilgi sağlayamadığı için detaylı olarak yer vermemiştir. Dolayısıyla, Saussure için de ikinci mana mertebesinin, bir başka ifade ile iç bağlamın temel eksen olduğu söylenebilirken, "söz"ü incelediği ve dil-dışı dilbilimine detaylı olarak yer vermediği için üçüncü mana mertebesine yer verdiği söylenememekte, ancak ona göre böyle bir mertebenin var olduğu sonucu çıkarılabilmektedir.

İç ve dış bağlam ilişkisinin nasıl kurulduğuna gelince, yaklaşımını "nazım" üzerine bina eden Cürçânî'nin genellikle dış bağlamı, iç bağlamın aktardığı mananın doğruluğunu göstermek için kullandığı söylenebilir. Ona göre, söz oluşturan kimse aklındaki manayı aktarmak için dilbilgisi ile sözdizimi (nahiv/syntax) kurallarını en doğru ve en uygun şekilde kullanması, uygun kelimeleri seçmesi ve en uygun şekilde dizmesi gerekmektedir. Sözdizimi (nahiv/syntax) ve dil-içi özelliklere, bir başka ifade ile iç bağlamın ince hususlarını öne çıkarmayı hedefleyen Cürçânî'nin, dış bağlamı iç bağlamın işlevini vurgulamak ve desteklemek için kullandığı

³⁹¹ Yücel, **Yapısalcılık**, s. 21.

gözelemlenmektedir. Saussure ise “söz”ü incelemeyi için, Saussure’e göre iç ve dış bağlamdan bahsetmek zordur. Çünkü Saussure “dil”in yapısını anlamaya çalıştığı için mana ve söz ile ilgili unsurlara ayrıntılı bir şekilde yer vermemiştir. “Dil”in kendi içine kapalı ve kendi kendine yeten bir sistem olduğunu belirten Saussure daha çok “dil”in yapısı ile dil-içi özellikler üzerine yoğunlaşmıştır. Fakat gösterge ile değer teorilerinden yola çıkarak, iç bağlamdan bahsettiği ve iç bağlamı dış bağlamdan bağımsız ele aldığı öne sürülebilir.

Kaynakça

- Abbâs, Fadl Hassân **El-Belâgatu Funûnuhâ ve Efnânuhâ: Ilmu'l-Meânî**, Ürdün, Dâru'n-Nefâis, 12. bsk., 2009.
- İcâzu'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Ürdün, Dâru'l-Nefâis, 2008.
- Abu Deeb, Kamal **Al-Jurjani's Theory of Poetic Imagery**, England, Aris & Phillips LTD, 1979.
- Agitoğlu, Nurullah: "Hadîste Bağlam: Bağlamın Anlam Alanı, Çeşitleri ve Önemi" **F.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 18, No:1, 2013, s. 105-132.
- Aksan, Doğan **Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Anbârî, Kemâleddîn **Nuzhetü'l-Albâ' fî Tabakâtu'l-Udebâ'**, tahkik İbrahim Semerrâî, Ürdün, Mektebetu'l-Menâr, 1985.
- Ardener, Edwin **Social Anthropology and Language**, Oxon, Routledge, 2004.
- Bağdâdî, Abdülkahir **el-Fark beyne'l-Firâk**, Beyrut, Dâru'l-Âfâkı'l-Cedîde, 2. Bsk., 1977.
- Bedevî, Ahmet **Abdu'l-Kahir el-Curcânî ve Cuhûduhû fi'l-**

- Belâgati'l-Arabiyye**, Kahire, Mektebetu Mısır, t.y.
- Bel'îd, Sâlih **Nazariyyatu'n-Nazm**, Cezayir, Dâr Humeh, 2002.
- Bredin, Hugh "Sign and Value in Saussure", **Philosophy**, Cambrigde University Press, Vol. 59, No. 227 (Jan., 1984), pp. 67-77
- Brown, Gillian & Yule, **Discourse Analysis**, Cambridge, Cambridge George Universtiy Press, 1983.
- Chapman, S. & Routledge, P. **Key Thinkers in Linguistics and the Philosophy of Language**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2005.
- Choi, Yong-Ho "Ricoeur and Saussure: On Meaning and Time" **Semiotica**, 2008, Vol. 2008 Issue 168, s. 255-269.
- Culler, Jonathan **Saussure**, Glasgow, Fontana, Great Britain, William Collins Sons & Co Ltd, 1976.
- Cürcânî, Ebu Bekir **Delâîlü'l-İ'câz** , tahkik Mahmut Muhammed Abdülkahir b. Abdurrahman Şâkir, Cidde, Dâru'l-Medenî, 3. Bsk., 1992.
- Delâîlü'l-İ'câz (Sözdizimi ve Anlambilim)**, çev.Osman Güman, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2008.

- Dâmin, Hâtem Sâlih **Nazariyyatu'n-Nazm: Târîh ve Tetavvur,** Menşûrât Vizâreti's-Sekâfe ve'l-Î'lâm, 1979.
- Dash, Niladhi Sekhar "Context and Contextual Word Meaning" **SKASE Journal of Theoretical Linguistics** (Çevrimiçi), http://www.skase.sk/Volumes/JTL12/pdf_doc/2.pdf, Vol. 5 No 2, 2008, s. 21-31.
- Dayf, Şevkî **Asru'l-Abbâsî el-Evvel**, Kahire, Dâr el-Ma'ârif, Yy.
- Asru'l-Abbâsî es-Sânî**, Kahire, Dâr el-Ma'ârif, Yy.
- Diederich, Paul B., "The Meaning of 'The Meaning of Meaning'", **The English Journal**, Vol. 30, No. 1, Jan., 1941, (çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/805411>, pp. 31-36
- Dijk, Teun A van **Text and Context: Explorations in the semantics and pragmatics of discourse**, Singapore, Longman Singapore Publisher, 1992.
- Duan, Manfu "On the Arbitrary Nature of Linguistic Sign" **Theory and Practice in Language Studies**, (Çevrimiçi) <http://ojs.academypublisher.com/index.php/tpls/article/viewFile/tpls02015459/4112> Vol. 2, No. 1,

January 2012, s. 54-59.

- Duckworth, Holdcroft D. **Saussure: Signs, System, and Arbitrariness**, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.
- Emeneau, M. B. “Language and Non-Linguistic Pattern”, **Language**, Vol. 26, No. 2 Apr. - Jun., 1950, s. 199-209.
- Goodman, Lenn E., “Context”, **Philosophy East and West**, Vol. 38, No. 3, Fiftieth Anniversary, Department of Philosophy, University of Hawaii ,Jul., 1988, pp. 307-323.
- Gordon, W. Terrence: **Saussure For Beginners**, USA, Writers and Readers Publishing, Inc. 1996.
- Grundy, Peter **Doing Pragmatics**, London, Arnold Publisher, 2. Bsk., 2000.
- Güler, İsmail “Arap Belâgatinde Biçim ve Anlam Tartışmaları” **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, Cilt: 10, Sayı: 2, 2001, s. 135-144.
- Günaydın, Muhammet “The Idea of ‘Multiple Meanings’ in al-Jurjani's Theory Of Composition”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 7, 2008, s. 127-

143.

- Ğuraybi, Muhammed “Âliyyât et-Tecdîd el-Lüğavî min hilâl Durûs fî el-Lisâniyyât el-‘Âmme li Ferdinand De Saussure” **el-Mecelle el-Arabiyye li-l’Ulûm el-İnsâniyye**, Sayı: 120, No:30, 2012, s. 51-74.
- Hâlil, Abdünnâ’îm **Nazariyyetu’s-Siyâk beyne’l-Kudâmâ ve’l-Muhdesûn; Dirâsa Luğaviyya Nahviyya Dilâliyya**, İskenderiye, Dâru’l-Vefâ, 1. Bsk., 2008.
- Halliday, M.A.K. & Hasan, Ruqaiya **Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social-semiotic Perspective**, Ed. Frances Christie, Oxford, Oxford University Press, 1989.
- Harris, Roy **Reading Saussure**, La Salle, Illinois, Open Court, 1991.
- Saussure and his Interpreters**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2001.
- Harris, Zellig S. **Papers on Syntax**, Ed. Henry Hiz, Holland, D. Reidel Publishing Company, 1981.
- Hewings, Ann & Hewings, Martin **Grammar and Context: An Advanced**

Resource Book, Oxon, Routledge, 2005.

- Hufford, Mary “Context”, **The Journal of American Folklore**, Vol. 108, No. 430, Common Ground: Keywords for the Study of Expressive Culture, Autumn, 1995, pp. 528-549.
- İbn Şâkir el-Ketbî, **el-Fevât el-Vefeyât**, tahkik İhsân Abbâs, Beyrut, Dâr Sâdır, 1.Bsk., 1973.
- Muhammed
- İbrahim, Ali Necib **Cemâliyyât el-Lafza beyne es-Siyâk ve Nazariyyati’n-Nazm, Bahsen ‘an Tarîkatin li Kiraâti’n-Nassı’l-Edebiyyi’l-Kadîm**, Haz. Lübnâ Hamd, Şam, Dâr Kenân, 1. Bsk., 2002.
- İstaytiyah, Samir Sharif **el-Lisâniyyât; el-Mecâl, ve’l-Vazîfe, ve’l-Menhec**, Irbid, Jordan, ‘Âlemu’l-Kutubi’l-Hadîs, 2008.
- Kıran, Zeynel ve Eziler Kıran, **Dilbilime Giriş**, Ankara, **Seçkin Yayıncılık**, 4. Bsk., t.y.
- Ayşe
- Lahhâm, Hüsâm **Eseru Nazariyyatu’n-Nazm fi’d-Dirâsati’l-Uslûbiyye**, Ürdün, Dâr Fadaât, 1. Bsk. 2006.
- Malinowski, Bronislaw **A Scientific Theory of Culture and Other Essays**, New York, Oxford University Press,

1960.

- Manca, Elena **Context and Language**, Y.y., Universita del Salento, 2012.
- Maria Dolores Porto Requejo “The Role of Context in Word Meaning Construction”, **International Journal of English Studies**, vol. 7, no: 1, 2007, pp. 169-179.
- Nar, Mehmet Şükrü “Yapısalcılık Kavramına Antropolojik Bir Yaklaşım: Levi-Strauss ve Yapısalcılık”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi**, Sayı:27, 2014, (çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/71/1906/20010.pdf> s. 29-46.
- Ogden, C. K. & Richards, A. I. **The Meaning of Meaning**, New York, Harcourt, Brace & World, Inc., 1989.
- Palmer, F. R. **Semantics**, Cambridge, Cambridge University Press, 1976.
- Sanders, Carol **The Cambridge Companion to Saussure**, Cambridge University Press, 2004.
- Saussure, Ferdinand De **Course in General Linguistics**, Ed. by Charles Bally and Albert Sechehaye, Fransızcadan çev.

Wade Baskin, New York, USA, Philosophical Library, 1959.

Genel Dilbilim Dersleri, İstanbul, Multilingual, Fransızcadan çev. Berke Vardar, 1998.

Suyûtî, Celâleddîn **Buğyetü'l-Vu'ât**, tahkik Muhammed Ebu Fadl Abdurrahman b. Ebu Bekir İbrahim, Lübnan, el-Mektebe el-Asriyye, t.y.

Şâkir, Mahmud Muhammed **Medhalu'l-İ'câzu'l-Kur'ân**, Cidde, Suudi Arabistan, Dâr el-Medenî, 2002.

Thiboult, Paul J. **Re-reading Saussure: The Dynamics of Signs in Social Life**, USA and Canada, Routledge, 1997.

Uysal, İdris Nebi: "Ağız Araştırmalarında Bağlamsal Sözlük ve Dizin Kullanımı" **Diyalektolog Dergisi**, Sayı 5, Kış 2012, s. 55-62

Ünver, Mustafa "Kur'ânî Siyâkın Metinsel Boyutları Üzerine Bir Öneri", **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sayı: 8, 1996, s. 239-270.

Vardar, Berke: **Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri**, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2002.

20. Yüzyıl Dilbilimi (Kuramcılardan seçmeler), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, Olgaç

Basımevi, 1983.

Açıklamalı Dilbilim Terimler Sözlüğü, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2002.

West, David

“Language, Thought And Reality: A Comparison of Ferdinand de Saussure's Course in General Linguistics with C. K. Ogden and I. A. Richards' The Meaning of Meaning” **Changing English: Studies in Culture and Education**, 2005, (Çevrimiçi)
<http://dx.doi.org/10.1080/13586840500164631>, 16 Ağustos 2006, Vol.12, No.2, s. 327-336.

Yâfi’î, Ebu Muhammed
Abdullah b. Esad

Mirâtu’l-Cenân ve Abrâtu’l-Yekazân, tahkik Hâil el-Mansûr, Lübnan, Dâru’l-Kutub el-İlmiyye, 1. Bsk., 1997.

Yılmaz, Engin

Uygulamalı Metin Bilgisi, Pegem Akademi Yayınları, 2010.

Yücel, Tahsin

Yapısalcılık, İstanbul, Ada Yayınları, t.y.

Zehrân, Bedrâvî

Âlimu’l-Lugat; Abdu’l-Kahir el-Curcânî el-Muftannu fi el-Arabiyya ve Nahvihâ, Kahire, Dâr al-Ma’ârif, 1987.

Zevâl, Salâhuddîn

Az-Zâhira ed-Dilâliyya inde Ulemâ el-Arabiyya

**el-Kudâmâ hattâ Nihâyeti'l-Karn'r-Râbi' el-
Hicrî**, Beyrut, Arab Scientific Publishers, Inc., 1.
Bsk., 2008